

**Universita Karlova v Praze
Filosofická fakulta
Ústav etnologie**

Disertační práce

**Josef Porsch
2006**

Obřadnost posledních desetiletí v České republice

Obřadnost moderní doby posledních desetiletí na několika příkladech se zaměřením na obřadnost socialistického období ve Žďáru nad Sázavou

Josef Porsch

**Vedoucí práce: Petr Lozoviuk, PhD.
Konzultant práce: PhDr. Jan Pargač
Praha 2007**

PODĚKOVÁNÍ

MGR. PETRU LOZOVIUKOVI, PH.D za celkovou konzultaci práce.

PHDR. JAROSLAVĚ KRUPKOVÉ, CSC. a **PHDR. JANU PARGAČOVI, CSC.**, vyučujícím Ústavu etnografie pražské Filosofické fakulty, za konzultaci dílčích částí práce.

VLASTĚ VOSTŘEŽANSKÉ, matrikářce na Obecním úřadě ve Žďáru nad Sázavou, za poskytnutí materiálů k občanským obřadům.

JAROSLAVU ŠVOMOVI, pracovníku Městského muzea ve Žďáru nad Sázavou, za kopie archivních materiálů.

TOMÁŠOVI RATAJOVI za cenné připomínky k části o obřadních místech.

TERCE HIRTOVÉ za konzultace církevních svátků.

TOMÁŠOVI KOUBKOVI za konzultace části práce o Midewiwinu.

JOSEFU KROPÁČKOVI, hostovlickému kronikáři.

JANIČCE VÁVROVÉ za přečtení a podporu při psaní práce.

LIDEM A PŘEDSTAVITELŮM ÚŘADŮ A INSTITUCÍ ZE ŽĎÁRU NAD SÁZAVOU

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval samostatně za použití literatury a vlastních výzkumů.

1. února 2007

OBSAH

Poděkování	3
Obsah	4
Úvod	5
Vymezení etnografického terénu a použité metody	9
Svátek práce (1. máj)	48
Vítání občánků	67
Obřadní místa	79
Masopustní průvod	101
Neoficiální obřadnictví – Midewiwin	119
Obřadnost socialismu	132
Závěry a jak dále s obřadností	152
Literatura	155

ÚVOD

Zaměření této práce vychází z mého zájmu o obřadnost. Vnímám obřadnost jako velmi důležitou složku života lidské společnosti, a to i dnes, kdy se mi náboženství nebo duchovní život nezdají být převažujícím nositelem společenského významu. Domnívám se, že se přesto v české (nebo v euroamerické) společnosti objevuje i tam.

Během mého výzkumu mě zajímalo, jaké jsou formy obřadnosti právě v takovém typu společnosti a jak obřadnost ovlivňuje život jednotlivého člověka. Morris (1997:187), Jung (1999:200), Murphy (1999:170) a další se domnívají, že člověk jako kulturní a společenský tvor nějakou formu obřadnosti potřebuje. Proto podle mého názoru mohou být podoby obřadnosti v moderní, zčásti nenáboženské společnosti, zajímavé zejména pro pochopení jejího současného fungování, zejména pokud se zaměříme na nedávnou minulost.

Zvláště patrný se mi tento jev zdá na případě období socialistického režimu, který v Československu existoval od konce čtyřicátých do konce devadesátých let 20. století. Společenský systém, který se prohlašoval za ateistický (Petrov 2000:140), přesto vytvořil celou řadu obřadů a svátků, z nichž některé přetrvaly až do dnešní doby. Proto jsem zvolil toto období za těžiště výzkumu. Jak se ukázalo, podob obřadnosti existovalo za socialismu větší množství. Výběr případových studií byl veden okruhem mých znalostí a zkušeností a nezahrnuje reprezentativní vzorek.

Práce je rozčleněna do několika studií, které spojují pojmy obřadnost anebo svátek, tedy to, co člověka vyděluje z každodenního života, a způsob oslavy tohoto výjimečného (posvátného) času, tedy obřad. Za toto vydělení člověka z běžného času lze jistě považovat například i dovolenou (mnohdy pojatou jako druh novodobého poutnictví) nebo oslavu narozenin, zde se však budu zabývat spíše společensky nebo individuálně zlomovějšími obřady.

Konečný cíl tohoto příspěvku směřuje ke snaze o popis několika případů obřadnosti minulých desetiletí v Československu a pokusu zachytit, jaký konkrétní dosah má obřadnost minulých historických epoch na současnost.

V souvislosti s obřadností socialistického období se mi zdály hodné pozornosti některé otázky, které se při jejím studiu vynořovaly. Jak socialistická obřadnost vypadala co do formy? Jak

se lišila forma oficiální obřadnosti a obřadnosti provozované? Existovala i nějaká „neoficiální obřadnost“? Jakou roli hrála obřadnost v životě členů společnosti? Jak byla socialistická obřadnost napojena na předchozí historická období a jak se promítá do dob současných? Byl součástí oficiální socialistické obřadnosti duchovní přesah tak, jak jej známe z obřadnosti předchozích historických epoch? Anebo se tento duchovní přesah objevoval v nějakých neoficiálních formách? Nebo vymizel úplně?

Otázek se nabízelo mnohem více – tyto jsem však vnímal jako základní. Nedomnívám se, že jsem našel konečné odpovědi, ale věřím, že práce se k nim podává komentář na základě mých výzkumů v konkrétních terénech České republiky.

Jako souborný název pro zkoumání socialistického období etnologickými metodami je ražen název **etnologie socialismu**. (Roth 2000:3) Jde obor, který se v České republice objevil teprve nedávno, a to v souvislosti s pádem socialistického režimu. V předchozích obdobích byl socialismus předmětem výzkumu mnoha západních badatelů, terénní výzkum však znemožňovaly objektivní překážky státní kontroly.¹

V **socialistickém Československu probíhal výzkum každodennosti** velmi málo, pokud, pak zejména pak ve třech oblastech: studium lidové kultury oproštěné od reálií současné každodennosti, analýza vykořisťování dělníků a rolníků za feudalismu či kapitalismu a výzkum, jak se proměnila mysl občanů státu podle Leninova výroku, že „jen to je dosaženo, co vstoupilo do rutin každodenního života.“ (Roth 2000:3) Na současnou každodennost se zaměřovaly výzkumy probíhající od šedesátých let v rámci Československé akademie věd.²

Problémem života za socialismu v bývalém Československu se současná česká etnologie zabývala jen málo. Výzkum se odehrával a odehrává zejména na poli kvalitativní sociologie a orální historie. V letech 1992-1996 koordinoval Konopásek projekt SAMISEBE, „zaměřený na

¹ Viz např. Křesťan 1987, Holý 2001 ad.

² Zde uvádím přehled: Fojtík, K., Sirovátka, O. 1961. Rosicko - oslavansko. Praha 1961; Skalníková, O., Fojtík, K. Etnografie současnosti – východiska a výsledky. *Český lid* 5:255-272; Šťastná, J. 1967. Zemědělské hospodaření dělníků na Ostravsku. *Český lid* 1:1-17; Skalníková, O., Šťastná, J. 1966. Současná forma svatby v nových městech na Ostravsku. *Český lid* 1:23-32; Šťastná, J. 1962. Změny v tradiční lidové stravě a její stav v současnosti. *Český lid* 1:1-9; Šťastná, J. 1961. K některým otázkám studia rodinného života textilních dělníků. 1:16-21; Tůmová, V. 1969. K rodinným tradicím na Ostravsku – děti v rodině. *Český lid* 4:201-210; Fojtík K., Skalníková O. 1965. Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii. *Český lid* 52:131-143; Skalníková O. 1956. Příspěvek k studiu současného způsobu života na Žďársku. *Československá etnografie* 4:5-24; Skalníková O. 1967. Předpoklady pro vytvoření kulturního typu nové průmyslové oblasti, In: *Kolokvium k otázkám vymedzenia východoslovenskej priemyselnej oblasti (1900-1950)*, pp. 68-74, Košice; Skalníková O. 1977. *Etnografické výzkumy průmyslových oblastí*, In: *Stav a perspektivy výzkumu průmyslových oblastí*, pp. 133-141, Opava; Skalníková O. 1978. Etnografie a průmyslové oblasti. *Texten Trutnov* 2:9-15; Skalníková O. 1981. Formování nové průmyslové oblasti – Žďársko, In: *K některým otázkám vývoje průmyslových oblastí v podmínkách výstavby socialismu*, Opava

různé stránky obyčejného života za státního socialismu a poté“ formou zpracovávání životopisných vyprávění.¹ Pozornost mentálním strukturám spjatým s československým socialismem věnoval též Holý z hlediska interpretativní antropologie (2001) a Macura z pohledu sémiotiky (1992). Socialistickým obdobím pojetím blízkým etnografickému se zabývali i Andrlé (1999), Alan, (1999) a další. Snahou o jeho celistvější uchopení je veden Ústav pro soudobé dějiny a Ústav pro orální historii – např. Vaněk (2002), Otáhal – Vaněk (1999). Žádná z těchto prací se hlouběji nezaměřuje na obřadnost socialistického Československa.

Proto jsem byl při výzkumu socialistické obřadnosti odkázán na práce z jiných oblastí (např. Petrov 2000), Benovska-Subakova (1995) ad.) a na interpretaci dobových pramenů s pomocí příslušné metodologie.

Předpokládal jsem, že obřadnost socialistického Československa bude vykazovat podobné rysy jako obřadnost v jiných socialistických zemích, kde výzkumy provedeny byly (Benovska-Subakova 1995). Forma obřadů měla vykazovat podobné rysy s místními odchylkami. Cítil jsem, že přímo prováděná obřadnost se odlišovala od oficiálních nařízení, a to vzhledem k lokálním podmínkám a úpravám (záměrným i nezáměrným) při transformaci „shora dolů“. Domníval jsem se, že oficiální obřadnost se do jisté míry inspirovala lidovou a zejména křesťanskou obřadností, kterou se snažila převrstvit. Proto jsem očekával inspiraci předchozími historickými obdobími s otázkou, zda tato inspirace byla vědomá. Předpokládal jsem také, že socialistická obřadnost nabízela nějakou formu duchovního přesahu.

Práce směřovala k potvrzení nebo vyvrácení těchto předpokladů. Úvod je věnován vymezení a seznámení s mým hlavním etnografickým terénem (Žďár nad Sázavou) a popisu použitých výzkumných metod. Zde zejména zmiňuji, čím je daný terén specifický a reprezentativní. V další části následují jednotlivé případové studie, které tvoří těžiště práce. Jedná se o výpovědi k socialistické obřadnosti v konkrétním terénu a na konkrétním problému. Mým hlavním záměrem byl hlavně popis formy obřadu se zaměřením na jeho vnímání účastníky. Prvním z popisovaných obřadů je svátek práce – 1. máj jako příklad společné prezentace společnosti, kterou se sama potvrzuje. Místa, kde obřady za socialismu probíhaly, podle mého názoru vypovídají o povaze obřadů. Proto je jim s pokusem o jejich klasifikaci věnována další část. Prvomájové průvody byly příkladem společenské obřadnosti, za klasický příklad občanské („rodinné“) obřadnosti jsem zvolil obřad vítání občánků, který z dob socialismu přetrval dodnes.

---

¹ Available at: <http://www.cts.cuni.cz/~konopas> [2.4.2002]

Vítání občánků jsem porovnával s katolickými křtinami, abych zjistil, kam až sahala případná inspirace socialistických obřadů křesťanstvím. Za socialismu existovala i neoficiální obřadnost. Podařilo se mi nalézt jednu z nich – mládežnické sdružení Midewiwin. Zde jsem byl veden zájmem pochopit, jaký byl vztah tohoto společenství a jeho specifických obřadů a socialistické ideologie. Protože jsem se domníval, že socialistická obřadnost byla inspirována i lidovým členěním roku a možná i některými lidovými svátky a protože mě zajímalo, jaký byl vztah těchto dvou forem obřadnosti, je poslední studie věnována masopustnímu průvodu. Bohužel se mi však z různých důvodů nepodařilo tento svátek zachytit v hlavním terénu, musel jsem se obrátit k výzkumu v terénu vedlejším.

V průběhu výzkumu se vyjevilo, že některé z mých předpokladů byly mířeny dobrým směrem. Snažil jsem se o pečlivý popis jednotlivých obřadů a v závěru práce z jednotlivých studií vyvodit obecnější závěry týkající se socialistické obřadnosti v Československu a také závěry, které vypovídají o naší současné společnosti. Protože ačkoli přítomnost vzniká právě teď, má hluboké kořeny v minulosti.

VYMEZENÍ ETNOGRAFICKÉHO TERÉNU A POUŽITÉ METODY

Úvod

Socialismus je rychle mizejícím světem.¹ Původně běžné hmotné pozůstatky (nápisy na obchodech, knihy apod.) mizejí sice rychleji než písemné prameny a vzpomínky, ale doba samotná s celou její atmosférou je v České Republice pryč. Na základě mé zkušenosti jsou výpravy (a zejména ty etnografické) do ní jsou ztěžovány i snahou lidí vytěsnit minulost – protože at tak či onak, každý na systému nějak participoval. Zdá se mi, že ještě nenadešla chvíle, kdy by se s ní česká společnost plně vyrovnala. Pokud přijmeme názor analytického psychologa C.G. Junga, pak jedině s uvědomělými a přijatými skutečnostmi můžeme adekvátně nakládat.²

Jacques Soustelle uvažuje o etnologovi jako o hledači, který se trmácí několik dní k chýším uprostřed pralesa, aby se skrze osobu jiné kultury dozvěděl něco o sobě samém, době a společnosti, ve které žije.³ Etnologický výzkum však již dávno není omezen jen na tzv. přírodní národy, jak dokazuje například Robert F. Murphy ve své studii o tělesně postižených lidech (2001). Proto je i výzkum socialismu z pohledu „běžných lidí“ legitimním předmětem etnologického studia.

Domnívám se, že přínosem českých etnografů do dějin Evropy pak může být právě reflektování české zkušenosti se socialismem a z toho vyvozených důsledků. Tyto zkušenosti pak můžeme dále aplikovat například na „demytizaci“ kapitalismu⁴ nebo porozumění takových jevů jako je například globalizace.

Podle mého názoru je jedním z důvodů, že například právě obřadnosti socialistického období bylo v české vědě věnováno poměrně málo pozornosti představa, že jde o příliš historicky blízké období na objektivní posouzení. Velké procento Čechů jsou vlastně pamětníci. Přes toto velké množství pamětníků však mizí z paměti většiny členů společnosti události běžného života, které na rozdíl od těch oficiálních událostí nejsou zaznamenány. Podle mých zkušeností si mnoho lidí pamatuje už teď z určitých aspektů socialistického období (nejen obřadnosti) překvapivě málo. Nedávné socialistické období je naplněno osobními příběhy – je příběhem všech, kdo je prožili.

---

¹ Konopásek (1999:11) Budu se také řídit jeho dobrým příkladem a pojmy kapitalismus, komunismus a socialismus budu chápat intuitivně a ve smyslu běžné mluvy. Není mým záměrem je nějak definovat.

² Jung 1999:9

³ Soustelle 2000:13

⁴ Macura (1992:102)

Ačkoli se bývalé socialistické země rychle mění, „je překvapující vidět, jak přetrvává vliv form jednání, chování a myšlení vypěstovaných socialismem (...) a lidmi vyvinuté, osvojené a internalizované obranné strategie v uplynulých 45 letech tak, aby zvládli každodenní život, který byl strukturovaný převážně deficitní ekonomikou, zásahy totalitního státu a socialistickou podobou modernizace.“ Socialistická minulost je vetkána do životních příběhů miliónů lidí – a do mnoha z jejich současných každodenních činů.¹

Peter Niedelmüller upozornil na to, že socialismus vytvořil samostatný kulturní svět, životní prostor se svými vlastními pravidly, možnostmi chování a dramaturgií života společnosti. Zastává názor, že běžní lidé neměli ve většině jinou volbu než tento svět a jeho vládců respektovat a že žít v takovém prostoru znamená jeho osvojení si jednotlivcem bez ohledu na jeho politické přesvědčení. Je faktem že nikdo nemůže žít ve společnosti a trvale nebrat na vědomí její společensko-kulturní uspořádání.²

To potvrzují i pamětníci: „Vždycky když si vzpomenu na tu dobu, tak vidím tu klíčku, ze který jsi nemohl utéct. Tys vlastně v tomhle žil, ale tys nevěděl, že je to k ničemu. Když jsi byl dítě, tak ti to nedocházelo, protože rodiče před tebou doma nemluvili (...). Začal sis to uvědomovat, když jsi byl dospělej a zjistil jsi, že nikam nesmíš. Že seš v zadrátovaný zemi a můžeš na jenom na pár míst a že nevíš, jak žijou lidi jinde.“³

Jakkoli uzavřenou společnost se socialistická ideologie snažila uskutečnit, v jedné rovině byla otevřená – byla integrální součástí evropské civilizace. Richard Van Dülmen připomíná, že „kořeny moderny tkvějí stejným dílem v náboženství jako v myšlenkovém odkazu osvícenství.“⁴ V případě socialismu šlo o jinou podobu konzumní a industriální společnosti se všemi sociálními a duchovními důsledky, které to přinášelo. Roli tu hrála zejména častá nechuť jednotlivce obětovat něco ze svých materiálních jistot vlastní duchovní a mravní integritě, jak dokládá Václav Havel.⁵ Vývoj současné západní civilizace (a nejen jí) nastoluje otázku, do jaké míry je či není toto lidským směřováním.

---

¹ Roth 2000:5

² Cit. v Roth 2000:5

³ R2. Všechny rozhovory s pamětníky byly vedeny ve Žďáru nad Sázavou během výzkumu v letech 2001 až 2003 a nacházejí se pod anonymními značkami v archívu autora. Citaci uvádím pro přehlednost v textu zkratkami – R1, R2 atd.

⁴ Van Dülmen 2002:65

⁵ Havel 1990:8, 17

Kromě toho, že se ztrácejí vzpomínky pamětníků, pro nás později narozené (rok 1989 jsem prožil jako žák osmé třídy základní školy) zůstává v paměti jen několik matných a do jisté míry nepochopitelných vzpomínek. Pozoroval jsem na sobě, že jsem se pocitu té doby vzdaloval den ode dne více a více a když se mi naskytla příležitost ponořit se do jejího studia, znovuobjevil jsem emoce s ní spjaté. Tento druh emocí ale vždy bohužel mizí s lidmi, kteří dobu prožili (vždyť jak se nás emočně dotýká například zkušenost první světové války?).

Minulé události se pak stávají učebnicovým vyprávěním několika milníků bez emocí memo- rovaných nazpaměť ve školách. Znalosti českých studentů o době socialismu jsou poměrně malé (vlastní zkušenost). Podle mého názoru je důležité, abychom byli v dané době částečně emočně obsaženi. Čím však dobu emočně přiblížit? Podle mě jedna cesta existuje. Cesta zprostředkovaná jiným člověkem a jeho vyprávěním.

Jako nejvhodnější terén pro výzkum socialistické obřadnosti se jevilo město Žďár nad Sázavou, kde jsem také uskutečnil většinu terénních výzkumů. Proto je hlavním tématem práce nejen obřadnost socialistického období, ale přesněji obřadnost socialistického období ve městě Žďár nad Sázavou a v doplňujících terénech.

Z malého provinčního sídla vyrostla totiž od začátku padesátých let 20. století velmi rychle velká městská aglomerace o více než dvaceti tisících obyvatelích. Důvodů bylo několik. Tím

Současná podoba kraje Vysočina a okresu Žďár nad Sázavou.

Zdroj: www.czso.cz.

nejpodstatnějším však byla plánovitá socialistická výstavba a činnost velkého hutního a strojírenského podniku Žďárské strojírný a slévárny (Žďas). Továrna ovlivnila původně chudé zemědělské město natolik, že to, co se tu odehrálo, byla vlastně tvorba „nové“ (nebo modifikované) lokální kultury, založené na socialistickém plánování a výstavbě. Proces vývoje zde byl natolik rychlý, že některé jevy jsou snáze pozorovatelné než jinde.

Etnografický terén Žďár nad Sázavou – situace v uplynulých desetiletích

Žďársko se rozkládá v severovýchodní části Českomoravské vrchoviny, dříve Českomoravské Vysočiny nebo jen Vysočiny. Tradiční etnografové jej zařazují pod **oblast Horácka**. Kraj byl osídlen poměrně pozdě, až ve 12.-14. století, a to i vzhledem k poměrně drsným přírodním podmínkám. Ačkoli ve 13. století vznikl nedaleko dnešního města Žďáru nad Sázavou cisterciácký klášter, který přinesl kraji velký kulturní a hospodářský rozvoj,¹ byl život na Vysočině vždy tvrdý.

Půda tu není příliš úrodná a kopcovitý charakter krajiny vyžadoval rozptýlené osídlení. Lidé se tu odedávna živili převážně zemědělstvím. Většinou však zemědělská produkce rodiny uživit nestačila. Lidé si přivydělávali všelijak – těžbou a přibližováním dřeva, vysazováním stromků a podomáckou výrobou. Průmysl tu dlouho neexistoval.

V kraji kromě lesního bohatství existovala i velká naleziště železné rudy, proto se zde od dob založení kláštera až do konce 19. století rozvíjelo hutnictví a sklářství. V souvislosti se zánikem železářství² upadl kraj do hospodářské recese. Chudoba v tomto kraji trvala v podstatě do konce druhé světové války. Jedna pamětnice říká: „*Ježišmarja, jaká bída byla! To se neznalo nic než brambory, polívka, brambory a mlíko, neomaštěný brambor (...)* Kolikrát jsem tam přišla a oni měli jen mlíko a byli rádi... Byla to hrozná bída.“ (R4)

Žďársko bylo předmětem etnografických výzkumů (pro svoji dostupnost od center – Brna a Prahy) prakticky od počátku „národopiseckých“ aktivit po dnešek i vzhledem k chudobě kraje, díky níž se zachovala tradiční lidová kultura. Práce se neorientovaly jen lokálně, nýbrž byly řízeny i nadregionálně. Jedná se zejména na klasickou práci J. F. Svobody (1928), zobrazující situaci před vznikem Žďasu. Etnografický výzkum byl v této oblasti konán také v padesátých le-

¹ Byli to právě cisterciáci, kteří pozvali Jana Blažeje Santiniho Aichla, stavitele unikátního kostela na Zelené hoře, chráněného dnes UNESCO.

² Důvodů bylo několik: světová hospodářská krize v letech 1873-9, nedostatek energie k pohánění strojů, řídnoucí lesy (dovoz uhlí výrobu neúměrně prodražoval), zastaralé technologie a neschopnost konkurovat jiným podnikům ad. Zrušením železářských hutí ztratilo zaměstnání dva tisíce lidí, což zkomplikovalo už tak těžký život na Vysočině.

tech (výsledky byly publikovány zejména v časopisech Český lid a Československá etnografie). V souvislosti s rozvojem průmyslových oblastí po celém Československu se začala už v padesátých letech obracet pozornost etnografů také k tomuto tématu a také k výzkumu dělnictva.¹

Nemnozí obyvatelé Vysočiny našli práci v drobných továrnách, hlavně ševcovských a plátenických. Na přelomu 19. a 20. století vznikly první větší podniky.² Všechny měly v letech bezprostředně po válce problémy s nedostatkem surovin, výpadky elektrické energie a nemohly samozřejmě zaměstnat příliš lidí. Nedostatek pracovních příležitostí však nemohla zaplnit ani podomácká výroba ani malé továrny. Velké množství lidí řešilo problém emigrací, zejména do Severní Ameriky.

Druhá světová válka znamenala pro město další pohromu (např. bylo poškozeno 95% domů). Ani léta po válce nebyla pro již tak chudý kraj vůbec lehká – špatná zásobovací situace, válečné škody, epidemie tuberkulózy, katastrofální sucho v roce 1947 a další události jen podpořily atmosféru bezvýchodnosti, která tu panovala. Lidé hledali zaměstnání ve velkých městech okresu.

Stavba průmyslových podniků v druhé polovině 20. století tak byla vlastně pro celé Žďársko vysvobozením. Vznikly závody ve Velké Bíteši a ve Žďáru nad Sázavou, které navazovaly na tradice železářství v kraji. Jak však zdůrazňují tehdejší prameny – snad ve snaze postavit se zjevně konzervativnímu smýšlení obyvatel Vysočiny – měly tu podniky „*dávné předchůdce a starou tradici.*“³ V průmyslových podnicích našlo zaměstnání velké množství lidí; místní pracovní potenciál dokonce nestačil.

S novou dobou přišla i nová interpretace historie. Přestože život byl na Vysočině krutý, zdá se, že po roce 1948 byly kladné stránky přehlíženy a minulá doba byla zobrazována jako opak, kontrast té současné: „*Žijeme v době, kterou lze těžko zachytit v celé její bohatosti,*“ říká tehdejší autor. „*A chceme-li ji správně pochopit, musíme se seznámit s minulostí a porovnat propastný rozdíl života dříve a v dnešní společnosti.*“⁴ Dějiny socialismu nebyly vývojem, jsou

---

¹ Skalníková 1965, 1977, 1981

² Továrna na obuv Hynka Trojánka a cihelna dědiců Karla Löwa, soukromá továrna na obuv V. a B. Zelených, továrna na kovové zboží Františka Špilara a továrna na kovové zboží Jaro J. Rouska.

³ Svobodová – Maťoušek (1975:12)

⁴ Předseda MNV Žďáru nad Sázavou Vladislav Kalas v úvodu ke knize Kreps (1963).

spíše popřením cykličnosti dějin, stabilní strukturou.¹ Všechny události byly pak jen potvrzováním statu quo a zrcadlí v sobě události zakládající. V očích komunistické ideologie začala skutečná historie rokem 1948. Ve Žďáru nad Sázavou tomu tak skutečně bylo – pokud nezačínala nová historie, pak začínala nová etapa v ní. Alespoň pro město.

Příčiny vzniku velkých průmyslových podniků, které změnily od základu město Žďár nad Sázavou i celý kraj, je třeba hledat v širších souvislostech. Zdá se mi, že ačkoli některé jevy předurčují poválečnou situaci na Žďársku již před druhou světovou válkou i dříve, že jejich hlavní těžiště je třeba hledat v událostech po roce 1945.

V roce 1946, poté, co byl zvolen předsedou vlády, vyhlásil Klement Gottwald tzv. Budovatelství program třetí vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Na jeho základě přijal ONV v Novém Městě na Moravě tzv. pracovní plán, který upravoval myšlenky programu vlády do podmínek Žďárska. Zpočátku se o průmyslu vůbec neuvažovalo. Záměrem bylo spíše vytvořit z regionu rekreační oblast, ale nedostávaly se potřebné finanční prostředky. Brzy se začalo jednat o záměru vybudovat v regionu větší průmyslový podnik. Tradičním řemeslem ve Žďáru bylo obuvnictví, proto se snahy soustředily na vybudování velkého kožedělného závodu. Jednání s vedením firmy Dekva však nebylo úspěšné. Důvody neúspěchu byly vždy obdobné: podniky požadovaly zajištění provozních místností a bytů pro zaměstnance. A ty město poskytnout nemohlo.

Zaměstnanci ONV se ale své snahy zajistit pracovní příležitosti v okrese nevzdávali. Už v říjnu 1947 začali poukazovat na velké místní zdroje surovin, které by byly schopné zásobovat celou řadu nově vybudovaných průmyslových podniků. Jednalo se tehdy například o rafinérii lihu, tkalcovně lnu, o dřevozpracující závod, o závody na zpracování lesních plodů, výrobě předmětů ze slámy, umělých květin, krajek ad. V neposlední řadě se také poprvé jednalo o možnosti výstavby filiálky Brněnských slévárenských a strojírenských závodů (SBSS) ve Žďáru.

Únorový převrat, kdy se dostala k moci KSČ, znamenal pro Žďársko obrat. Už první pětiletý plán národního hospodářství kladl důraz především na těžký průmysl, který podle rétoriky KSČ „*naproti předimenzovanému lehkému průmyslu dosud zaostával.*“² Programová industrializace měla zasáhnout hlavně kraje dosud bez průmyslu (zejména jižní Čechy a Žďársko). Informátoři to reflektují dodnes: „*Vědělo se, že Vysočině se muselo pomoci – a Žďas byl tou pomocí.*“ (R26)

---

¹ Macura 1992:102

² Konzbul (1975:59)

Konečnému rozhodnutí umístit podnik do Žďáru však předcházely dosud uspokojivě nerozpletené události. Velmi zajímavá je interpretace informátorů, kteří počátky Žďasu pamatují: dva z těch, s nimiž jsem měl možnost hovořit, se dokonce ucházejí o to, že mají zásluhu na výběru právě Žďáru nad Sázavou. Stanislav Růžička v úvodu k reprezentativní publikace *Cesta k pramenům*, vydané jako reflexe 45 let vývoje Žďasu, klade zvláštním způsobem důraz na to, že „*teprve příští generace získají patřičný odstup a (...) najdou i reálný pohled na vznik Žďasu.*“¹ Proč? Oficiální stranické dějiny nejenže nezmiňují jednání o vybudování podniku již v říjnu 1947, ale vykládají následné rozhodnutí jako záměr KSČ. Proti této verzi stojí publikované vyprávění Jiřího Pospíšila, zaměstnance ONV Žďár, podle kterého podal uvedený návrh na průmyslovou injekci okresu právě on.² Vláda sice vydala souhlas, ale neurčila druh výroby. Mezitím Brněnské slévárny hledaly místo, kam by přemístily svůj podnik. Písemný projekt nového závodu předložily již v květnu 1947. Adepty byla města Velké Meziříčí, Zastávka u Brna a Žďár. Volba nakonec padla na poslední jmenované.

Žďár vyhovoval jednak svou polohou relativně poblíž zdrojů surovin (zvláště Ostravsko-Karvinsko, místní ruda se nevyužívala). Výhodou byla i budovaná železnice Praha – Havlíčkův Brod – Brno a plánovaná dálnice Plzeň – Ostrava (tím se zlepšily dopravní možnosti, které sto let předtím zapříčinily zánik železářské výroby v oblasti). Žďár poskytoval i prostor pro stavbu bytů a nádrží na vodu, vyskytoval se tu slévárenský písek a v neposlední řadě tu byl dostatek levné pracovní síly.

Pro vybudování velkého metalurgického a strojírenského podniku ve Žďáru nad Sázavou nemotivovala vládu jen snaha pomoci chudým oblastem, totiž že „*oživí náš kraj a poskytne našemu lidu větší skývu chleba,*“³ ale také politické důvody: „*Po únoru 1948 se naše mladá lidově demokratická republika ocitla pod těžkým tlakem hospodářského embarga ze strany západních velmocí; hrozilo i zvýšené nebezpečí nového válečného konfliktu.*“⁴ Proto dalo 12. března 1948 ministerstvo československého průmyslu souhlas s výstavbou slévárenského podniku ve městě Žďár.

Pro lepší pochopení kontextu je třeba připomenout, že Žďár byl tehdy jen zemědělským maloměstem s vesnickými staveními a něco přes čtyři tisíce obyvateli a výstavba velké továrny

---

¹ Růžička (1996:1)

² S podporou Krajského národního výboru (KNV) v Jihlavě a Státního plánovacího úřadu v Praze. Pospíšil (1996:14-15).

³ 2. ledna 1949. Obecní kronika Žďár nad Sázavou 1947-1973, s. 46.

⁴ Kolektiv autorů (1972:6). Šlo tehdy o nátlak Sovětského svazu. Tehdejší interpretace KSČ byla tendenční: „*Je přirozené, že vláda obrátila pozornost na chudé a zaostalé kraje.*“ Andrš (1978:2).

vzbuzovala mohutnou pozornost i svým dokonalým kontrastem se stávající realitou. Navíc Žďas byl vybudován v daleko větších rozměrech, než se původně předpokládalo.¹

Když se začalo uvažovat o stavbě, „*bylo přitom slyšet různé názory lidí, někteří nadávali, někteří to vítali.*“² Dnes pamětníci hodnotí vybudování Žďasu velmi pozitivně: bylo to „*od Boha*“ (R6), „*až neskutečné,*“ (R4) městu „*vytrhl jak se říká trn z paty.*“ (R4) Postupem času u většiny lidí pocit hrdosti na továrnu převládá: „*No my jsme byli hrdý, že děláme ve Žďasu... To byl tady nejlepší podnik, my jsme si toho považovali.*“ (R8)

Vše bylo samozřejmě se vším provázáno. Od 1. ledna 1949 vstoupilo v platnost nové správní uspořádání ČSR a Žďár se stal sídlem nového okresu Jihomoravského kraje s krajským městem Jihlavou. Správní uspořádání, které tímto aktem bylo zrušeno, platilo v podstatě od zrušení roboty v polovině 19. století. Svým charakterem mělo „*odpovídat ekonomicko-politickým potřebám socialistické společnosti. V důsledku výstavby největšího průmyslového závodu na Žďársku (...) se počítalo s přírůstkem počtu obyvatelstva a především příslušníků dělnické třídy ve Žďáru nad Sázavou a s tím, že se Žďár změní nejen v hospodářské, nýbrž také v politické sociální a kulturní centrum širokého okolí.*“³ Proto sem bylo přeneseno z Nového Města na Moravě nejen sídlo ONV, ale i dalších organizací s okresní působností, např. okresní výbor KSČ ad. Nový okres zahrnoval 97 obcí s 38 300 obyvateli. Také patrně následkem této skutečnosti byla v červenci 1949 spojena města Žďár a Zámek Žďár pod společným názvem Žďár nad Sázavou (od 12. dubna 1950).

Výstavba továrny byla započata 19. dubna 1949. Pozemky poskytl město zdarma. Pro zpevnění půdy budoucí továrny byly jaksi mimochodem symbolicky použity haldy strusky, které zůstaly po železárnách v Polničce zrušených v roce 1875. Dne 2. května 1949 byla v místech, „*kde až dosud byly jen lesy a pole,*“⁴ „*bez okázalosti a v klidu zahájena stavba*“⁵.

Vlastní stavba hal započala 18. července 1949. „*Nástup ke stavbě byl nejen slavnostní, ale i pln radostného nadšení a energie,*“ oznamuje leták ke 20. výročí vzniku podniku. „*Všichni*

---

¹ Konzbul (1975:61). Je třeba říci, že odezvu tohoto názoru – vybudovat jeden obrovský slévárenský a strojírenský podnik namísto několika menších s jiným zaměřením vidíme i v moderně přepsaných dějinách Žďáru nad Sázavou: „*Od počátku roku 1949 bylo zřejmé, že jedinou cestou k rozvoji (...) je vybudování většího investičního celku – slévárny a strojírný.*“ Filka – Švoma (1998:122).

² Jirout (1996:28)

³ Konzbul (1975:103). Přemístění úřadů sem vedlo k nevraživosti ostatních měst včetně Jihlavy. Zmiňuje se o tom například Obecní kronika (s.171, 182 ad.) i informátoři.

⁴ Kreps (1970:68)

⁵ Obecní kronika, s. 46

občané Žďáru i celého okolí si uvědomovali, jakým přínosem pro město i celou Vysočinu nový závod bude. “

Je velmi pozoruhodné sledovat, **jak je stavba Žďasu interpretována v dobových popisech.** Nekultivovaná autentická příroda, kde podnik vznikal, může být chápána jako nepřítomnost řádu. Na konceptu řádu byla socialistická společnost založená.¹ Smyslem řádu je společnost zachovávat. Příroda nemá v socialismu být chrámem, ale dílnou, jak cituje Turgeněva Vladimír Macura.² Cílem socialistické ideologie bylo zmocnit se „neutrální krajiny“ a proměnit ji v prostor uměle organizovaný. To se mnohde do velké míry povedlo, ať už například gigantickými stavbami nebo třeba zamořením krajiny chatami s pěstěnými trávníky. Také odtud tedy možná pochází náš mnohdy nereflektovaný vlastnický a neosobní vztah k přírodě a živým tvorům. Socialisticky pojímaný uměle organizovaný prostor se vyznačoval několika charakteristikami: technika tu představuje protiklad přírody, ba přímo příroda je protivníkem, kterého technika musí porazit atd. V širším smyslu jde o motiv totálního přetvoření „přírodní“ společnosti, společnosti, tak jak dosud existovala, ve společnost nově organizovanou.

Tak i místo, kde továrna rostla, líčily popisy jako kontrast divočiny a organizovaného prostoru. Les ustupoval vzornému socialistickému podniku (R29), který sem ale podle dobové rétoriky odedávna patří, je nedílnou součástí krajiny, něčím *přírozeným*:

„Kdo by si myslel, že stavba mohutného závodu ubere koutu Českomoravské vysočiny na kráse, mýlil by se. Vždyť konstrukce hal a bytové jednotky mají svou zvláštní krásu. Zeleň konstrukcí je poněkud světlejší než konstrukce nedalekého lesa. Hněď stromů ztemněla na barvu sloupů konstrukcí. Na nových halách nechybí ani pomněnková a chrpová modř. Zlatožlutou barvu vlnících se klasů převzaly stěny nových výroben. Ani temná rudá barva květů máku nechybí. Nesou ji rudé hvězdy, kterými pracující vyzdobili svůj závod k Prvnímu máji. “³

Továrna je tu líčena jako transformování přírody do umělé stavby, která se ale touto transformací stává přírozenou, *přírodní*: „Celé naše město se každým stavebním kamenem přibližuje chvíli, kdy budeme organickou částí krásné okolní přírody.“⁴ Bez zajímavosti není ani podprahový akcent na továrnu jako chrám, svatostánek nové společnosti s charakteristikami vypůjče-

¹ Fidelius (1983:85). O řádu jako základním kameni společností píše Murphy (2001:32-5).

² Macura (1992:24)

³ Zemek – Vašíček (1952:30)

⁴ Svobodová – Matoušek (1975:1)

nými opět z přírody. Navíc tu nalézáme zobrazení protikladu zemědělství a průmyslu, kontrast továrny vytvořené člověkem a přírody („*písň ptactva nahrazují dnes zvuky motorů*“)¹ a v neposlední straně i výklad, že strana a její svátky jsou stejně přirozené jako „*rudá barva květů máku*“. Konstruování přirozenosti socialistického řádu je v dobových pramenech evidentní. Uvedený citát je zajímavý i v jiných rovinách: například barvy v něm jsou ideologicky podbarvené. Červená je barvou revoluce, nadšení, změn. Bílá představuje mír, klid ve společnosti. Modrá je také klidnou barvou a kromě toho barvou pracovních kombinéz a tedy přeneseně barvou práce. Zlatá je odedávna barvou slunce a obilných lánů, barvou štěstí a hojnosti.²

Interpretace budování Žďasu souvisí také s mytologickými motivy počátku a konce. Tento druh téměř mytických textů (socialismus vedený snahou o vybudování jednolitého, vnitřně propojeného a úplného celku vyložitelného sám ze sebe³ mytologii odpovídá) nalézáme v té době dosti často. Najdeme je samozřejmě snad u každé lidské společnosti. Temnou vizi rozpadu světa starého (kolektivní atmosféra po válce) nahrazuje světlá vize budování světa nového. Žďas a jemu podobné stavby byly ideologicky využity právě pro zobrazení tohoto zájmu. Taková míra sakralizace nás v západní společnosti 20. století překvapuje. Ale neměla by – ačkoli většinová společnost se dnes považuje za ateisty, zjišťují sociální vědci, že naše chování je nejen ritualizováno, ale i prodchnuto náboženským podtextem. Všelidská potřeba duchovního růstu se tak k západnímu člověku vrací „zadními vrátky“, mnohdy v nevědomé podobě.

Zvláště oblíbeným motivem „přetváření“ světa a společnosti do nové podoby byla tavba rudy. „*Lid přetvářet jak ocel žhavou,*“ říká básník.⁴ Tento symbol je zvláště příhodným: je v něm obsaženo násilí i péče, přeměna starého a nevhledného, zušlechtování, objevování cenného ve zdánlivě bezcenném ad.⁵ Proto může být slévárenský podnik zobrazen jako „archetyp“ socialistického zřízení.

Pokud bychom se na výstavbu Žďasu a jemu podobných továren a dalších obřích projektů dívali jen jako na ideologické pole a záležitost obnovy kraje, vynechali bychom jeden důležitý faktor, a to konkrétní lidi. Zdá se, že ačkoli většina z nich nehrála žádnou roli v rozhodování, byl jejich postoj k situaci důležitý. A tím postojem bylo nadšení. Zdá se, že nadšení vyplňovalo celou tehdejší atmosféru. Toto nadšení let padesátých a pozdějších – které končí rokem 1968 –

---

¹ Růžička (1996:5)

² Macura (1992:72)

³ Macura (1992:54). Ke vztahu politické moci a symbolů viz též Holý (2001:10).

⁴ Neumann, S. K. 1950. *Píseň o Stalinu*. Praha: Mladá Fronta, p. 14.

⁵ Macura (1992:24)

je pochopitelné. Ve srovnání situace před a během války ve Žďáru nad Sázavou, muselo být nadšení vyplývající z naděje na zlepšení opravdu obrovské. Kromě toho byla padesátá léta naplněna uvedenými prvky chiliasmu. Filosofii ideologie bylo programování očekávání brzkého příchodu šťastné (socialistické) budoucnosti. Nadšení a radost představovala v tehdejší ideologii obecný výraz spokojenosti lidí se životem v socialismu. Proto není od věci Konopáskovo pojmenování *revoluční socialismus* vztahující se na padesátá a šedesátá léta oproti pozdnímu *reálnému socialismu* let sedmdesátých a zvláště osmdesátých.¹

Že ve Žďáru nad Sázavou nejde jen o můj dojem z dobových pramenů, potvrzuje i velká část informátorů: „*Ten moment toho komunistického starýho nadšení tady měl dost výraznej úspěch.*“ (R29) Nadšení bylo opravdové, i když souviselo s dobovým ideálem identifikace s kolektivem: „*Bylo to především tím, že jsme byli mladí a mládí samo je plné elánu a optimismu, (...) politika nás nezajímala.*“² Komunistická ideologie byla v pravý čas vodou na mlýn atmosféry ve společnosti. Podle mnoha pamětníků nechybělo nadšení ani při budování města, a tak „*rostl smysl pro kolektiv a pocit sounáležitosti se závodem, který jim přirůstal stále více k srdci.*“³

Po roce 1968, s faktickou ztrátou státní suverenity a ovládnutím středoevropského prostoru Sovětským svazem nadšení ze společnosti vyprchalo. Tak vlastně utrpěla celá ideologická stavba věčného přátelství se Sovětským svazem a ve společnosti se rozhostil spíše pocit beznaděje a ukřivdění. „*Odlivem inteligence se strana radikalizovala a aparát měl snazší úlohu, kterou mu právě v předchozích letech odborně i politicky vzdělanější členové komplikovali. Strana se vrátila někam k padesátým létům, ale nemohla už tolik využít tehdejších represivních metod*“ ani zmíněného nadšení.⁴

Žďas byl sám o sobě nejviditelnějším představitelem plánovité změny zemědělského kraje na průmyslový. Původně zemědělské Žďársko bylo industrializováno velmi rychle. V roce 1930 pracovalo v zemědělství 56% obyvatelstva a jen 12% v průmyslu. V roce 1963 už byl poměr zcela jiný: 50% v průmyslu a 26% v zemědělství a rozdíl se nadále zvyšoval.

Zemědělská činnost původně zasahovala až do prostoru města (domy obrácené čelem k náměstí měly v zadní části výjezdy do polí). Postupně byla vytlačena a už v roce 1957 uvádí

---

¹ Konopásek (1999:6). O úloze nadšení píše též Holý (2001:22).

² Obecní kronika, s. 70.

³ Bubák (1996:23)

⁴ Stejskal (1996:37)

nový územní plán, že „zemědělství budou postupně zajišťovat okolní obce, takže po určité době bude vlastní město od zemědělské výroby oproštěno“.¹ A tak již roku 1960 mohl kronikář napsat, že „zemědělství v ekonomickém hodnocení Žďáru ztratilo a nadále ztrácí své pozice.“² Kolektivizací se snížil počet soukromých zemědělců na minimum. Nastal skok ze soukromé zemědělské malovýroby do socialistické velkovýroby.

Snad nejlépe vystihuje dynamiku změny a vnímání obratu Obecní kronika: „Místo klidné práce zemědělské vidíme rušný život dělníků, rachot vozidel, strojů, otevírání lůna země na celém okraji města, vše pro povrchního pozorovatele záhadné, milovníka ladu a pořádku nepřijemné a pro majitele půdy, která mu na jaře a v létě přinášela obživu, vše těžkou a bolestivou operací.“³ Socialistická přeměna „dříve zapomenutého koutu naší vlasti“⁴ byla důkladná. „Dnes již není ani okrajovou oblastí Moravy ani periferií Jihomoravského kraje,“ píše autoři reprezentativní publikace Žďársko ve fotografii z roku 1989. Vybudováním Žďasu a dalších velkých centralizovaných podniků „bylo skoncováno s bídou na Vysočině.“⁵ V následujících letech pak byla samotná stavba Žďasu líčena jako zkouška, kterou se podařilo hlavně díky nadšení (!) úspěšně překonat. A opět se objevuje nám již známý protiklad: líčení překonaných zimních útrap zakončuje jeden text z padesátých let zvoláním: „Takoví jsou její stavitelé – lidé, kteří zvítězili nad přírodou.“⁶ S přeměnou kraje souvisí úzce i přeměna jeho obyvatel.

Stavbu tak velkého komplexu si lze představit jen velmi zhruba. Autoři katalogu výstavy „Vývoj železářství na Českomoravské vysočině“ pořádané ve Žďáru nad Sázavou už v roce 1952 (!) se o to pokusili pomocí čísel: pro vyhloubení patek jednotlivých sloupů konstrukce bylo třeba vykopat dvanáct tisíc kubických metrů zeminy, což je 2 400 vagónů. Na zabetonování těchto patek bylo potřeba deset tisíc kubických metrů betonu. Z toho by se dala postavit zeď dva metry vysoká, půl metru široká a deset kilometrů dlouhá nebo šest metrů široká silnice o síle dvaceti centimetrů a délce 8,3 km anebo dům o 166 bytech. A v podobném duchu líčí i

---

¹ Kočí (1957:393)

² Obecní kronika, s. 192.

³ Obecní kronika, s. 82. Píše se o roku 1951.

⁴ Předseda ONV Antonín Žák v úvodu ke knize Liedermann – Picka (1989). „Zapomenutost“ se zdá být opět ideologický konstrukt. Vždyť před válkou či po ní zde proběhlo například několik etnografických výzkumů.

⁵ 25 let národního podniku Žďárské strojírny a slévárny.

⁶ Zemek – Vašíček (1952:34)

obraz celé konstrukce haly: váží 3 900 tun a uvezlo by ji 195 vagónů. Z této konstrukce by se daly zhotovit železniční koleje v délce padesáti kilometrů.¹

Do poloviny roku 1951 byla dokončena slévárenská hala. Za zpěvu Písně práce proběhla 27. srpna 1951 první slavnostní tavba, při níž byl za přítomnosti ministra těžkého strojírenství Gustava Klimenta slavnostně odlit tradiční zvon. Výroba – „*předzvěst šťastné budoucnosti*“² – byla zahájena. Začátkem roku 1953 se začalo vyrábět i ve strojírenské části.

Ačkoliv se výroba rozběhla velmi rychle, panovaly v továrně velmi nepříznivé pracovní podmínky. Například „*hala 9 byla po celé délce stěny oddělena ještě velkými plachtami od dalších polí, kde montáž probíhala pod širým nebem.*“³ Protože v zimě zamrzalo potrubí, bylo tedy třeba přistavit starou lokomotivu, která vyráběla páru, a otevřené koše s dřevěným uhlím. Chyběly znalosti i stroje a nářadí, objevovaly se krádeže, lidé se museli ze sídliště do práce brodit blátem, protože město bylo dlouhou dobu jedno velké staveniště.⁴

Továrna potřebovala zaměstnance, a zejména ty kvalifikované, které Žďársko většinou nemohlo poskytnout; přicházeli tedy z jiných krajů. Výroba Žďasu – zvláště jeho strojírenské části – byla nesériová, většina výrobků byly unikáty, kladla proto na své zaměstnance daleko větší nároky než v jiných podnicích. První odborníci byli do Žďasu povoláváni z brněnských závodů a z jihlavského a pardubického kraje. Místní lidé fungovali zpočátku jako pomocní dělníci a kopáči.⁵

V dubnu 1951 byl proto zahájen soustavný nábor zaměstnanců. Propagace probíhala v tisku i rozhlase. Jak se shodují informátoři, sehnat práci v podniku nebyl problém: „*(...) povídá: na Žďasu hledají dopraváka. Běž se tam zeptat. No, tak já povídám no tak jo, tak druhý den jsem se šel tam zeptat. A ten co dělal vedoucího dopravy, tak říká: беру hned! Hned zítra nastup!*“ (R21) Později (v polovině šedesátých let) se hegemonie Žďasu v zaměstnávání odrazila v nedostatku pracovníků v zemědělství.

Příliv nových obyvatel do Žďáru nad Sázavou byl tak velký, že od konce padesátých let záživo město skutečnou demografickou explozi. Nově příchozí pocházeli s převázně nejvíce z

---

¹ Zemek – Vašíček (1952:32). Toto opravdu úctyhodné množství autoři glosují známou poznámkou: „*Takovou konstrukci staví lidé, kteří ještě nedávno jezdili těmito místy pracovat do okresního města kdysi nejchudší části Českomoravské vysočiny.*“ (s. 33)

² 25 let národního podniku Žďárské strojírný a slévárny.

³ Bubák (1996:22)

⁴ Jirout (1996:29)

⁵ Skalníková (1981:196)

jihomoravského kraje, následně pak z kraje východočeského. Ostatní kraje nebyly zastoupeny tak silně, přesto můžeme (vzhledem ke statistickým údajům) říci, že ve Žďáru nad Sázavou se sešli lidé opravdu z celé České republiky. V malém procentu byli zastoupeni lidé i ze Slovenska i jiných zemí. Příliv nových obyvatel zamíchal dosavadní žďárskou populací a v podstatě ji asimiloval.

Ačkoli lidé přicházeli do Žďasu z celé republiky, velkou část tvořili také lidé z okolních vesnic a měst; mnohde došlo k velkému poklesu obyvatel.¹ Jedině v obcích, kde byly menší průmyslové podniky (Škrdlovice, Měřín), se počet obyvatel zvýšil nebo alespoň nesnížil.

Lidé sem samozřejmě přicházeli za prací, ale velkou roli hrála také nabídka bytu. V době, kdy v byl v Československu bytů katastrofální nedostatek, nabízel Žďas svým zaměstnancům možnost dříve či později získat (většinou nový) byt. Minimální čekací doba pro pracovníka Žďasu na byt ve Žďáru nad Sázavou – tři měsíce – byla ve srovnání s jinými městy téměř závažná.

Počet zaměstnanců stoupal vzhledem k narůstající velikosti podniku téměř fantastickým tempem. Počátkem roku 1951 pracovalo v podniku 81 lidí, na konci roku následujícího už 1 792. Z nich pocházelo podle bydliště 65% z okresu Žďár a 35% z míst za hranicemi okresu.² Příliv pracovníků dále pokračoval ještě v šedesátých letech neztenčeným tempem. Nárůst zaměstnanců ve Žďasu během let zobrazuje přehledně tabulka a graf 1. Je zřejmé, že v sedmdesátých a osmdesátých letech byl počet zaměstnanců poměrně stabilní; naopak od roku 1989 lze pozorovat jeho citelný pokles.

Příliv zaměstnanců do podniku byl důležitý nejen pro továrnu, ale i pro celý kraj. Ačkoliv byl opravdu obrovský, zvláště kvalifikovaných pracovníků se nedostávalo, a to například ještě v roce 1968, kdy ve Žďasu pracovalo už 5 308 zaměstnanců. Jen asi polovina z příchozích byla vyučena odborné profesi (slévač, kovodělník, elektrotechnik). Zbývající bylo třeba přeškolenat; z tohoto důvodu fungovala od počátků výroby ve Žďasu závodní škola práce; ve Žďáru byla současně urychleně postavena strojnická průmyslová škola (první školní rok 1950/51), v roce 1952 vzniklo odborné učiliště Žďasu.

---

¹ Grašofová (1988). Pro srovnání počtu obyvatel obcí na Žďársku v roce 1961 a 1970 viz Konzbul (1975:152).

² Živný (1966:19)

Podnik přesto po několik let bojoval s velkým pohybem zaměstnanců. Například mezi lety 1954 a 1955 sice přišlo do podniku stejné množství zaměstnanců jako v předchozích rocích, ale z podniku odešlo asi 480 dělníků, což Žďas citelně pocítil. Jako důvod se nejčastěji uváděly rodinné a zdravotní důvody, ale také nízký plat, dlouhé čekací lhůty na byt, špatné pracovní podmínky a v neposlední řadě i „přechod do malého města s vlastním uzavřeným životem, nepřipraveného na tak velké změny.“¹ Přesto se podle informátorů nakonec pro mnoho zaměstnanců stal Žďas „konečným přístavem v životě“² a závodem s mateřskou náručí.³

Samozřejmě, že Žďas nemohl zaměstnat tolik žen jako mužů; pro ženy tak ve Žďáru dosti dlouho chyběla pracovní místa (Obecní kronika na to poukazuje ještě roku 1958). Ženy nakonec našly uplatnění ve stále se rozšiřujícím zázemí města a nově vznikajících družstvech a podnicích ve městě. Podíl žen pracujících pod Žďasem například v roce 1984 necelou čtvrtinu všech zaměstnanců.

---

¹ Růžička (1966:21)

² Bubák (1996:25)

³ Jirout (1996:29)

Tabulka počty zaměstnanců ve d'asu

Výrobní program Žďárských strojíren a sléváren se zpočátku zaměřoval na metalurgické výrobky (odlitky od 20 do 20 000 kg, volně kované výkovky, ingoty, surová ocel). Zdá se, že rok 1955 byl pro Žďas zlomový. Klesla fluktuace zaměstnanců klesla, postupně se začaly zlepšovat nedostatky ve výrobě a nastal její rychlý nárůst. V roce 1961 začala výroba ve strojírenské hale.¹ Od té doby se datuje začátek posunu těžiště výroby od metalurgické převažující v prvních letech existence továrny ke strojírenské výrobě. Hlavní důvody byly samozřejmě ekonomické. Strojírenská výroba postupně nabyvala vrchu (v roce 1969 už tvořila 80%). Šlo a dodnes jde o unikátní, nesériovou výrobu produktů těžkého strojírenství a těžké metalurgie, o výrobky velkých rozměrů, tlaků a technické složitosti, např. tvářecí stroje, lisy ad.

V šedesátých letech se Žďas ocitl na vrcholu. V té době byly dostavěny všechny rozhodující provozy a další rozšiřování už na charakteru podniku nic nezměnilo. Rostl také počet zaměstnanců, až na své maximum v roce 1967 (6 329 zaměstnanců). Výroba i vývoz nabíraly obrátek, stoupala však i technická úroveň výrobků a jejich kvalita. Svou úrovní se Žďas zařadil mezi nejlepší podniky ve svém oboru, o čemž svědčí mnoho ocenění na strojírenských veletrzích a široká klientela v zahraničí, která pochopitelně představovala hlavně socialistický tábor a především Sovětský svaz. Montáže „žďasáckých“ výrobků však probíhaly i „na západě“, takže se zaměstnanci podniku mohli setkávat i s vývojem oboru v západním bloku. Výrobky dosáhly špičkové kvality srovnatelné se západními a Žďas se stal ve svém oboru mezi světovými dodavateli pojmem.²

Co způsobilo takový růst kvality a objemu výroby? Objem výroby rostl nejen plánovitě státními požadavky, ale i nutností splnit technicky náročné zakázky. Také kontakt se špičkovými podniky mohl mít na tento vývoj svůj vliv. Nepodceňoval bych ani vliv zmíněného nadšení. Nemalou roli hrála patrně tzv. socialistická soutěž; v podniku se do ní podle tehdejších údajů zapojilo 86,1% všech pracovníků a šestnáct kolektivů soutěžilo o titul Brigáda socialistické práce.

Šedesátá léta byla přesto v Československu spojena spíše se stagnací hospodářství, neúspěšným pokusem o reformu v roce 1965, rostoucím nedostatkem potravin a spotřebního zboží, zhoršováním životní úrovně obyvatel, což vedlo k celkové lhostejnosti a poklesu zájmu občanů o veřejný život, který nemohli nijak ovlivnit, k diskusím ve straně a následnému uvolnění systému kontrol a dalším jevům předjímajícím události roku 1968.

---

¹ Patřila k největším ve střední Evropě, vnitřní průměr má 36 m.

² Růžička (1996:76).

Kritika stávajících poměrů se postupně začala objevovat také ve Žďasu – předmětem byly například nedostatečně obchodně realizované veletržní úspěchy podniku, dlouhé čekací lhůty připravující podnik o zakázky, nezáměr o iniciativní programy pro výrobu apod. Samotný rok 1968 byl podle pamětníků ve Žďasu velmi bouřlivý – většina zaměstnanců se přiklonila k reformnímu křídlu KSČ a ještě rok po 21. srpnu 1968 vzdorovala svými požadavky Okresnímu výboru. Jeden informátor – shodou okolností předseda tehdejší závodní KSČ – náladu ve Žďasu shrnuje slovy: „*Žďas byla nejrevolučnější síla na Vysočině.*“ (R2)

Proto se období normalizace tvrdě dotklo také mnohých zaměstnanců a rok 1968 znamenal velké změny v postavení velké části z nich. Během roku 1970 došlo k přeobsazení skoro všech řídicích funkcí v úřadech i podnicích. Lidé, které lze nazvat technická elita, však museli být respektováni i nadále, třebaže život se jim podstatně zkomplikoval, pokud se hlásili k reformnímu křídlu KSČ a včas neuznali svou „chybu“. Velká část lidí se tak jako jinde stala „mlčící většinou“ a případný protest se projevoval nepřímě. V tomto období ustupuje nadšení apatii (jak podtrhuje pamětník: „*dávno minulá sláva padesátých let*“¹) a aktivita občanů se přesouvá do různých zájmových organizací (tento postoj přetrvává mnohdy dodnes a byl – podle mého názoru – možná jednou z příčin ještě dvacetiletého trvání režimu). Normalizační politika také ve Žďáru nad Sázavou zpozdila řadu projektů výstavby.

Od 1. ledna 1979 byl Žďas přičleněn ke koncernovému podniku Vítkovice. Vzhledem k tomu, že se výroba podstatným způsobem nerozšiřovala, nebylo třeba získávat další zaměstnance. Původní projekt také zahrnoval výstavbu další haly, ale ani k té nedošlo a vymezenou plochu podstoupil Žďas po roce 1989 jiným výrobcům.

Koncem osmdesátých let dokonce došlo k začátku poklesu výroby, protože podnik už neměl tak velké zakázky jako před lety. Po pádu komunistického režimu se postupně začal snižovat i počet pracovníků. V roce 1992 privatizovala továrnu soukromá akciová společnost Žďas. Ta patří dodnes k nejdůležitějším podnikům v regionu. Vždyť v něm nachází zaměstnání stále ještě 3 215 lidí (v roce 2001).

Ačkoli Žďas měl největší vliv, existovalo ve Žďáru nad Sázavou více podniků, žádný z nich však nedosahoval většího než lokálního významu.

---

¹ Filka – Švoma (1998:120). O náladě ve společnosti viz Holý (2001:33).

Se Žďasem je dosud spojováno velké množství mentálních a symbolických konotací, které našly pevné místo v interpretaci reality. Už od počátku na továrnu pohlíží prameny i informátoři jako na „zdroj blahobytu.“¹ Žďas se postupně stal symbolem něčeho „nového a krásného“, v dobové interpretaci jde o „moderní závod, který změnil myšlení a profese lidí“ na místě, kde „před pětadvaceti lety byly jen mokré louky a kousek prořídleho lesa.“² Jelikož se továrna velmi dobře etablovala, byla ukázkou jedinečných kvalit socialismu: „Žďárské strojírný jsou krystalem, který vzešel z půdy socialistické výstavby, aby ve svém jádru zrcadlil, co vše může dělnická třída a pracující lid pod vedením strany vytvořit. (...) Tento nový moderní závod vtiskuje socialistický ráz celému kraji, vnáší socialistickou kulturu a nový život do kraje, který buržoasie sice obdivovala pro jeho přírodní krásu, ale lid v ní nechala živořit v bídě.“³ Žďas se stal symbolem „nového Žďáru“ v opozici vůči „Žďáru starému.“

Industrializace ve Žďáru nad Sázavou proběhla během několika let a ve velkém měřítku. Dosti podstatně se změnil charakter kraje – ať už jde o změnu hospodářských podmínek pro obyvatele, jejímž následkem se změnila i tvářnost kraje novými stavbami anebo přímo devastací přírody. Změny však byly neméně radikální ve vzhledu a osídlení města, protože tak obrovský podnik vyžadoval i odpovídající infrastrukturu. A ta ve Žďáru nad Sázavou po válce v žádném případě nebyla.

---

¹ Žďárské strojírný a slévárny (1971:7)

² 25 let národního podniku Žďárské strojírný a slévárny

³ Zápis Jaromíra Dolanského, náměstka předsedy vlády a člen politického byra ÚV KSČ, do pamětní knihy Žďasu 28. prosince 1960. Žďárské strojírný a slévárny (1971:12).

Vlož tabulka 2-3

Tempo růstu počtu obyvatel města zobrazují přehledně tabulky. Docházelo k němu každoročně v podstatě až do začátku osmdesátých let. Počet obyvatel města rostl ale rychlostí nerosrovnatelnou s ostatními městy v kraji. Za desetiletí, která uplynula od vzniku Žďasu, se počet obyvatel města zvýšil více než pětkrát. Zvláště v padesátých a šedesátých letech byl příliv obyvatelstva do Žďáru nad Sázavou obrovský: „*Město praskalo ve švech.*“¹

Počet původních obyvatel Žďáru (stav z roku 1947) překonali přistěhovalí lidé v roce 1956 (tedy už o deset let později). V dalším desetiletí (1960-70) se začal zpomalovat, ale stále ještě byl vysoký. Další dvě desetiletí (1970-90) však znamenala zmírnění přílivu obyvatelstva a v posledním (1990-2000) došlo k populačnímu zlomu a nárůst se začal měnit v úbytek. Svého maxima dosáhlo město v roce 1990 (26 914 obyvatel).

Nárůst počtu obyvatel Žďáru nad Sázavou v procentech za jednotlivá desetiletí od roku 1950 do roku 2000.

Rok	Počet obyvatel	Nárůst oproti předchozímu desetiletí	Nárůst oproti roku 1950
1950	4 511		
1960	9 642	114%	114%
1970	15 106	57%	234%
1980	20 090	33%	345%
1990	26 914	34%	496%
2000	23 191	-14%	414%

Nárůst obyvatel města nebyl samozřejmě způsoben jen migrací, ale i přirozeným přírůstkem. Během padesátých let došlo ve Žďáru nad Sázavou ke skutečné demografické explozi. Jak ukazuje tabulka, přibývalo ročně více než 500 lidí a tato tendence vydržela nezměněná až do začátku osmdesátých let. Počet přistěhovalých sice kolísal, ale přirozený přírůstek (tj. počet ve městě narozených dětí) rostl dosti pravidelně. V některých letech byl nárůst opravdu enormní, ale víceméně probíhal vyrovnaně, jak ukazuje graf.

Pro porovnání uvádí Zemek data k roku 1970 pro celý žďárský okres: celkový počet obyvatel 116 058; narodilo se 1 806 dětí, zemřelo 1 295, přistěhovalo se 1 346 a vystěhovalo 1 557, přírůstek byl tedy 305 (tj. 0,3%).² Naproti tomu město Žďár rostlo daleko více: v roce 1970 se narodilo 316 dětí, zemřelo 82 lidí, přistěhovalo se 792 a vystěhovalo 333 lidí, to znamená, že celkový roční přírůstek byl 693 obyvatel (4,5%).

¹ Růžička (1996:41)

² Zemek (1974:201)

Na celorepublikové poměry patřilo město dlouho co do počtu narozených dětí na tisíc obyvatel ke špičkám. Z pochopitelného důvodu: do Žďáru se stěhovali hlavně mladí lidé. Ti tu začali zakládat rodiny a jejich děti přispěly k populačnímu vzrůstu města. Například v šedesátých letech se věkový průměr zaměstnanců Žďasu pohyboval kolem 33 let. Výsledky sčítání v roce 1970 uvádějí průměrný věk dělníků 35 let, dělníků v zemědělství pak vyšší. „Původní“ obyvatelé Žďáru samozřejmě tak nízký věk v průměru neměli – tato skutečnost hraje podle mého názoru při setkávání „starého“ a „nového“ Žďáru také důležitou roli.

Koncept „města mladých“ hrál v novodobých dějinách Žďáru nad Sázavou důležitější roli, než by se dalo předpokládat. *„O Žďáru nad Sázavou se říká, že je městem mladých. Mnoho mladých rodin začínalo v našem městě svou existenci. (...) Jsme město s nejvyšším ukazatelem porodnosti a všude na sídlištích vlají plenyky, všude se ozývá dětský smích,“* oslavuje atmosféru města propagační brožura z roku 1975.¹ Je nesporným faktem, že starousedlíci tvořili velmi brzy nejstarší skupinu obyvatel.

Také podnik byl prezentován jako mladý.² Podobná prohlášení souvisejí s představou „socialistického člověka“, mladého člověka, který boří starý překonaný systém a směřuje ke šťastné (socialistické) budoucnosti.

Dostí podstatně se také změnil vzhled města. Co způsobuje charakteristický dojem, jímž na nás působí Žďár nad Sázavou? Pokud jej dnes navštívíte, udiví vás patrně, jak znatelnou stopu tu zanechala socialistická výstavba. Přijedete-li do města vlakem, uvítají vás vysoké panelové domy, postavené v osmdesátých letech. Ty spolu s halami Žďasu představují nejviditelnější dominanty města. Široká ulice vás po delší době dovede od nádraží až na náměstí, kde jako by se střetla historická část a část moderní. Na půli náměstí stojí staré domy, na druhé půli moderní panelové obchody. Budeme-li pokračovat dál, přejdeme řeku Sázavu a dostaneme se ke žďárskému zámku. Tato hlavní tepna města je po obou stranách lemována sídlišti vzniklými po roce 1950. Ve městě samozřejmě vede několik pro chodce důležitých vedlejších tras – jedna odbočuje u přechodu řeky Sázavy doleva na sídliště Žďár nad Sázavou III (Stalingrad), další doprava na sídliště U průmyslové školy a Vysočany, jiná směřuje ze Stalingradu do Žďasu, další podél Sázavy ad.

---

¹ Svobodová – Matoušek (1975:42)

² Směr Vysočiny 24.3. 1960.

Pokud srovnáme hranice města po válce a dnes, je rozdíl markantní. Město se tradičně rozkládalo kolem dvou ústředních komunikací; uprostřed bylo náměstí. Za staveními se rozbíhaly pruhy polí. Zástavba sahala až k řece a překračovala ji jen minimálně. Sídliště budovaná v padesátých letech začala tvořit jakési „nárůstky“ na původní zástavbě. Město se rozložilo i na druhou stranu Sázavy a propojilo se se zámek Žďár. Pásová pole byla rozorána a také nová zástavba narušila původní logiku uspořádání domů.

Ve městě nalezneme všechny prvky charakteristické pro tehdejší způsob plánování, výstavby a rozvržení staveb a jinak „kultivovaných“ prostor v krajině. Město bylo budováno k obrazu socialismu, jak je vidět nejen na jeho vzhledu a na investicích, které ve městě za krátkou dobu proběhly, ale také například na slovech ministra strojírenství Poláčka, která 29. října 1953 pronesl ve Žďasu: „*Ve Žďáru budujeme nový socialistický závod a je nezbytně třeba, aby zde vyrostlo i nové socialistické město.*“¹ A právě budování ukázkového socialistického města prolínalo urbanistický vývoj Žďáru nad Sázavou.

Zachovalo se několik výjimečných historických památek, které Žďár charakterizují. Některé z nich dokonce tvoří podstatnou část kognitivní mapy obyvatel. Jedná se zejména o areál bývalého cisterciáckého kláštera přestavěného počátkem 18. století Janem Blažejem Santinim Aichlem ve stylu vrcholného baroka a o světový unikát – Santiniho poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře z roku 1722 s půdorysem ve tvaru hvězdy zahrnutý do seznamu světového dědictví UNESCO.² Přírozeným středem města bylo odedávna dnešní náměstí Republiky (dříve Velké náměstí, v roce 1971 přejmenované na náměstí K. Gottwalda), obklopené starými domy (mnohé mají gotický původ).

Po druhé světové válce byla většina domů ve městě Žďáru poškozena. Jakmile se začal budovat Žďas, začala nabídka pracovních příležitostí ve městě velmi brzy silně převyšovat jeho zdroje. A zde se nachází počátek velkého budování.

První pocity a dojmy příchozích nejsou ani s odstupem času příliš pozitivní. Už o příjezdu na vlakové nádraží píše jeden pamětník: „*váhali jsme vystoupit, protože to, co jsme ve sporém*

---

¹ Bubák (1996:23)

² Více viz Zemek (1974:193). Už územní plán v roce 1957 počítal s tím, že z dálkového pohledu je Zelená Hora dominantou; nicméně dnes ji obklopuje vysoký les, takže je vidět jen špička kostela. Více o historických stavbách ve Žďáru nad Sázavou viz Jurman, H. (1999).

*osvětlení viděli, nám běžné nástupiště nepřipomínalo. Rovněž nádražní budovu nahrazovalo jen několik baráků po stavbařích.*¹

Ani lidé přišlí až začátkem šedesátých let nevnímají situaci ve Žďáru nad Sázavou jinak: *„Myslím si, že charakter vesnice si zachoval velmi dlouho (...) Já pocházím z Náchodska čili znám takový město jako je Náchod, kterej vlastně byl dycky město. Tam i když byly zchátralý baráky, tak to bylo město. Ale tady uprostřed náměstí to byla vyloženě vesnice.“* (R9) Pocity příchozích byly mnohdy opravdu smíšené, i když na ně čekala nabídka zaměstnání a vyhlídka na brzké získání bytu: *„Sto osmdesát kilometrů od místa bydliště mých rodičů. Neznámí v neznámém městě.“*²

Rychlý urbanistický růst města od roku 1950 je velmi zajímavým fenoménem, který stojí za bližší pohled, protože podstatně ovlivnil formování specifické atmosféry města. Starší územní plány nepočítaly s tak radikálním zvýšením počtu obyvatel.

Byty nejprve financoval Žďas, velmi brzy však započala i individuální a družstevní výstavba. Byty od podniku získávali přednostně perspektivní odborníci. Nejkratší oficiální trvání doby, než člověk dostal byt, bylo tři měsíce, což bylo v té době na Československo neslýchané: *„2. září jsem nastoupil do Žďasu a 1. listopadu jsem se stěhoval do dvoupokojového bytu. Něco neuvěřitelného prostě v širokém okolí,“* vzpomíná pamětník. (R1) Byt dostávali lidé pod podmínkou uzavření smlouvy s podnikem na deset let. *„Bytové nevolnictví a obecněji bytová politika patřily k těm nejúčinnějším prostředkům moderního paternalismu státního socialismu,“* komentuje situaci Olga Šmídová, která se problematikou bytů za socialismu podrobně zabývala.³

Jako první bylo pro zaměstnance Žďasu postaveno 32 přízemních domků finského a dánského typu, tzv. *danmarků* (budovány 1950-1957) a sedm dvoupatrových budov s jednopokojovými byty o několika lůžcích pro svobodné, tzv. *svobodárny* (1950-1951). První sídliště obytných bloků budované v letech 1950-1965 na Ptáčkově kopci vymezovaly ulice Okružní, Komenského a V Zahrádkách a bylo dálkově vytápěné přímo ze Žďasu. Zpočátku neslo i v oficiálních dokumentech pouze obecné označení jako například „nová dělnická čtvrť za Amylonem“, „nové sídliště“ nebo jen „sídliště“. Tato jména přetrvávala také mezi obyvateli dosti dlouho. MNV však brzy ustavil název Stalingrad. Později (v roce 1962) bylo „po kritice

---

¹ Růžička (1996:26)

² Růžička (1996:41)

³ In: Konopásek (1999: 171-205)

*Stalinova kultu osobnosti*¹ pojmenováno Žďár nad Sázavou III. Název Stalingrad však dodnes v širokém měřítku přetrvává a je důkazem trvanlivosti kolektivní paměti.

Sídliště Stalingrad bylo stavěno přímo a jen pro zaměstnance Žďasu, ať už pocházeli ze Žďáru nebo se do něj přistěhovali. V roce 1952 tu bydlelo čtyřicet procent jeho zaměstnanců. Ostatní dojížděli anebo bydleli jinde ve městě. Když se podíváme na mapu města, je vidět, že Stalingrad byl vlastně satelitním městem, fakticky odděleným od staré zástavby. A nejenom Stalingrad – velké části ostatních sídlišť tvoří takové satelity propojené se starým městem minimálně. Autoři reprezentativních Dějin Žďáru nad Sázavou a městský kronikář si stěžují, že tuto situaci se dosud „nepodařilo zcela zlikvidovat ani pozdější snahou vytvořit celoměstský kompaktní organismus.“²

Sídliště Stalingrad leží na pravém břehu řeky Sázavy (jádro se nachází na levém). Hlavní magistrála ze Stalingradu do Žďasu vede mimo střed města a obchází ho. To poskytuje prostor k úvahám o počátečních vztazích města a Žďasu i na každodenní úrovni. Poloha nového sídliště nebyla samoúčelná: byla ovlivněna mj. převažujícími směry větrů a také plánovanou, ale neuskutečněnou trasou místní železnice Žďár nad Sázavou – Ždírec. Ještě jedna věc návštěvníka města zaujme: Stalingrad leží přímo naproti Žďasu, ve svahu, odkud je továrna vidět „jako na dlani“ – jako by se chtěla připomínat zaměstnancům i doma. Domníval jsem se, že tomu není náhodou, pamětníci však jakýkoli takový záměr popírají.

Sídliště má po svém dokončení 2 114 bytů. Jde o několikapodlažní domy se sedlovou střechou, monokulturní stavby obvyklé tehdy i jinde. Některé domy vyzdobili pozoruhodnými kresbami na téma lov, rybářství, zahradnictví a rolnictví akademičtí malíři Karel Němec a Richard Příkryl.

Podmínky obyvatel prvních bytů nebyly nijak příznivé: „*Město v té době bylo jen málo lákavé na pohled i vybavenost (...). Špatné nebo žádné komunikace, chodníky k domům bez terénních úprav, chodilo se po prknech a holínky byly celoroční obuví. Nedostávalo se palivo na tehdejší lokální vytápění bytů,*“ a tak se topilo šiškami a stavebním dřívím.³ Na holínky jako symbol tehdejšího života ve městě vzpomíná vícero informátorů.

---

¹ Obecní kronika, s. 238

² Zemek (1974:188)

³ Bubák (1996:21)

Ve městě fungovala i pružná družstevní výstavba. Ve druhé polovině šedesátých let začaly státní úřady poskytovat tomuto druhu výstavby podporu a lidé vzájemnou pomocí dokázali sami vybudovat své bydlení. Postupně tento druh bytové výstavby ve městě převládl. Představitelem takového druhu výstavby je sídliště „Vysočany“, tvořené rodinnými domky. Od roku 1951 se tu staví v podstatě dosud, v centru vznikly svépomocí prodejny. Sídlíště Vysočany propojuje jako pomyslná pupeční šňůra vlastní město a zámek Žďár. První domky tu začali stavět hlavně původní obyvatelé Žďáru, ale velmi brzy je následovali i lidé přistěhovalí.¹

Po dokončení sídliště Stalingrad začala v roce 1964 výstavba dalšího sídliště, nazvaného „U průmyslové školy“. V letech 1962-1971 tu bylo dobudováno sídliště pěti až osmipatrových domů s celkem 1 174 byty.

Během sedmdesátých let se celková bilance mezi požadovanými a předanými byty konečně začala vyrovnávat, a to dalšími projekty sídlišť. V roce 1971 byla zahájena stavba dalšího sídliště – „U nádraží“ s 989 byty. Sídliště dotváří prostor před železničním nádražím a svou dominantností v tehdejších intencích představuje reprezentativní vstup do města. Jeho hranice tvoří silnice Žďár nad Sázavou – Jihlava a Smetanova ulice.

Počátkem osmdesátých let došlo k dalšímu nedostatku bytů a ten vedl k budování dalšího sídliště, vznikajícího individuální výstavbou pojmenovaného „Pod vodojemem“. To se nalézá na západním svahu území pod městskými vodojemy, v kontaktu se sídlištěm „U průmyslové školy“ a pojme kolem 2 200 obyvatel.

V roce 1982 byla v blízkosti kopce s poutním místem zahájena výstavba sídliště „Zelená hora“ s rodinnými domky. Staví se tu vlastně dodnes. V roce 1982 byly přerušeny práce na sídlišti „U nádraží“ a stavební ruch propukl v dolní části, kde začalo vznikat již dříve sídliště Libušín. První část s 501 byty byla dokončena v roce 1984, druhá se 686 byty pak až roku 1992 (budována od roku 1987). V těchto místech vznikl v roce 1987 i dlouho plánovaný Dům kultury ROH s kapacitou 1 200 míst (financovaný Žďásem) a také ubytovna Žďasu (dodnes jedna z mála možností ubytování ve městě). Koncem osmdesátých let bylo dobudováno sídliště „U nádraží“. Skončila tak možná nadlouho poslední velká výstavba tohoto druhu.

Bytů bylo tedy ve Žďáru nad Sázavou vystavěno velké množství. Od roku 1947 do 1988 vzniklo 7 614 bytů. Pro vytvoření představy o dynamice bytové výstavby uvádím tabulku:

---

¹ Bubák (1996:25)

Počet domů a bytů vybudovaných ve Žďáru nad Sázavou v jednotlivých obdobích. Tabulka udává počet obydlených bytů, celkový počet pak zahrnuje i ty neobydlené. *Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti. Město Žďár nad Sázavou. Praha: Federální statistický úřad.*

	do 1890	1900-46	1946-60	1961-70	1971-80	1981-85	1986-91	celkem
1. Rodinné domky	306	478	216	312	439	109	66	1926
v nich bytů	335	555	255	382	506	116	68	2217
2. Bytové domy	5	5	185	168	132	45	41	581
v nich bytů	6	12	1361	2011	1545	491	712	6138

Výstavba se dotkla i historického středu města. K prvním větším zásahům do staré zástavby města došlo už na začátku století. Po válce bylo historické náměstí poprvé upraveno v letech 1958-1960. Také ono se muselo přizpůsobit nejen rostoucímu počtu obyvatel, ale také zvyšujícímu se významu města jakožto centra okresu a dalším vnitřním i vnějším tlakům. Domy na náměstí – původně soukromé – byly po válce vyvlastněny, jen několik z nich zůstalo v osobním vlastnictví. Možná proto, že neměly konkrétního vlastníka, docházelo k jejich rychlému chátrání.

Od začátku šedesátých let se začalo reálně uvažovat o přestavbě části náměstí. Dochází k tomu, co autoři posledního knižního zpracování dějin města nazvali „velké žďárské demoli-ce“.¹ Zdá se, že tato myšlenka visela ve vzduchu již déle: v roce 1952 připomíná rada KNV v Jihlavě Žďáru nad Sázavou: „*Je třeba uvážiti, že vedle moderního sídliště nemůže trvati zvláštní staré město s nízkými patrovými a přízemními domy, s nehygienickými byty, dvory a hospodářskými budovami.*“ Rada dále pokračuje svojí představou jeho podoby: „*Je třeba spojit město se sídlištěm v jeden celek soustavnou asanací staré části, s konečným cílem vybudovati nové socialistické město [podtrhl J.P.] středního typu a nebudovati odděleně nová sídliště, která svým rozsahem nezbytně daleko přerostou město samé.*“² Zdá se tedy, že svoji roli tu hrály politické zájmy: město mělo být jakousi „výkladní skříní“ socialistického budování, čemuž nahrávala nejen demografická skladba (hodně mladých lidí) a struktura zaměstnanosti (velký podíl dělníků), ale také totální převrstvení identity tradičního starého Žďáru.

¹ Filka – Švoma (1998:143)

² In: Připomínky rady KNV v Jihlavě k zajištění komplexní výstavby investičního celku Žďárských strojírny a slévárny, sídliště Stalingrad ve Žďáru nad Sázavou a města Žďár nad Sázavou. KNV Jihlava 11.9.1952., s. 19 a 20.

Radikální přestavba náměstí proběhla koncem šedesátých a začátkem sedmdesátých let. Nejednalo se o úpravu, jak doporučoval územní plán z roku 1957.¹ Už v roce 1963 tak kronikář konstatuje: „Podle výhledového plánu má být do konce roku 1965 asanováno 16 domů s 38 byty na dolní části náměstí. (...) Do roku 1970 se předpokládá asanace dalších 71 domů se 105 byty.“² To je zajímavé: nesmíme zapomínat, že bytů byl v té době ve městě stále ještě nedostatek.

Přestavba začala zbořením volně stojící budovy zvané Špalíček v horní části náměstí. Během sedmdesátých let byla postupně vybourána a přestavěna celá východní strana centra. Celá akce je v očích pamětníků spojena zejména s osobou tehdejšího předsedy MNV Antonína Bubáka (zvolen 1970).

Na jejich místě nevyrostly nové byty, nýbrž budovy Střediska obchodu a služeb, a to velmi rychle. V každé budově vzniklo více obchodů – v každém podlaží většinou několik, což dnes činí prostory velmi těžce využitelné. V roce 1972 byla hlavní asanace náměstí dokončena. Koncem dubna bylo dosavadní Velké náměstí přejmenováno na Gottwaldovo. Další přestavba historického jádra pokračovala v polovině osmdesátých let.

Za období existence Žďasu se město Žďár nad Sázavou změnilo k nepoznání. Oficiální prezentace této skutečnosti dokonce uvádí, že „posledních čtyřicet let znamená mnohem více než dříve celá staletí.“³ Díky řízené industrializaci a řízenému budování města se cíleně „odstranil se rozdíl mezi městem a venkovem“⁴ a dřívější chudé maloměsto se změnilo v „moderní město“, kde se pod „rozzářenou oblohou skrývá obrovské množství poctivé práce,“⁵ v „město nových domů, město televizorů a všech moderních vymožeností. Takový život vytváří socialistická společnost.“⁶

Oficiálně byla přestavba centra vnímána velmi pozitivně: „Byli jsme příkladem pro řadu okresů i krajů,“ píše později tehdejší starosta města.⁷ Přestavba náměstí však byla patrně katalyzátorem velkých názorových střetů mezi „přistěhovalci“ a „starými Žďáráky“, kategoriemi,

---

¹ Kočí (1957:396)

² Obecní kronika, s. 244

³ Předseda MNV Žďár Vratislav Knoflíček v úvodu k Grašofová (1988).

⁴ Předseda MNV Žďár Vratislav Knoflíček v úvodu k Grašofová (1988).

⁵ Grašofová (1988:1)

⁶ Směr Vysočiny 5.5. 1960

⁷ Bubák (1996:25)

kteře byly v tē době silně vnímané. Pro obě strany představovalo náměstí ve své původní podobě starý Žďár se všemi konotacemi, které se k němu vázaly.

V sedmdesátých letech byl „*nový vzhled města již evidentní a lidé jej postupně akceptovali jako realitu.*“¹ Přesto lidé cítili, že byla „*porušena jeho dosavadní identita.*“² Proto se právě při přestavbě centra projevíly patrně naposled ve velké míře problémy mezi nově příchozími a původními obyvateli města.

Velký počet lidí, který každý člověk ve městě potkává, jej nutí k jejich redukcí na poměrně malou vymezenou skupinu příbuzných a známých, které vykazují některé znaky tradičních malých společenství.³ Tyto skupiny mají nejenom společný způsob komunikace, podobné směřování a zájmy, ale dosti často také společné vnější znaky, rituály a přístup ke světu. Každý člověk ve městě je obvykle členem několika takových skupin, kterým přiřkládá větší či menší míru důležitosti. Hovoříme zde o kolektivní identitě.

Stejně jako každé město i Žďár nad Sázavou má svoji charakteristickou podobu a atmosféru, kterou utvářely dějiny a lidé během nich. Ty pak tvoří kulisu, na níž se odehrávají životy obyvatel města a ti si ani nemusí uvědomovat, jak silně formuje jejich každodenní bytí. Ačkoli mnohé události a skutečnosti již z povědomí starých lidí zmizely, některé si přes časový odstup uchovávají emocionální náboj a patří k jejich narativním preferencím. Jak jsme viděli, přistěhovalo se do Žďáru nad Sázavou tak velké množství lidí, že brzy převýšilo počet starousedlíků. Pokud se budete procházet po městě dnes, nenaleznete snad nic, co by vám tuto skutečnost připomínalo. Pokud však začnete mluvit se staršími lidmi, zjistíte, že tento moment vývoje města mají dosud živě v paměti.

Žďár byl po druhé světové válce malé zemědělské město s minimem průmyslu, jehož obyvatelé žili v určitém zavedeném rytmu, město, kde byli všichni zvyklí na určité struktury, kde každý věděl, jak se má chovat, kdo je přítel a kdo „stojí na druhé straně“. Udržování tradice napomáhal odjakživa také silný vliv církve na Vysočině.⁴ Vlášním (a tedy centrálním) rozhodnutím vznikl ve městě obrovský strojírenský podnik, který začal přitahovat lidi nejrůznějšího typu a z nejrůznějších končin. Následkem je situace, kterou známe v mnoha obměnách

---

¹ Filka – Švoma (1998:146)

² Filka – Švoma (1998:145)

³ Morris 1997:20

⁴ Podle posledního sčítání lidu je Žďársko co do počtu lidí věřících, tj. sdružených v nějaké církvi, druhým (po Zlínsku) krajem v republice. Je také jedním ze šesti okresů, kde počet věřících přesahuje padesát procent.

z historie – setkávání „nových“ a „starých“ obyvatel. Bylo by více než podivné, kdyby nenastaly procesy doprovázející takové setkávání.

Že uvědomované vymezování na ty, kdo ve městě bydleli původně a kdo se teprve přistěhovali, existovalo, potvrzuje mnoho zdrojů. Ještě v devadesátých letech 20. století považuje reprezentativní vzpomínkový sborník za důležité zdůraznit, že začátkem padesátých let „*docházelo k rozdělování obyvatelstva na tak zvané Stalingradáky a Žďáráky.*“ Také podle mnohých pamětníků bylo každému „*jasný, kdo se přistěhoval a kdo ne.*“ (R28) Informátoři se shodují, že „*tady panovaly věčně takový neshody*“ a že „*to dělítko dlouhý léta přetrvávalo.*“ (R1) Existenci takové sociální situace zdůrazňuje i nepřehledná početná odborná literatura.¹

Ačkoli já i pamětníci hovoříme o dvou skupinách, nelze si představovat, že šlo o skupiny homogenní a neměnné. Potvrzují to sami informátoři, například když jeden starousedlík říká o Žďárácích: „*Nebyla to uzavřená komunita*“ a dodává: „*Starej Žďárák a novej Žďárák se nikdy tak úplně nerozhraničilo.*“ (R26) Na druhé straně zase nebyla ani komunita „starých Žďáráků“ vždy všude pevně uzavřena a prolínání s přistěhovalými lidmi bylo patrně běžné. Mnozí lidé (ne-li převažující část) začali navzájem navazovat kontakty i přátelství. Mnoho Žďáráků začalo pracovat ve Žďasu a bydlet na Stalingradě, což také pomáhalo změně postoje k oněm „druhým“. Šlo tedy spíše o kolektivní kognitivní struktury nahlížení, spíše o síť mezilidských vztahů než jasně vymezené skupiny. Nesmíme si samozřejmě také utvářet představu, že mezi nimi existovala nenávist a nevraživost na každém kroku a při každé příležitosti, i když patrně i ty tady měly své místo.

Nejen skupina sama o sobě, ale každé dvě skupiny navzájem, které se nějak setkávají, disponují určitými etnonymy. Už samotná existence těchto etnonym je důkazem existence probíhajícího střetávání dvou sociálních skupin ve Žďáru nad Sázavou. Pokud bychom měli definovat Žďáráka, pak by to byl patrně člověk, jehož příbuzní tu žijí po několik generací a který je s městem spojen systémem konotací. Odtud označení obyvatel „domorodci“ v opozici k „obyvatelům sídliště“.² Nejčastější označení pro starousedlíky je „staří Žďáráci“ nebo jen „Žďáráci“ anebo „Žďárský“. Označení pro nové obyvatele města varíují od „nově příchozí“, přes „Stalingradáky“ a „Žďasáky“ po „přistěhovalce“ a „přivandrovalce“.

---

¹ Skalníková (1981:197 an.)

² Bubák (1996:25)

Rozlišení probíhalo v několika rovinách. Zpočátku vedla hranice jakoby jen prostorem. Jeden z informátorů vyjadřuje onu dichotomii města velmi přesně: „*Toto byl Stalingrad. Tam byl Žďár. A zámek Žďár.*“ (R6) A jiný: „*Ze začátku ta hranice byl Stalingrad. Kdo bydlel na Stalingradě, tak z pohledu těch Žďáráků byl trochu tak jako... (...) Velmi brzo to byl ale předsudek, protože spousta starých Žďáráků na Stalingradě bydlela raz dva.*“ (R2) Anebo další: „*Tady prostě starý Žďár a nový Žďár.*“ (R1) „*Tady stály proti sobě dvě skupiny. Tady to městské tvrdé jádro a Žďas,*“ argumentuje člověk přistěhovalý. (R1) Umíme si tedy představit, že začátkem padesátých let bylo pocíťováno, jako by nově přistěhovalí obyvatelé žili do jisté míry stranou od starousedlíků. Továrna byla především jejich pracovištěm a sídliště pro jejich ubytování vznikalo také stranou přirozeného centra města. Sídliště Stalingrad se tak stalo zpočátku zosobněním „jinakosti“, která do Žďáru přišla. Posléze toto prostorové rozlišení mizelo a přesunulo se do roviny připsaného členství v té které skupině.

Není patrně také pravdou, že setkávání přistěhovalých lidí se starousedlíky představovalo obrovský a neřešitelný problém a brzdilo vývoj města. Jak už bylo zmíněno, šlo spíše o silně uvědomovanou kognitivní mapu, která se u každého jedince projevovala jinak. Záleží totiž samozřejmě, z jakého úhlu se na situaci podíváme: „*Já bych neřekl, že ti lidi, kteří se přistěhovali, se dívali na ty starousedlíky jako na zpátečníky, ale určitě ti starousedlíci se dívali s velkou nedůvěrou na ty lidi, kteří se sem přistěhovali,*“ říká starousedlík. (R27)

Co situaci vyvolalo, už jsem částečně zmínil – velký příliv obyvatelstva. Problém nebyl samozřejmě tak plochý; hrálo v něm roli mnoho dalších faktorů. Roli hrála mnohých averze starousedlíků vůči továrně, jejich silný pocit zakotvenosti ve městě (nahlížení na starousedlíky jako na příliš konzervativní, staré, neudržované), pocíťovaná ekonomická nadřazenost nově přichozích (vzhledem k tomu, že i u běžných dělníků byl nástupní plat ve Žďasu vyšší než v zaběhnutých továrnách) a další roviny.

Každý jedinec vždy někam přináleží, je zakotvený v regionální kultuře a přírodě a pocit této zakotvenosti je pro něj základní. Tato skutečnost spolu s vědomím, že prostřednictvím jedinečného můžeme porozumět globálnímu, je důležitá pro zdravý duchovní vývoj člověka. Narušováním domova narušovali novousedlíci samu jeho existenci. Na setkávání původních obyvatel s novými měl patrně velký vliv také nevědomý koncept domova jako kontrast vnějšího světa. Pro strukturální popis světa byl domov vždy nepostradatelným prvkem. Přistěhovalci „*rozvraceli takový to původní žďárský*“ (R29) – a vlastně dodnes „*nemají ani páru o těch starých vě-*

cech,“(R27) nebyli sžití s „duší Žďáru“.

Také při setkávání původních a nových obyvatel Žďáru měla **koncepce domova** (pro původní obyvatele města) své místo. „*Je to začátek nového Žďáru,*“ píše Obecní kronika o situaci v roce 1950.¹ **Koncept „nového“ a „starého“** má hlubinné konotace. Jde o staré praobrazy, struktury lidské duše, které si každá doba naplňuje svými vlastními obsahy, v nichž ale můžeme rozeznat vždy znovu a znovu původní vzor.

Když začaly po roce 1948 „*do klidu horáckého městečka hřmět stavební stroje*“, nastala podle oficiální rétoriky „*epocha bohatší než minulost, protože všechno budované patřilo pracujícím.*“² Optimistický pohled oficiální propagandy do jisté míry vystihuje atmosféru té doby: klidné město je konfrontováno s neklidem, ruchem, takřka chaosem nového, budovaného pro pracující, a to zejména pro pracující ve Žďasu. Oficiální texty tuto skutečnost neustále dokládají a zdůrazňují (opět se tu objevují charakteristiky mýtu) – staré je potlačováno, aby mohlo přijít nové, lepší: „*Byla to nelehká cesta plná problémů, potíží a úskalí tvořícího se moderního socialistického města na základech malého venkovského městečka se všemi pozůstatky, které zanechala buržoazní společnost.*“¹

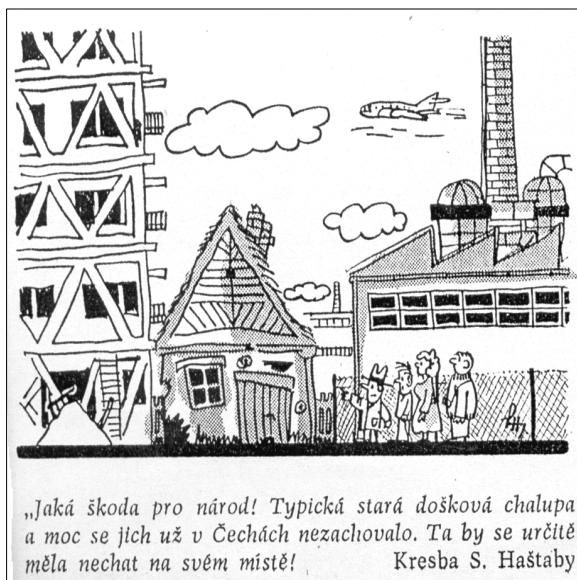

V dobové propagační brožůře vidíme obraz „starého“ v jasnějších obrysech na pozadí stáří lidské bytosti (komunismus je pojímán jako ideologie mladých, budoucnosti, a tedy i nového Žďáru, ne starých babiček): „Babičky bydlí ještě ve staré dřevěné chalupě v okolí Žďáru, chráněné památkovým úřadem, dcera už v moderním rodinném domku na Vysočanech či v některém z moderních žďárských sídlišť.“¹

¹ Obecní kronika, s. 70

² 25 let národního podniku Žďárské strojírny a slévárny.

Že jde o téma, se kterým se v padesátých letech pracovalo, ukazuje ukáзка dobového humoru na toto téma.

Socialistické koncepce totiž předpokládaly určitý cílový obraz šťastné budoucnosti, do které vplynou dějiny, jak konstatuje Vladimír Macura.² Vize této ideální společnosti kořenila v dávných představách antické, starozákonní a novozákonní tradice a objevuje se v dějinách evropského myšlení v různých dobách. Úlohu katalyzátoru sehrála podle Macury druhá světová válka, kterou lidé obecně vnímali jako apokalyptickou katastrofu a jako signál defini-

tivního zhroucení světa „starého“. Ten měl nahradit svět „nový“, socialistický. Všechno, co člověka obklopovalo, bylo náhle oficiálně představováno jako nové, svět, život byl nový, pocity a zájmy byly nové, dokonce i sklizeň úrody (každoročně se opakující akt) se stávala počátkem čehosi nového. Města, která byla „zkamenělou historií“, jako by měla mladého dvojníka („nová Praha“) a ta, kde historie byla vytlačena, se plánovitě přeměňovala v „nová“ („nový Žďár“).

Několikrát zmiňovaný kontrast „nového, budoucího, progresivního“ a „starého, překonaného“ zobrazují dobové texty i na příkladech, které se netýkají přímo lidí: „*Výstavnost bohatých měst se nám zdá jaksi samozřejmá. Ale výstavné město v chudém kraji je jako malý zázrak.*“³

Přeměna města zemědělského (= konzervativního) v průmyslové (= progresivní) s sebou nesla i násilnou kolektivizaci, rušení malých živností i existujících továren, komunistickou převýchovu, tzv. budování socialismu a další aspekty. Nově příšli obyvatelé města se tak stali do jisté míry představiteli těchto změn, aniž to chtěli nebo věděli.

Napětí mezi oběma „skupinami“ se projevovalo všude (R1). Ve vzpomínkách obyvatel města je věnována pozornost zvláště několika tématům, mnohá z nich se dokonce spontánně objevují sama. To svědčí o tom, že jde o témata klíčová.

Jedním z nich je setkávání na poli organizace a trávení volného času. Žďár nad Sázavou byl už před válkou městem s rozvinutou kulturní činností a po vzniku Žďasu tomu nebylo jinak. Kulturní

¹ Grašofová (1988:105)

² Macura (1992:11)

³ Svobodová – Matoušek (1975:13)

život města byl po roce 1950 opravdu bohatý. (R6) Při kulturních akcích se setkávaly obě skupiny a ačkoli zpočátku docházelo k třenicím, velmi brzy nehrálo roli, kdo odkud pochází: „*Kdo chtěl hrát v dechovce, hrál v dechovce a bylo jedno, kdo odkud přišel.*“ (R29)

Patrně nejdůležitějším faktorem ve vztazích mezi starousedlíky a přistěhovalci byla situace kolem přestavby hlavního náměstí. Vztah k městu je v obou „skupinách“ velmi důležitý, i když každá z nich zdůrazňuje jiné aspekty tohoto vztahu. Náměstí je také prastarým symbolem středu a srdce; pro obyvatele města je tedy něčím naprosto esenciálním. Změna srdce města byla změnou hlubiny města, jeho vnímání a prožívání jeho obyvateli.

Proč se vůbec přestavba náměstí uskutečnila? Pomineme-li fakt, že náměstí bylo opravdu neudržované a vyžadovalo rozsáhlou investiční akci (i když mnohé dobové fotografie tak děsivě jako líčení některých pamětníků nepůsobí) vyskytlo se i nepřímo vyřčené obvinění, že jde o útok na starý Žďár. Všichni obyvatelé města vědí, že v centru města bydleli především staří Žďáráci. Samozřejmě, že začátkem sedmdesátých let, kdy k přestavbě došlo, nebydleli jen tam – během předchozích let se staří Žďáráci rozsídlili po celém městě, přesto na náměstí byli silně koncentrováni. Protože se mluví dokonce přímo o „*vystěhování Žďáráků*“ (R29).

Situace kolem náměstí ve Žďáru nad Sázavou byla podle mého názoru nakonec jedním z nejdůležitějších faktorů při sžívání starousedlíků a lidí nově příšlých. Nebo – lépe řečeno: ani ne tak jednotlivých lidí, ale spíše existujících struktur komunikace mezi sebou. Možná dokonce šlo o zlomový okamžik. „*A tímhle faktorem se taková ta rivalita setřela,*“ komentuje pamětník. (R29) Poté, co byla narušena celistvost historického náměstí i z demografického hlediska, zdá se, že ze „starého Žďáru“ a „starých Žďáráků“ se definitivně stala spíše kognitivní struktura, jakési těleso žijící v podvědomí obyvatel města než cokoli jiného.

Zdá se, že přesto se po vzniku Žďasu u všech obyvatel Žďáru nad Sázavou začal ponenáhlu tvořit nový pocit identity. V podstatě se tedy dá říci, že ve Žďáru nad Sázavou došlo k oboustranné asimilaci a prolnutí skupin s tím, že tón udávala spíše skupina příchozí.

Vliv Žďasu na město byl převažující – už od začátku prolíná celým našim vyprávěním; kam se podíváme, jsou obyvatelé nuceni mluvit o Žďasu i o městě jedním dechem. Žďas se staral o bydlení, infrastrukturu, volný čas, určoval atmosféru města i mezilidské vztahy. Žďas ve Žďáru nad Sázavou je jedinečný fenomén právě pro jeho vše prostupující přítomnost.

Volba a vymezení terénu

Vzhledem k mé znalosti terénu a k výše uvedeným skutečnostem se Žďár nad Sázavou a jeho historická situace jevil jako nejlepší pro výzkum socialistické obřadnosti. V České republice nalézáme takových příkladů jen málo. Jde o příklady velmi důležité, protože nám pomáhají na příkladu menší společenské jednotky (města) ve pochopit úlohu vlivu společenských špiček na ostatní členy společnosti a tak nám přiblížit fungování socialismu na lokální úrovni.

Nově vzniklá továrna ovlivnila původně chudé zemědělské město natolik, že to, co se tu odehrávalo, byla vlastně tvorba „nové“ (nebo modifikované) lokální kultury, založené na socialistickém plánování a výstavbě. Právě rychlost změny a velký příliv obyvatel do Žďáru nad Sázavou způsobily, že v tomto prostředí sledované procesy můžeme dobře zachycovat. Vzhledem k poměrně prostorové a časové omezenosti terénu bylo možné sledovat formy oficiálního a uskutečňovaného jednání, což se mi jevilo zvláště pro výzkum obřadnosti jako klíčový faktor.

Zkoumaný terén tedy prostorově vymezuje město a jeho blízké okolí (případně kraj). Sociálně je poměrně široký – informátoři pocházeli ze všech společenských vrstev. Co měli společné bylo, že tak či onak působili ve Žďáru. Informační zdroje pokrývají zejména období od konce druhé světové války do devadesátých let 20. století. Je třeba připomenout, že u orálních pramenů lze velmi těžce rozlišit, zda odkazují na padesátá nebo osmdesátá léta (což může být z hlediska výzkumu velmi podstatné). Snažil jsem se přes tuto obtíž přenést a dobu zjistit.

Rozhovory, na nichž je založena podstatná část výzkumu, probíhaly ve Žďáru nad Sázavou v letech 2001-2003 v několika etapách. Byly vedeny nejprve biograficky a později cíleně, se zaměřením na konkrétní témata, tedy obřadnost. Druhým důležitým pramenem bylo studium a analýza archivních materiálů, dobových pramenů, fotografií a dalších vizuálních pramenů stejně jako materiálních artefaktů. Práce kromě toho vychází i ze studia stávající literatury.

Část výzkumu se uskutečnila v rámci projektu FOROST (Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa). FOROST vznikl a je koordinován z podnětu Institutu německé a srovnávací etnologie mnichovské Ludwig-Maximilians-Universität. Jeho ústředním tématem je změna a kontinuita zemí procházejících transformací ve východní a jihovýchodní Evropě. Zaměřuje se především na kulturu všedního dne v socialismu a na praktiky a strategie každodennosti v socialistických zemích a jejich dopad na transformaci společnosti. V rámci celého výzkumu

bylo v České Republice provedeno kolem 150 rozhovorů.

V současné době probíhá výzkum kontinuálně v Bulharsku, Jugoslávii, České Republice, Slovensku, Polsku, Estonsku a Rusku. Cílem je dosáhnout na tomto poli srovnatelných výsledků – tedy nejen se dozvědět něco více o tématu v dané zemi, ale pokusit se určit obecné zákonitosti vývoje socialismu celkově.

Pro případové studie jsem zvolil i doplňující terény. Důvodem byl v některých případech nedostatek dat nebo nemožnost získat je z původního terénu.

Etnologie socialismu zkoumá především každodenní život lidí v tomto období. Ten je nahlížen jako velmi důležitý pro pochopení kultury dané (většinou industriální) společnosti.¹ „Každodenní“ tak nahradilo původní termíny „tradiční“, „lid“ a podobné. Termín lid (*folk*) vznikl v dobách romantických a mytologických výzkumů na přelomu 18. a 19. století jako ekvivalent slova „národ“ a současně jako označení nižší, většinou nevzdělané vrstvy společnosti. Později se uplatnilo rozlišení (tradiční) komunity a (moderní) společnosti, které se v etnografii a kulturní antropologii definitivně ujalo v polovině 20. století.²

Evropská etnografie zkoumá každodennost od poloviny 20. století.³ Norbert Elias definoval termín „každodenní“ pomocí jeho protikladů: každodenní (vs. sváteční), každodenní – běžný (vs. mimořádný, nevšední), každodenní – pracovní (vs. buržoazní, tj. ti, co žijí v přepychu, bez práce), každodenní – život masy různých lidí (vs. život mocných), každodenní – oblast, kde se děje každodenní život (vs. velké události, které formují dějiny, jak realitu vidí tradiční historiografie), každodenní – soukromý, rodinný život (vs. veřejný nebo pracovní život), každodenní – oblast přirozeného, spontánního, nereflektovaného, oblast skutečného zažívání a přemýšlení (vs. oblast uvědomovaného, umělého, nespontánního, oblast zejména vědecké zkušenosti a myšlení), každodenní – model ideologické, naivní, nereflektované a chybné zkušenosti a myšlení (vs. skutečná, pravá zkušenost a myšlení).⁴

---

¹ Lozoviuk 2005:29

² Redfield 1956:20

³ Z mnoha publikací zabývajících se výzkumem každodennosti zejména Luckmann, T., Berger, P.L. 1999. Sociální konstrukce reality. Brno; z mimoevropského prostředí Early, E.A., Lee Bowden, D. (eds.) 2002. *Everyday Life in the Muslim Middle East*. Bloomington.

⁴ Roth 2000:2

Každodennost je potom podle K. Rotha¹ neuvědomovaný, samozřejmý způsob bytí, který je intersubjektivně konstruován a zásobuje jedince soubory sdílených významů a vědění, interpretací a typologií, praktik a strategií pro organizování života. Každodenní kultura není přitom jen výsadou většiny, nýbrž i elitní části společnosti. Pohled do každodenní kultury je vždy pohledem do hloubky struktur komplexních společností.

Pro zpracování a uchopení údajů získaných z rozhovorů s pamětníky jsem použil biografické metody a metody orální historie. Obě poskytují hodně prostoru vypravěčům a výzkumník je spíše jen posluchačem a komentátorem. Biografickou metodu považuji přes její subjektivní tendenčnost za primární zdroj informací. Kromě holých vyřčených faktů dovoluje sledovat i gesta, intonaci a další prvky doplňující a ozřejmující mezilidskou komunikaci. Vycházel jsem z předpokladu, že „*analýza jazyka je obvykle nepřímou i analýzou kultury*“,² proto jsem se snažil ponechat pamětníkům značný prostor.

Biografický přístup³ a orální historie⁴ pracují mimo jiné s pamatovanou a posléze verbalizovanou historií osobního života a s neoficiální interpretací oficiálních událostí. Protože člověk je vždy spjat předivými vztahy se společností, zdály se mi obě metody vhodné pro téma, které pokrývá události v minulosti reflektované v přítomnosti. Jevily se mi jako nejpoužitelnější pro její nesporné výhody při uchopování problému: v jednom životním příběhu lze nalézt shromážděné – i když mnohdy selektované a různými okolnostmi pozměněné – události za celé zkoumané období. Navíc to, co vypadá z hlediska oficiální historie jako jasně vymezené (výklad historie vnímám spíše jako soubor za sebou jdoucích milníků), hledisko individuálního života relativizuje; více takových pohledů zobrazuje pestrost vlastností události v čase.⁵ Nedomnívám se ale, že interpretace vybraného vzorku vypravěčů je objektivnější nebo autentičtější zobrazení skutečnosti než oficiální historie. Jistě existují události dominující, měnící celek, ale na pozadí miliónů osudů, jejichž součet ovlivňuje společenskou realitu v regionech.

---

¹ Roth 2000:3

² Macura 1992:5

³ K metodologii viz například Fischer-Rosenthal, W., Rosenthal, G. 2001. Analýza narativně-biografických rozhovorů. *Biograf* 4:9-20; Hamarová, N. 2000. O narativitě a biografickém vyprávění. *Biograf* 22:47-52. výzkumu a ještě něco navíc (recenze). *Biograf* 22:71-4; Konopásek, Z. 1999. Od Černé knihy k černé skříňce: Komunismus relativizujícíma očima. *Biograf* 18-19:3-24.

⁴ Konkrétní studie: Vaněk, M. a kol. 2002. *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Milan Otáhal, Miroslav Vaněk 1999. *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu - životopisná vyprávění*. Praha: Lidové noviny. Metodologie: Vaněk, M. a kol. 2003. *Orální historie – metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: FF UP a Vaněk, M. 2004. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: USD

⁵ Konopásek 1999:12

Podle biografického přístupu disponuje každý člověk věděním o svém životě. Pro pochopení celku je důležité poznat toto vědění, soubor obecných i konkrétních pravd o realitě. To, co je v dané společnosti považováno za dané vědění, pak může být ztotožněno s tím, co je poznatelné výzkumem.

To, co z minulosti stojí za zapamatování, je do značné míry určováno oficiálně. Přesto má představu o minulosti každý člen společnosti. Tato představa se neskládá jen z oficiální prezentace minulosti, nýbrž i z jeho pohledu na ni, z našeho prožití minulosti. Ne nadarmo uvádí M. Andrews svou stať o konstrukci minulosti odkazem na Orwellův román 1984: „*Realita existuje pouze v lidské mysli. Změníme-li vzpomínku na jistou událost, změníme událost samu.*“ Vždycky bylo a bude na mnoha úrovních vybíráno to, „*co má být zapamatováno a hlavně to, co má být zapomenuto.*“¹

Tak vzniká trvalý sociální rámec, do kterého by měly všechny vzpomínky relevantně zapadnout. Tato „kolektivní paměť“ (termín poprvé použil žák Emile Durkheima Maurice Halbwachs) se částečně podobá paměti individuální; i jednotlivec některé věci z různých příčin zapomíná. Ve společnosti se tak děje nejen samovolně, i oficiálně.

V tomto smyslu je kolektivní paměť to, na čem se společenství dosud shodlo. Podle něj studovat dějiny znamená také učinit z individuálních pamětí zdroj historického zkoumání. Jde o vhodnou metodu zvláště tehdy, kdy se oficiální výklad příliš vzdálí od většinou společností prožívané reality.²

Sami pamětníci se někdy vyprávění o době socialismu obávali; vyskytly se i obavy ze zneužití podaných informací. Tento postoj nejlépe uchopil vzpomínkový text vydaný k poslednímu výročí Žďasu: „*Bojím se, že když [něco – vsuvka J.P.] zamlčím, tak dost dobře nevystihnu situaci a poměry, a když řeknu všechno, tak mladý čtenář nebude moci pochopit, že to bylo možné. Něco tedy řeknu, zvláště to, co bude výrazné, a o něčem pomlčím.*“³

Rozhovory byly vedeny spontánně. Informátor byl vyzván k vyprávění svého životního příběhu, a tak dostal prostor, aby zmínil všechno, co subjektivně považuje za důležité. Většinou pak následovaly doplňující otázky. Některé rozhovory byly zaměřeny přímo na problém, tedy obřadnost.

---

¹ Andrews 1999: 87

² Konkrétní studie v češtině: Assmann, J. 2002. *Egypt: theologie a zbožnost rané civilizace*. Praha; Assmann, J. 1998. *Egypt ve světle teorie kultury*. Praha; Assmann, J. 2003. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha; Assmann J. 2001, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověk.*, Praha. Metodologie: Nora, P. 1998. *Mezi pamětí a historií*. In: Politika paměti. Cahiers du CeFReS, 13:7-32.; Ducreux, M.-E, Mayer, F. 1995. *Dějiny a paměť*. Praha: Cefres

³ Jirout 1996:28

Biografické údaje v mém výzkumu doplňují historické prameny – postihují dobovou atmosféru a zobrazují oficiální pohled na situaci. Většinu těchto zdrojů jsem našel v knihovnách, v okresním archívu ve Žďáru nad Sázavou anebo získal od pamětníků.

Pro výzkum socialistické obřadnosti využívám okrajově i několik dalších přístupů. Prvním z nich je vizuální antropologie, zejména v souvislosti s vlivem každodenně vídaných statických předmětů na člověka, které vytvářely kulisu jeho života.

Dalším je interpretativní přístup.¹ Společenské struktury jsou podle tohoto směru vytvářeny a neustále přetvářeny lidskou činností; nelze tedy hledat univerzální zákonitosti a stabilní struktury. Fakta získávají realitu teprve skrze význam, který jim účastníci připisují. Tyto významy jsou konstruovány teprve v rovině komunikačního kontextu; nejsou předmětně zpřítomněny v realitě. Ve výzkumu proto jde zejména o získání co možná nejautentičtějších zkušeností ve zvoleném terénu; etnolog akceptuje domorodý svět. Porozumění jednotlivosti je podmiňováno vztahem ke kulturnímu kontextu, jako takové je jedinečné a těžko aplikovatelné jinde.

Symbolická antropologie² naproti tomu chápe etnologický výzkum spíše jako záležitost interpretace než popisu pozorovaného. Kultura je určena životní praxí svých členů. Jedná se o jakousi (mnohdy neuvědomovanou) interpretaci sebe sama na základě konfrontace s jinými. Výzkum se tedy orientuje na všednost, aniž by byly opomenuty zvláštnosti, na zjištění toho, o co ve společnosti jde, na zjištění myšlenek zkoumaného společenství. Vychází z analýzy aktuálního prožívání symbolů, které je realizováno ve specifickém kontextu sociální interakce. Kultura se v tomto smyslu jeví jako komplexní mnohost vzájemně propletených neobvyklých a zároveň neuspořádaných a skrytých struktur představ.

Základ této studie tvoří autentický etnografický materiál a metody. Přesto jsem čerpal i z myšlenek analytické psychologie, spjaté zejména se svým zakladatelem C.G. Jungem (1875-1964). Koncepce kolektivního nevědomí a sdílených obecně lidských vzorců myslí se mi pro zkoumanou oblast jevila jako velmi inspirativní.³ Předkládanou studii nelze považovat za konečné řešení problému. Jedná se spíše o první načrtnutí v našem prostředí dosud málo zkoumaného tématu a pokus o uchopení obřadnosti tak, jak fungovala během socialistického období.

---

¹ Lozoviuk 1998

² Viz Geertz 1999

³ Jung 1990

SVÁTEK PRÁCE (1. MÁJ) jako příklad socialistické obřadnosti

*Slunce hřeje, pučí stromy,
kvítím voní celý kraj:
všichni lidé zdobí domy –
oslavují První máj.
Kráčí národ po ulici,
zpěv se nese; hojajaj!
Rozjásaní pracující
oslavují První máj.¹*

Májová písnička

Soudružka učitelka řekla: „Naučíme se novou písničku. Zazpíváme si ji, až bude První máj.“ Ze začátku písničku kazili. Pak ji zpívali líp. Nakonec ji uměli docela dobře. A potom dostal každý praporek. „Až naší ulici půjde májový průvod, budeme mávat.“ Jednou ráno začal ten svátek. Na každém okně se třepetaly praporky. Na domech visely velké prapory. Ulicí šel májový průvod. Děti zpívaly písničku:

*Hraj, muziko, hraj, máme První máj.
Máme První máj, hraj, muziko, hraj.
Já zamávám praporkem, bříza větvíčkou.
Přivítáme První máj jarní písničkou.
Hraj, muziko, hraj, máme První máj.²*

Oslava svátku práce – 1. máje – patřila bezesporu k nejdůležitějším svátkům celého roku. Důvodů bylo patrně několik. Svátek práce byl prezentací socialistické mytologie o pracujícím lidu – „mocném hybateli dějin pod moudrým vedením KSC“ – a dal se k účelům, k jakým bylo třeba, použít lépe než třeba den, který by oslavoval přímo Sovětský svaz nebo Komunistickou stranu Československa. Taková slavnost by podle mého názoru u širší veřejnosti neměla naději na přežití jako snadno obhájitelný svátek práce, který mohl jednotlivec pojímat jako oslavu lidské práce, radosti a soudržnosti anebo prostor k oslavě obecně. Zdá se, že tento svátek vedl ke každo-

---

¹ Autor M. Rázusová – Martáková. Uvedeno v: Šmerhovský, K. a kol. 1968. *Čítanka pro druhý ročník*. Praha, s. 187. Čítanky a další učebnice jsou dobrým zdrojem materiálu o výročním obřadním cyklu. Konkrétně tato je členěna podle ročních období. V každém z nich jsou zmiňovány nejen básně a příběhy související se změnami ročních období v přírodě, ale také básně a příběhy výchovné, jmenujme například družstevním majetku (Družstevní vajíčko, s. 112), mechanizaci v zemědělství (Na bramborách, s. 30). K výročnímu obřadnímu cyklu se dále vztahují Vítězný únor (s. 148), Maminka má svátek (s. 151), Sedmý listopad v Moskvě (s. 53), Naše osvobození (s. 191).

² Fabiánová, I. – Hřebejková, J. – Veberová, E.: Slabikář. 2. díl učebnice čtení a psaní pro 1. ročník. Praha 1984. První máj je tu pojímán jako svátek jara.

ročnímu připomínání a potvrzování stávající mocenské situace. Společnost tak pod dohledem jejích vládců dokládala, že směřuje k budoucímu naplnění mýtu.¹

Prvomájové průvody nebyly jen prostou sebe manifestací společnosti, ale měly „být vidět“, a to jak v socialistických, tak v kapitalistických zemích – měly prezentovat spokojenou společnost. Důležité také bylo, aby šlo o masovou záležitost, proto byla účast v průvodu v některých obdobích povinná. Docházku kontrolovali vybraní pracovníci a pokud se někdo průvodu nezúčastnil, mohlo mu to někdy způsobit problémy v zaměstnání, dětem ve škole apod. Roli hrálo i to, že oslava svátku 1. máje měla v českých zemích tradici. V myslích lidí se spojoval svátek práce s oslavou jara, dříve v našem prostředí spojenou s vynášením smrti a stavěním májí. Důkladem toho je nošení májí v průvodech a zdobení ulic májovými (jarními) symboly.

Každá veřejná podívaná v sobě skrývá divadelní prvky. Nejinak je tomu u průvodů, které mají tisíciletou tradici. Všechny průvody mají společný jeden prvek – něco se tam předvádí: buď společnost (a její instituce) sama sobě nebo nadpřirozeným bytostem (nebo obojí dohromady). V průvodech, kde se předvádějí i nadpřirozené bytosti, se ukazuje, že i ony patří do světa dané společnosti. Novodobé průvody lze charakterizovat jako sekularizované s mnoha religiózními podtexty. Proč? Kam až sahají kořeny prvomájových průvodů?

Příklady takových průvodů z nedávných dob, které měly vliv na strukturu prvomájových průvodů, jsou četné. Mají kořeny minimálně v době osvícenství, patrně však ještě mnohem hlouběji v dějinách, zejména v náboženských (křesťanských) procesích. Avšak sahají ještě hlouběji – do křesťanské středověké vrstvy (procesí se svatými) a do pohanství.

Už od poloviny 18. století zasahovala světská vrchnost stále silněji do církevního života. Dříve ovládala každodenní život lidí církev, hlavně od tohoto období se datuje i odbourávání některých církevních svátků, které už bylo započato vytvářením čistě světských průvodových a jiných podívaných. „Mnohde vrchnost tušila, že se samotnými zákazy nevystačí. Aby bylo vzniklé vzduchoprázdno vyplněno, měl být náboženský život posílen procesími a křížovými cestami... Pravidelná procesí podporovala sounáležitost věřících, byla přehledná z hlediska

---

¹ Domnívám se, že v některých historických obdobích (a domnívám se, že i v tom našem) směřuje k naplnění své podstaty jednotlivec sám, případně jako člen menší skupiny.

prostoru i času a od začátku do konce je kontrolovali doprovázející kněží.“¹ Domnívám se, že to je jeden z kořenů filosofie a podoby průvodů za socialismu.

Struktura prvomájových a jiných průvodů souvisela s čím dál větším vlivem světské moci na každodennost: „V případech zvláštní nouze byla politické obci, farnosti nebo celému kraji povolena ne-li pout', tedy alespoň křížová cesta. Za křížem a praporcem (nebo praporci) kráčeli světští a církevní hodnostáři, za nimi pak ti, kdož se k této cestě zavázali (anebo se k ní zavázali jejich předkové), odděleně podle pohlavím stáří, stavu (duchovní, úředníci); cechy a bratrstva, sbor zpěváků a hudba tvořily samostatné ‚bloky‘. Nezřídka se musela – jako dříve při poutích – z každé rodiny zúčastnit aspoň jedna osoba. Věci se zařizovaly tak, aby výlohy byly co nejmenší a aby se ‚ztratil‘ nanejvýš jeden pracovní den. Rok co rok se vyráželo časně zrána, společně se s velkou slávou dospěli k cíli, společně se všichni vrátili domů a večer už seděli zase u svých krbů.“² Účastníky socialistických průvodů však na konci nečekala náboženská událost, ale v jistém smyslu duchovní prázdno. Tedy, ne tak zcela. Proslov na konci průvodů dokládá sílu slov, která je jim připisována.

Další kořeny lze vidět ve šlechtických slavnostních podívaných. Například při vítání příjezdu vladaře Prokopa Vojtěcha Černína do Jindřichova Hradce v 18. století se konala lidová veselice, bylo postaveno několik slavobrán (zvláštní pozornost vzbudila slavobrána ověšená hospodářským náradím).³ Lze také jmenovat například průvody k uctění narození významné osobnosti a vojenské přehlídky.

Dalším zdrojem mohou být například tzv. korunovační lidové slavnosti. Ty v mnohém navenek připomínají prvomájové průvody, a to například hned první taková slavnost pořádaná v českých zemích (Praha, 1792). Při té bylo přímo pořádána „pro samotný lid“. Objevily se tu alegorické scény na vozech, například symbolizující Františka I. v postavě římského Tita (odtud tedy alegorické vozy známé i z prvních májů socialistických). Během této slavnosti organizovaně defilovali venkované s atributy zemědělské práce a další pracující. „*Tato část průvodu měla vyznít jako oslava dobrých mravů a ctností, při nichž vynikla jednotná vůle národa zachovat legál-*

---

¹ Ohler 2002:41-2

¹¹² Ohler 2002:42

³ Laudová 1985:155

ni vztahy české koruny k habsburskému rodu a víru v přednosti absolutistického státu.“¹ Tato a další slavnosti zanechávaly „ohromný dojem v širokých vrstvách národa.“²

Postupně začaly být do takových lidových slavností zařazovány i „tradiční“ lidové prvky – národní kroje (ty byly od té doby důležitou součástí politických akcí), masopustní motivy³ a další. Zde se objevuje propojování lidových průvodů jakožto symbolického vyjádření jednoty a názoru mas a politiky. Např. masopustní prvky se objevovaly v podobě pochovávání robotních symbolů.

Takových průvodů se zvláště od 19. století konalo velké množství. Zvláště sokolské průvody jsou velmi dobrým příkladem. V následujícím popisu jedné sokolské události můžeme vidět celou řadu paralel se socialistickými průvody: „*Od prvního spolkového výletu pražského Sokola na Závist (11.5. 1862) měly výlety zhruba stejný scénář: okrojovaní sokolové (kroj byl podmínkou) sešikováni vytáhli za zpěvu z města, pochodovali (někdy i s hudbou) v útvaru krajem, provázeni pozorností špalírů obyvatelstva, které lemovalo cestu. Ve větších lokalitách byli vítáni představiteli místní honorace (výlet na Křivoklát se vlastně změnil v celou sérii vítání), symbolicky pohoštění či věnčení květy. Vítání bylo spojeno se slavnostními projevy vítajících i vítaných. Bylo prováděno v prostoru scénograficky pojednaném jako jeviště pro tuto příležitost (slavobrány, hranoly či jehly z chvojí, sokolská hesla, prapory), doplněno kostýmovaným komparesem (družičky) a dobovými atrakcemi (střílení z hmoždířů, ohňostroj apod.). V uzlových a cílových bodech putování předváděli sokolové **ukázky svých cvičení, které se postupně proměnily ve hry, do kterých bylo obecnstvo vtahováno.**“⁴*

Tyto výlety byly brzy prohlášeny za průvody, protože jejich prvotní záměr byl reprezentovat a propagovat sokolské hnutí. Autorka popisu průvodu shrnuje, že „průvod byl novou formou národní komunikace, kde do interakce vcházely dva kolektivy, přinášel nové zážitky, které „*formovaly nejen užší komunitu sokolů, ale stvrzovaly i širší komunitu národní.*“⁵ Tuto myšlenku lze velmi dobře aplikovat i na průvody socialistického období. Sokolská cvičení jsou určitým sdělením (a nejinak tomu bylo i u socialistických spartakiád, které sokolské slety kopírovaly): „*Takovýto dokonale ukázněný a dokonale kooperativní kolektiv, v němž má jedinec své pevné místo a každým svým pohybem symbolizuje důstojně a vznešeně své sebezpoznání a svůj*

---

¹ Laudová 1985:156

² Laudová 1985:156

³ Poprvé spolek Concoria v době slovanského sjezdu v roce 1848.

⁴ Stehlíková 1985:162-3.

⁵ Stehlíková 1985:164

*fyzický a duševní rozvoj, necht' je ti, národe, vzorem; dokážeš-li pochopit a přijmout za své, že jedinec nic, celek vše, a bude-li pak co Čech, to sokol, bude celý národ takovým kolektivem.*¹

Politicky orientované lidové manifestace a také tábory lidu se konaly zejména od šedesátých let 19. století.² Dalším velmi dobrým příkladem mohou být průvody, které se konaly u příležitosti pokládání základních kamenů k Národnímu divadlu v roce 1868. Kameny pocházejí z různých míst Čech a jejich pouť byla doprovázena průvody. Jednotlivé části průvodu tvořily různé cechy (řezníci, sládci, mlynáři apod.) oblečení v uniformách, se svými standartami a symboly svého řemesla. Navíc každé z těchto společenstev vytvořilo zvláštní centrální postavu nebo akci poutající pozornost diváků. U sladovníků to byl „král Gambrinus“, u mlynářů osobnost Jiřího Doupovce, mlynáře z doby Jiříka z Poděbrad, a alegorický vůz s modelem pracujícího mlýna, typografové zvolili formu alegorického vozu, na kterém byl instalován tiskařský lid v chodu.³ I zde vidíme množství shod se socialistickými, zejména prvomájovými průvody.

¹ Stehlíková 1985:164

² Viz Štěpánová 1983:194

³ Štěpánová 1983:199

IX. Mlynáři. (Doupovec.)
Kreslil MTK. Al.š.

Průvod mlynářů a typografů na kresbě A. Gareise u příležitosti položení základního kamene Národního divadla. Vzadu lze vidět alegorický vůz, jehož myšlenka předchází alegorické vozy socialistického období. Zdroj: Štěpánová 1983:201

Alegorická postava mlynářů – Jiří Doupovec. Zdroj: Štěpánová 1983:200

Na předchozí straně: Průvod sládků na kresbě A. Gareise u příležitosti položení základního kamene Národního divadla. Lidé nesou insignie spolku podobně jako byly za socialistického období nošeny insignie režimu. Zdroj: Štěpánová 1983:199

Už za dob Rakouska – Uherska a první republiky se kladl důraz také na vojenské přehlídky pořádané při slavnostních příležitostech. Například o oslavách svatováclavského milénia v roce 1929 píše dobový tisk: „*Václavské náměstí skývalo radostný pohled. Všude samé vojsko.*“¹ Přehlídky válečné síly souvisí od úsvitu dějin s budováním pocitu síly a bezpečí komunity – platí to i v socialistickém režimu.

Domnívám se, že kořeny socialistických průvodů jsou patrně velmi hluboké a nelze je posuzovat jako něco úplně nového, s čím přišli až socialističtí ideologové. Náboženské a polonáboženské průvody v lidské historii nikdy nechyběly, nechybí a ani do budoucna patrně chybět nebudou.

Oslavy svátku 1. máje se konaly už za první republiky jako připomínka událostí v Chicagu, pod dohledem sociálně demokratických a socialistických stran.

Na počátku novodobého socialistického svátku Prvního máje stálo americké hnutí za osmi-hodinovou pracovní dobu. Požadavkem pracujících bylo, aby byl do 1.5. 1886 schválen odpovídající zákon nebo bude vyhlášena generální stávk. Toho dne skutečně došlo k velkým manifestacím a stávkám po celých USA, kdy se k čtyřiceti tisícům chicagských dělníkům přidali i anarchisté. Demonstrace proběhly pokojně, ale o dva dny později došlo ke střetům, které nakonec množstvím spoustou mrtvých a zmanipulovaným soudním procesem s anarchisty.

20. července 1889 se mezinárodní socialistický sjezd v Paříži rozhodl spojit americkou a francouzskou iniciativu do jedné a vyhlásit 1. květen 1890 za Den mezinárodního vystoupení dělnického hnutí za osmihodinovou pracovní dobu. Mohutné oslavy 1. máje 1890 se konaly i v Praze, kde dvěma hlavními proudy – z Libně a Smíchova přicházeli do centra oslav na Střeleckém ostrově tisíce dělníků. Nezapomenutelně to tehdy popsal ve svém fejetonu Jan Neruda:

„Klidným, železným krokem přirazily 1. května 1890 batalióny dělnické, přčetné, nepřehledné, a vřadily se do lidského šiku, aby již provždy stejným postupem šly s námi ostatními za vznešenými lidskými cíli, stejně oprávnění, stejně obtížení, stejně blažení. Byl to postup mohutný, neodolatelný, jako když se hrnou vlny okeánu. Kdo přihlížel, porozuměl, co ‚síla elementární‘ znamená! I když přenesena na věc duševní, mravní!“

Velmi brzy se tento svátek mohutně slavil po celém západním světě. Oslavovat jej znamenalo ještě začátkem minulého století většinou také stávkovat.

---

¹ Hojda, Pokorný 1996:114

V prvních letech existence socialistického režimu byly (podle dobových pramenů i vzpomínek pamětníků) prvomájové průvody velmi spontánní a plné entuziasmu. Milan Kundera o tehdejší době píše: *„Začal nový život, opravdu zcela jiný, a tvář toho nového života, jak mi utkvěla ve vzpomínkách, byla strnule vážná, přičemž podivné na té vážnosti bylo to, že se nemračila, nýbrž měla podobu úsměvu; ano, ta léta o sobě prohlašovala, že jsou nejradostnější ze všech let a každý, kdo se neradoval, byl okamžitě podezírán, že ho vítězství dělnické třídy zarmucuje anebo (což nebylo o nic menší provinění) že je individualisticky ponořen do svých niterných smutků... radost té doby nemilovala taškárství a ironii, byla to radost, jak jsem řekl, vážná, hrdě se titulující jako ‚historický optimismus vítězné třídy‘, radost asketická a slavnostní, prostě Radost.“*¹

Oslavy 1. máje probíhaly jako skutečná společenská událost. Často tvořily součást širěji pojatých májových slavností, tzn. včetně oslav květnového povstání a ukončení druhé světové války. Pamětníci ve Žďáru nad Sázavou vzpomínají, že tehdy se celé sídliště vylidnilo, většina lidí oslavovala na náměstí, panovala radost z budování nových podniků, bytů a infrastruktury, tolik potřebných po válce.

Po roce 1968 však společnost začala vnímat mýtus rozšiřovaný režimem s narůstajícím podezřením. To se odráží i ve výpovědích lidí, kde je třeba obezřetně a často velmi obtížně rozlišovat, které období vypravěč reflektuje. Účast na obřadech zůstala povinná, ale začaly být vnímány jako povrchní, jako záležitost jakéhosi zvyku (R7). Nabízí se tu připomínka mnohých lidových obyčejů, které předtím prováděli dospělí a s postupným mizením jejich původního smyslu se jich ujímaly děti; do prvomájových průvodů se později často chodilo také hlavně „kvůli dětem“. (R8)

V počátcích prvomájových průvodů po roce 1948 distribuovaly úřady lidem pozvánky. Kromě úvodního pozvání a místa pro údaje kdy a kde se oslavy konají obsahovaly i krátký text oživující vzpomínky na nedávno skončenou válku. Krása a síla míru (sovětského bloku) je stavěna do protikladu k síle války (západní blok) a apeluje na poctivou práci nejen pro sebe, ale i pro děti. Oficiální filosofie, s jakou bylo pořádání oslav prvního máje vedeno, je zde zjevná: *„Ukažme na slavném májovém dni ještě rozhodněji, že v boji za mír nepolevíme! Pojdme 1. máje všichni manifestovat své odhodlání bránit mír a splnit smělé plány výstavby socialismu. Necht' vidí váleční štváči, jak pevný je náš bojový šik, naše Národní fronta boje za mír a socialismus. Posilme pracující lid celého světa v jeho boji proti kapitalistickému útlaku a vykořisťo-*

---

¹ Kundera 1967:34

*vání, proti válce! S prezidentem Gottwaldem vpřed za mír a socialismus! Se Sovětským svazem, se Stalinem za mír!*¹

Organizaci prvomájového průvodu měla na starosti májová komise. Ta se starala o přípravu všech společenských akcí v květnu. Každý rok byla jmenována znovu, ačkoli zkušenosti a politická funkce členů komise v minulém roce často rozhodly o jejich opětovném zvolení. Komisi jmenoval Okresní nebo Městský výbor KSČ ve spolupráci s Národním výborem; stejně tak měly své komise i podniky. V čele komise stál předseda. Další její členové měli na starost jednotlivé dílčí části příprav – pozvánky, výzdobu, vlastní průběh.

Přípravy na průvod probíhaly mnoho týdnů dopředu a byly velmi důkladné. Největší díl práce zabrala výzdoba ulic, příprava transparentů a doprovodných akcí. Mnohé místní firmy měly za úkol postarat se o část výzdoby ve městě, například pověsit některé transparenty. Velká část výzdoby veřejných prostranství však byla provedena profesionály, pracovníky komunálních služeb. Stejně tak bylo povinností všech firem, škol a dalších veřejných institucí vyzdobit svou budovu. Připravovala se cesta průvodu (stavba slavobrán v ulicích, zdobení výloh, plakáty, transparenty s politickými hesly a vlajky v ulicích) i místo, kam nakonec všichni dorazili (tribuna, výzdoba okolních domů apod.).

Jeden z pamětníků ze Žďáru nad Sázavou mi vyprávěl humornou historku z počátečních dob průvodů. Tehdy měl prvomájovou výzdobu ve městě na starosti po mnoho let ten samý člověk. Večer připravil portréty sovětských státníků na tribuně a noční přehánka odhalila odlepené plakáty to, co se po léta ukrývalo pod nimi – portréty Tomáše G. Masaryka, Milana R. Štefánika a dalších prvorepublikových politiků, což vzbudilo všeobecné veselí lidí krácejících po ránu do práce (R3).

Během prvomájových dnů nesměla chybět ani výzdoba obytných domů, kterou prováděli sami obyvatelé. I zde byla výzdoba povinná, někde i pod hrozbou sankcí. Nově stavěné domy k tomu byly dokonce přizpůsobeny – u každého okna byly držáky na československou a sovětskou vlajku. Tak byl systém ovlivňování doveden až na práh soukromých bytů.

První máj byl státní svátek, a proto měli lidé volno, aby se průvodu mohli zúčastnit. Ve Žďáru nad Sázavou, kde slavili svátek i lidé z okolních vsí, začínal den v šest ráno. Po městě chodila dechovka, zastavovala se křižovatkách a budila lidi. Samotný průvod začínal v osm hodin

---

¹ Pozvánka na prvomájový průvod z roku 1951. Zdroj: Městské muzeum Žďár nad Sázavou, archiv 7/59.

(R2). Průvody se řadily na seřadištích a postupně se spojovaly, aby všichni nakonec došli na místo, kde se měl konat další program (zde na hlavním náměstí).

Lidé se většinou scházeli na svých pracovištích; tak byly manželské páry rozděleny. Děti chodívaly se svojí školou. Myslím, že je velmi zajímavé, že průvod nebyl organizován přes bydliště, ale přes zaměstnání. Zdá se, že tento postup se v době normalizace už příliš nedodržel a odpadlo také závěrečné řazení podle profesí a různých dalších společenských skupin na náměstí.

Také na seřadištích hrála hudba a ta také celý průvod doprovázela. Tento prvek se objevuje například už v masopustních průvodech nebo na rakousko-uherských vojenských přehlídkách. Oblečení do průvodu bylo dáno buď profesí, zájmem (svazácký, pionýrský kroj) anebo etiketou (vyžadovalo se sváteční oblečení). Průvod organizovali předem určené lidi. Starali se o to, aby se průvod seřadil a aby včas a spořádaně dorazil do cíle, kde se řadil podruhé. Průvod vycházel od Žďárských sléváren a strojíren (ten šel v čele celkového průvodu jakožto představitel nejdůležitějšího zaměstnavatele v regionu), od Tokozu a od dalších podniků a škol.

V čele průvodu kráčeli členové Okresního a Městského výboru KSČ, ředitelé továren, velitelé Sboru národní bezpečnosti a Veřejné bezpečnosti, náčelník vojenské správy, předsedové Městského národního výboru a další politické a ekonomické špičky lokální společnosti. Tito lidé pak zaujali místa na tribuně. „*Soudruzi na hlavní tribuně srdečně odpovídali na pozdravy manifestantů: vlastně by se dalo říci, že byli jedněmi z nich, tribuna tu nic nerozdělila,*“ předsvědčuje dobový tisk.¹

Čelo průvodu bylo vždy nejzdobnější a nejdůležitější. V čele každé části průvodu se nosily transparenty s hesly (zde je na místě vzpomenout blízce příbuzné slovo transparentní, tedy průhledný, jasný, zjevný), většinou údernými, neoddiskutovatelnými zvoláními. Nápis a symboly se nacházely i na průčelích budov, ve výlohách a na dalších místech; šlo o pasivní formu rituální činnosti na podporu boje Řádu proti Chaosu.² Byly umístěny na viditelných místech, často tam, kde dnes většinou najdeme reklamy.

V počátcích prvomájových průvodů v socialistickém duchu byli pro nošení vybíráni nejzasloužilejší pracovníci a jeho nošení se považovalo za čest spíše než v době normalizace, kdy

---

¹ Rudé právo 2.5. 1970, s. 2

² Eliade 1994:28

ten, kdo nesl transparent, dostával nějakou odměnu (R4) anebo byl vybrán funkcionáři Strany. Hesla na transparentech byla po celém Československu podobná:

S prezidentem Gottwaldem vpřed za mír a socialismus!
Se Sovětským svazem, se Stalinem za mír!
Poctivá práce – nejlepší dar společnosti!
Ať sílí a upevňuje se věčné přátelství a bratrská spolupráce mezi ČSSR a SSSR!
Ať žije 1. máj!
Poctivou prací hájíme mír!
Za dobrou práci – bohatý stůl!
Leninskou cestou za další rozvoj naší socialistické vlasti!
Mechanizací za úsporu lidské práce!
Za štěstí dětí!
Zvyšujeme výrobu, snižujeme náklady.
Socialismus vybudujeme!
Proletáři všech zemí, spojte se!
Poctivou prací hájíme mír!

Význam hesel nesouvisel s tím, co skutečně říkají, protože to už mnohdy nebylo vnímáno. (R7) Šlo spíše o obecně známý kód, kterým lidé, zvláště ve společenských funkcích, nevědomky deklarovali svou loajalitu systému. Tím, že lidé přistupovali na daná pravidla, přijímali předepsaný rituál, umožňují, aby se „*hra dál hrála*.“¹ Transparenty vyjadřovaly velmi jasně myšlenky průvodu, to, co mělo být sděleno a vlastně svým způsobem potvrzeno. Zdá se, že postupem času začali lidé hesla vnímat podprahově, jako kulisu, aniž by četli jejich obsah – alespoň soudě podle toho, jak málo si v tomto směru pamatují.² Hesla se i skandovala (například: „*Kdo miluje republiku, ať nestojí na chodníku!*“), později i komolila, anebo se zpívaly různé písně. V pozdějších letech se ale stávalo, že lidé transparenty odhazovali v průjezdu, aby je s nimi známí neviděli (R4).

Kromě transparentů se v čele průvodu nosily vlajky státu, Komunistické strany, různých zájmových a společenských organizací a také standarty firem. Stojí za připomenutí, že při velkých náboženských procesích se standarty nosí také vpředu.

---

¹ Havel 1990:64

² Potvrzuje to i svou hloubkovou analýzou Havel 1990:15.

Nedílnou součástí májových průvodů tvořilo od jejich počátku nošení velkých portrétů československých a sovětských politiků. Forma jejich uctívání odpovídá částečně katolickým a pravoslavným průvodům se svatými. Také jejich podoby bývaly nošeny vysoko nad lidmi a umístovány na důležitá místa. I socialistickým podobám těchto ikon byla projevována podobná úcta. Světci odkazují k základním kamenům víry. Rozdíl nalezneme v množství portrétů – tradiční ikona je vždy jediná, portrétů státníků mnoho –, a také ve vztahu věřící veřejnosti k ikonám v porovnání s veřejností ateistickou (za socialismu). Socha svatého navíc byla funkčním prostředníkem k modlitbám. Od počátku byla nejdůležitější pětice uctívaných „socialistických svatých“ Karel Marx, Bedřich Engels, Vladimír I. Lenin, Josif V. Stalin a Klement Gottwald. Doplňovaly je ikony dalších československých a sovětských prezidentů, tajemníků strany apod. Portréty Stalina se v prvomájových průvodech přestaly objevovat po roce 1956 v souvislosti s odstraněním jeho kultu.

Průvod nebyl jen prezentací politických hesel, ale také přehlídkou zájmových a společenských skupin, což bylo podstatné pro utužování komunity a udržování tradice průvodů. Lidé tak měli možnost vidět ostatní v jiném světle než na pracovišti (dříve to byl jeden z účelů například masopustních průvodů), rodiče mohli být pyšní na své děti apod. Někdy toho lidé využívali: „*Ve škole jsme řekli, že jdeme s vodákama, u vodáků, že jdeme se školou a jelo se na tramp.*“ (R2) V průvodu ve Žďáru nad Sázavou se tak objevil jezdecký oddíl s koňmi, svazáci ve stejnokrojích, milicionáři v uniformách, fotbalový klub kopající si míč, judistický oddíl předvádějící chmaty na voze se žíněnkami, spolek kynologů se psy, hasičský vůz, představitelé Národní fronty,¹ představitelé jednotlivých podniků, škol a další. Průvod se často na chvíli zastavil, aby všichni, kdo mohli, předvedli ukázkou ze své činnosti a pak pokračoval dál. „*Každý chtěl, aby se v tom průvodu ukázal,*“ dokládá pamětník. (R5)

Součástí průvodu byla i jízda tzv. alegorických vozů. Jednalo se o ozdobené nákladní vozy, vleky, traktory a jiná vozidla, na kterých se jednotlivé podniky a sdružení prezentovaly svými činnostmi a výrobky. Doplňovaly je hesla. Alegorické vozy projížděly před průvodem na náměstí směrem od Tokozu na závěr celé akce.

Nakonec průvod dorazil na náměstí, kde byl seřazen podle jednotlivých podniků, škol nebo sdružení. Na tribuně zaujali místo nejen představitelé Strany, ale také „zástupci lidu“ – pionýři,

---

¹ Národní fronta sdružovala nejenom těch několik povolených politických stran, ale i všechny další společenské spolky, tedy i zájmové. Ve Žďáru nad Sázavou byla Národní frontě postavena během období normalizace vlastní budova.

krojované ženy, vojáci, zemědělci, aby tak symbolizovali mýtus o jednotě Lidu a Strany. Následoval projev, nejčastěji vedoucího tajemníka strany (10-20 minut). „*Delší to být nemohlo, to by se lidé roztekli,*“ dodává pamětník o normalizační době. (R5)

U projevu stranického funkcionáře je třeba se zastavit. Obřad byl účinný ve svých jednotlivostech působících na člověka (výzdoba, všudypřítomná hesla apod.), skutečným vrcholem prvomájového průvodu (ale i dalších socialistických obřadů) však byl proslov. Při socialistických obřadech, narozdíl od křesťanského slova Božího se „*očekává krásné slovo jako kulminační bod obřadu*“.¹

Jazyk sloužil socialistickému režimu jako základní legitimizační nástroj pro svoji vlastnost konstruovat realitu a třídit životní zkušenost do kategorií. Socialistický režim používal pojmy jako prázdné nádoby: dal se do nich nalít libovolný obsah, protože nikdo vlastně pořádně nevěděl, co znamenají. Tato inflace vždy byla a bude, ale socialistický režim byl v ní mimořádně systematický a důsledný, protože postihoval nejen termíny politické (lid, společnost), ale i řadu termínů z obecné slovní zásoby (rozvrat, iniciativa). Tak zasahovala a ovlivňovala mysl jednotlivce. Důležité není, zda člověk proklamovaným heslům a ideologii obecně věřil, ale je důležité, že sdílel přesvědčení, že slova jsou laciné zboží.²

Pojďme se teď blíže zastavit u prvomájových proslovů, protože ty samotné nám mnohé pomohou osvětlit. Na pomoc si vezmeme projev prezidenta republiky, který se ocital na první stránce deníku Rudé právo. Vybral jsem tři, z roku 1960, 1970 a 1980.

V roce 1960 zahajuje Antonín Novotný³ svůj proslov pozdravem KSČ *lidu*. To ona vede svobodný lid, který řídí samostatně svou společnost.⁴ Oceňuje úspěchy Lidu, které směřují k „dovršení výstavby socialismu“ v čele s KSČ. Odkazuje ke skutečnosti, že společnost je na Cestě, na Cestě ke šťastné budoucnosti (ne nepodobné křesťanské spáse, zde je však budouc-

---

¹ Bartošek, Bujárková 1973:1

² Fidelius 1983:8 a 24. Fidelius podává velmi dobrou metodologii, jak číst socialistické texty. Čtení textů v tomto smyslu považuje za velmi důležité a shoduje se s Macurou (1992:5), že „analýza jazyka je obvykle nepřímou i analýzou kultury.“ (Macura 1992:5) Proslovy, zvolání a dovolávání se zákonů podrobuje rozboru Havel 1990:47. Ten říká, že vytrvalé dovolávání se všech zákonů neznámá vůbec, že by ti, kdo to dělají, nevěděli, jakou má funkci. Avšak právě proto, že to vědí a že vědí, že systém ho potřebuje pro alibi a vnitromocenskou komunikaci, jsou nuceni na „braní za slovo“ od těch, co žijí v pravdě, nějak reagovat. To usvědčuje stavbu v její prolhanosti, znovu a znovu odkrývá před společností včetně mocenských struktur rituálnost života, znovu a znovu upozorňuje na jeho skutečný věcný obsah, a tím nepřímou nutí všechny, kdo se za ním ukrývají, aby toto své „alibi“, tuto svou komunikaci zpevňovali a zvěrohodňovali.

³ Rudé právo 2.5.1960, s. 1

⁴ Logiku tohoto zdánlivě rozporného výroku osvětluje velmi dobře Fidelius 1983:27-51

nost, ač zahalená v mytickém hávu, zjevně materiální), jakéhosi věčného království. „*Bude to bohatý život,*“ říká později.

Za toto dovršení demonstrujeme, připomíná řečník, a dokládá, komu je toto každoroční předvádění určeno. Je vedeno nejen se záměrem posílit kolektivitu a odreagovat potřebu lidí shromažďovat se s rituálním podtextem, ale také ukázat nepřítelům socialismu sílu *lidu*. Těm se prezident posléze dlouze věnuje, démonizuje je a dokládá tak, že i moderní společnost má silnou potřebu vymezovat se vůči jiným společnostem. Pak se řečník ocitá v přítomnosti a poukazuje na kontrast oproti válečným letům, zdůrazňuje svobodu, hrdost a bohatý život lidí za socialismu a posléze znovu připomíná, že je tomu tak díky Sovětskému svazu a vyjadřuje mu jménem *lidu* (!) jakési vyznání: „*Proto podporujeme mírovou politiku Sovětského svazu a cestu mírového soužití, která směřuje k zabezpečování trvalého míru ve světě.*“ Proslovy jsou podobných zvolání plné.

Po druhém oslovení všech přítomných soudruhů¹ řečník znovu opakuje slova o úspěších v hospodářství, kterých bylo dosaženo. Zdůrazňuje také, jak moc se Straně podařilo vyjít *lidu* vstříc – došlo například ke snížení cen potravin. Upozorňuje však druhým dechem, že Strana nemůže snížit ceny tak, jak by chtěla, protože zemědělství „dosud zaostává“ a povzbuzuje proto zemědělce k většímu úsilí. „*Ačkoliv tedy, soudruzi a soudružky, nemáme všechno ještě tak, jak bychom si přáli, můžeme říci, že jsme v krátké době dosáhli velikých výsledků v rozvoji naší země a ve zlepšování života našeho lidu.*“

Nakonec se prezident obrací k budoucnosti a nadcházejícímu schvalování ústavy a volbám. Proslov je zakončen hesly provázenými potleskem, skandováním (Ať žije KSČ!) a voláním davů. „*Ať žije naše dělnická třída, vedoucí síla československého pracujícího lidu! Ať silí svazek dělníků, družstevních rolníků a pracující inteligence, pevný základ socialistického Československa! V pevné jednotě socialistických zemí po boku Sovětského svazu kupředu za mír a socialismus! V pevné jednotě vpřed pod vedením Komunistické strany Československa k dovršení výstavby socialismu v naší vlasti!*“ Je zajímavé, že nejčastějšími nosnými termíny jen v těchto závěrečných zvoláních jsou síla (1x), jednota (3x) a pevný (3x). Celý proslov je nesen v duchu politicky zabarvených termínů úsilí, výstavba, bratrství, bojovat apod. Proslov, ač je věcnější než proslovy z let 1970 a 1980, tedy podtrhuje oficiální smysl prvomájového průvodu: manifestovat sílu a jednotu *lidu*.

---

¹ Samo slovo soudruh je pozoruhodně dobře zvolené. Odkazuje na značnou osobní blízkost, obsahuje v sobě kontrolu (zasahuje do osobní zóny jednotlivce) i posilující možnost identifikace (my všichni jsme souputníci).

O deset let později, v roce 1970, musí Gustav Husák,¹ ještě ne prezident, ale první tajemník ÚV KSČ, reflektovat bouřlivá léta 1968-69. Ve svém proslovu nejprve tradičně zdraví jménem Strany účastníky. Připomíná, že první máj je mezinárodní a tradiční svátek, který je „přehlídkou dosažených úspěchů socialistických států.“

Dále řečník připomíná výročí osvobození a věnuje se kladnému hodnocení posunu ve společnosti od té doby. „Pravda, tato cesta nebyla bez chyb, nedostatků a přehmatů,“ uvádí část oficiálního výkladu událostí 1968-69 a konstatuje, že Strana pracuje na „*uklidnění a normalizování našeho života*“. Popisuje také zlepšení v hospodářství a výsledky, kterých od té doby Strana dosáhla a dodává: „*Usilujeme o důvěru pracujícího lidu, dělníků, rolníků, inteligence i naší mládeže poctivou, strýzlivou a realistickou politikou.*“ Zdůrazňuje, že se nenechají ničím a nikým odchýlit od nastoupeného směru „*v hlubokém přesvědčení, že masy pracujícího lidu chápou a ještě ve větší míře pochopí správnost cesty, kterou náš ústřední výbor nastoupil a kterou postupně krok za krokem uskutečňuje.*“ Oceňuje pomoc „angažovaných občanů“ a apeluje na ostatní, aby také „přiložili ruku k dílu“.

Řečník dále zdůrazňuje, že spojenectví se Sovětským svazem je nevyhnutelnost, že Sovětský svaz Československo chrání, jak se osvědčilo v minulých letech, a zdůrazňuje, že Československo je samostatné, přičemž připomíná, že zanedlouho dorazí do Prahy sovětská delegace podepsat novou smlouvu o přátelství. Na závěr věnuje řečník pozdrav světovému dělnickému hnutí, sovětskému lidu a Straně a lidu všech socialistických států. Pak zazní už jen hesla, která do jisté míry připomínají svým přáním modlitby: „*Ať žije 1. máj, den mezinárodní solidarity dělnické třídy, všech demokratických a pokrokových sil světa! Ať žije proletářský internacionalismus a bratrská solidarita všech zemí socialistického tábora! Až žije československý pracující lid! Ať žije Komunistická strana Československa!*“ I tento proslov zdůrazňuje „radostnou a bojovou prvomájovou náladu.“

Ve svém prvomájovém projevu o deset let později, tj. v roce 1980, zdůrazňuje prezident republiky Gustav Husák² nejprve tradičnost oslav prvního máje a zdraví občany jménem Strany a vlády. Připomíná také 35. výročí osvobození Československa a rozkvět společnosti, který následoval poté. „*Zkušenosti potvrdily, že orientace na socialismus a Sovětský svaz je správná,*“ dodává a vysílá na dálku (nepochybně se na místo určení donesou) své pozdravy sovětskému lidu a Straně, ostatním socialistickým státům a všem „pokrokovým silám“ v nesocialistickém světě.

---

¹ Rudé právo 2.5.1970, s. 1-2

² Rudé právo 2.5.1980, s. 1-2

Poté se dotýká smyslu prvomájových oslav: „*Staly se radostnou manifestací osvobozené práce a stále se prohlubující jednoty celé společnosti.*“ Děkuje všem pracujícím za dosažené výsledky a chválí vzestupný rozvoj hospodářství státu. Velký prostor věnuje řečník mírové otázce; „uvolňování napětí ve světě“ je v proslovu časté slovní spojení. Reaguje na studenou válku a poukazuje na síly Dobra, které představuje mírově naladěný socialistický tábor, a síly Zla, které se věnují jen zbrojení, tedy kapitalistický svět v čele se Spojenými státy. Žijeme v míru díky tomu, že se o nás stará Sovětský svaz, připomíná řečník, že drží nad Československem ochrannou ruku. A to nás (vás) odkazuje k poctivé a usilovné práci, připomíná shromážděným.

Hesla ukončují proslov. „*Ať žije První máj! Ať žije náš pracující lid! Ať žije a upevňuje se naše nerozborné přátelství se Sovětským svazem a dalšími zeměmi socialistického společenství! Ať sílí jednoty pokrokových a mírových sil světa! Ať žije socialismus a mír! Ať žije naše drahá vlast – Československá socialistická republika! Ať žije vedoucí síla naší společnosti – Komunistická strana Československa!*“ Tento proslov, více než předchozí dva, je naplněn válečnými motivy. Odkazuje na pevnost, odhodlanou armádu lidí, připravenou k boji, ukazuje, že se lid „bije za ušlechtilé ideály“. Kromě toho se snaží slovem poukázat na prohlubování jednoty společnosti.

Doprovodné články o prvním máji hýjí zvláštní, až mytologickou poetikou: „*přeplněná pláň měla veselou náladu*“ nebo „*píseň dělníků uvedla nebesa ve zděšení*“ apod. Jeden z nich čtenářům připomíná téměř náboženský přesah: „*Věda dala Lidu svět jako materiál, jako surovinu k zpracování. Jejich práce vytváří nejen hodnoty hmotné, nýbrž také něco značně vyššího: jistotu člověka v sílu jeho rozumu, jistotu, že je povolán, aby svou rozumovou vůlí zvítězil nad vším, co by se jí protivilo.*“¹

Tak jako na začátek proslovu zazněla československá hymna, byl konec věnován sborovému zpěvu Internacionály, Písně práce nebo sovětské hymny. Zde jen připomeňme, jakou důležitou úlohu při upevňování společenství a při rituálech hraje společný zpěv. Prvomájové proslovy napomáhaly vytváření mytologického rozměru socialistické společnosti, jak o tom svědčí rozbor výše uvedený.

Po oficiální části průvodu často následovala veselice – jednu dobu na náměstí tancovaly soubory horáckých tanců, byly tu stánky s občerstvením a podobná lákadla. „*Zvláště pro děti to byl svátek svátků,*“ vzpomíná jedna pamětnice ve Žďáru nad Sázavou. „*Bylo většinou hezky,*

---

¹ Rudé právo 4.5.1970, s. 2

hrála dechovka – to jsme my děti milovaly. (...) My jsme měly tatínka, který to prožíval, tak jsme měly slavnostní snídani – to si pamatuju, že jsme měly třeba lovečák (...) – a pak jsme se strašně svátečně oblíkli a pak jsme šly – prodávali tam limosáčky, to byla taková limonáda v pytlíkách, a to nikdy nikde jindy nebylo, to se nedalo koupit na žádném koupališti, v obchodě. Balónky, který tehdy ještě nebyly normálně běžné, tak ty se tam taky prodávaly, a taky větrníky – pro nás to byla fakt taková veselice.“ (R6) To, co se dělo po průvodu na náměstí, se během let patrně značně proměňovalo, nicméně šlo o kulturní a společenský program typu pouti často s možností nákupu různého zboží.

Jak se však dívali na průvod jeho běžní účastníci ve Žďáru nad Sázavou? První máj byl všeobecně považován za sváteční den. S odstupem let se názory různí a navíc se zdá, že nikdo nechce být považován za toho, kdo socialistický režim schvaluje. Jediné, co lze skutečně z výpovědí reflektovat jistě, je, že s počátkem normalizace začal úpadek společenských obřadů. Zdá se, že se z obřadu postupně vytrácel obsah a zaujetí a čím dál tím více zůstávala jen forma. Ritual ztrácel moc oslovovat „věřící“. Věřící přestávali věřit.

Názory na to, zda lidé chodili do průvodu s donucením, se liší. *„Máje se slavily i za první republiky, tehdy to ale bylo takový spontánní, kdo chtěl jít, šel, kdo nechtěl, koukal z okna,“* vypráví pamětník (R3). Doplnuje jej jiný: *„Poslední skutečný první máj byl v roce 1969.“* (R4) Ani poté někteří nevnímali svou účast v průvodu jako vynucenou: *„Nebyla škola ani práce a tak se šlo,“* říká jeden pamětník, čímž vyjadřuje pasivitu, která tehdy ve společnosti panovala. (R3) Lidé ale začali postupně průvod brát jako *„povinnou slávu“* (R4). *„Lidi šli a nepřemýšleli, jen aby to měli za sebou.“* (R2) *„Projev na náměstí už taky nikdo neposlouchal.“* (R4) Jeden pamětník, komunista, naopak říká, že *„osmdesát až devadesát procent lidí šlo v průvodu rádo. Zajímalo je to veselí, že se na náměstí podívají, že přijdou mezi lidi. Deset procent lidí šlo z donucení; ani členové Strany to neměli za povinnost – jen jim na tý stranický skupině jim to vyčetli, že nepřišli podpořit; malý děcka byly rádi, mohly se vyblbnout.“* (R5) Jedna pamětnice, která průvod pamatuje jako dítě, uvádí: *„Nikdy jsme to nebrali tak, jak slyšíš pořád teď někde... My jsme nevěděli, že to organizujou nějaký komunisti... Že to byl svátek práce, to jsme věděli, ale že to má něco společného s nějakým režimem, to vůbec ne. A fakt jsme ho milovali. (...) A milovali jsme ho i později, jak jako skauti, tak jako pionýři...“* (R6)

Velké povinné průvody na svátek 1. máje s pádem režimu zmizely. Mnohde se však svátek slaví dodnes, i ve Žďáru nad Sázavou je tomu tak. Oslavy organizují socialisté a komunisté

před kostelem sv. Prokopa. Program doprovází kulturní hudební program, předseda městského výboru KSČM pronáší proslov. (R4) Jako autentičtí nositelé tradic tohoto svátku jsou představovány především různé levicové strany – sociální demokraté a komunisté. První máj si dnes připomínají i anarchisté, jejichž shromažďování je v médiích tradičně interpretováno buď jako nezajímavé dovádění náctiletých, nebo jako srovnání extremistů.

Socialistické prvomájové průvody byly propracovaným celkem, který vycházel z podobných průvodů předchozích historických období. Naplňovaly lidskou potřebu sdružovat se, potkávat se a slavit a vyplňovaly absenci obřadních příležitostí, která vznikla po zákazu náboženství. Druhý jmenovaný smysl obřadů se však zvláště během sedmdesátých a osmdesátých let začal ztrácet. Komunistická strana měla v prvomájových průvodech prostředek k ovlivňování myslí členů společnosti žádoucím směrem, aniž si to lidé uvědomovali.

V dnešní době se pojem „pracující“ významově posunul a jeho chápání je oproti dobám konce předminulého a začátku minulého století u většiny lidí také již jiné. Avšak stačí se začíst do denního tisku či se podívat na televizní zprávy a zjistíme, že zdaleka ne všechno funguje tak, jak by mělo, a že práva pracujících jsou stále vážným tématem k zamyšlení. Zaměstnanci nedostávají mzdy za svou práci, na trhu práce fungují nejrůznější formy diskriminace a dalo by se pokračovat i jinými příklady. Z tohoto hlediska má 1. máj nadále svůj zřejmý odkaz i význam a stále může být chápán jako den boje za práva pracujících.

Ačkoli se nemusíme účastnit povinných průvodů, číhají na nás skrytější formy manipulace vnitřního života jednotlivce, jimž je třeba čelit, abychom si udrželi vlastní cestu. Smyslem této studie bylo na modelovém příkladu svátku práce ukázat paralely mezi socialistickou výroční obřadností a obřadností předchozích historických období. Jak jsme viděli, je jich značné množství; ukazuje se, že základní prvky obřadnosti se během věků mění málo. Zjistili jsme, že obřadnost silně ovlivňuje mysl lidí a že může být i zneužita, a také to, v kolika mnohých rovinách obřad působí. V neposlední řadě by těchto několik poznámek o svátku prvního máje mohlo být odrazovým můstkem pro další výzkum tohoto zajímavého tématu.

Vlož májové průvody QXD

VÍTÁNÍ OBČÁNKŮ

Do života

(Karel Toman)¹

Děťátko,
vzpomeň si, pamatuj:
Lásce nebudeš-li žítí,
žebrákem půjdeš světem.

Podáš-li slabému ruku
a hladovému chleba,
nejspanilejší květy ti v srdci
vykvetou.

A půjdeš-li pokojně zemí
pod stráží dobrotivých předků,
bludiště světa tě nezavede,
najdeš ráj srdce.

žehnání slunce a hvězd
tě provázet bude,
neb láska je síla
a láska je mír.

V životě každého člověka se vyskytuje několik životních zlomů vycházejícím z biologie druhu. Jedním z nich je narození. Patrně ve všech kulturách minulých i současných bylo narození dítěte společenskou událostí. V mnoha z nich muselo být dítě oficiálně přijato za člena společnosti. Často se tak dělo až určitou dobu po narození.

V období socialismu existoval v Československu obřad vítání občánků, který organizovaly Sbory pro občanské záležitosti. V následujícím textu se pokusím rekonstruovat původ, průběh a smysl tohoto svátku d odkazem na jeho významy pro jedince a společnost.

Sbory pro občanské záležitosti (SOZ) začaly vznikat už v padesátých letech 20. století. Jednalo se o oficiální státní orgány, které měly za úkol „zaplnit důležité oblasti citového života

---

¹ Poezie k obřadům a slavnostem. Žďár nad Sázavou, nestr.

občanů při těch příležitostech, kterých dosud využívala k působení na občany jenom církev“¹ a vytvořit nové obřady, a tak se zasloužit o „překonávání přežitků“, převýchovu občanů státu (tj. „účinně působit na jejich myšlení“²) a jejich odklon od církve.

Usnesení vlády z 11. ledna 1963 přesněji stanovilo cíle SOZ a jejich mnohostrannou podporu nejrůznějšími státními institucemi. Další usnesení vlády ČSR, a to č. 206/74 upravilo činnost Sborů ve světle nových zkušeností.

Sbory pro občanské záležitosti zřizovaly místní a městské národní výbory. Předsedou Sboru byl zpravidla poslanec národního výboru, určený radou. Členy sboru byli matrikář – u národních výborů s odbory pro vnitřní věci též vedoucí odboru – a občané z řad členů společenských organizací. Sbory mívaly pět až patnáct členů. Někdy byly zřizovány i sbory pomocné, například v závodech apod.³ Pro členy sborů byly pořádány semináře,⁴ ukázky vzorových obřadů, vydávány metodické publikace, komponována a vydávána literární, hudební a výtvarná díla.

Hlavní praktickou náplní SOZ bylo pořádání občanských obřadů týkajících se rodinného života, a to zejména vítání dětí do života, občanské sňatky a pohřby. Staraly se i o oslavy životních jubileí, předávání občanských průkazů, besedy s mládeží apod. Měly na starosti nejen organizační, ale i technické zabezpečení obřadu, tzn. péči o vhodné prostředí, výzdobu apod. Obřady se většinou konaly v obřadních síních nebo v jiných slavnostně vyzdobených prostorách, případně na významných veřejných prostranstvích. Dobový materiál podotýká, že žádná jiná instituce nezasahovala tak hluboko do nitra rodiny jako SOZ.⁵

Sborům vypomáhaly i jiné organizace, např. Český svaz žen (při vítání občánků), Československý červený kříž (při besedách se snoubenci) apod. Obřady bývaly za doby socialismu propagovány, například pozvánkami, výstavkami ve výlohách obchodů nebo na národním výboru, rubrikami výročí a sňatků v místním tisku apod.⁶ I to byla starost SOZ.¹

---

¹ Bartošek, Bujárková Nedat.:2 a 3

² Bartošek, Bujárková Nedat.:6

³ Podrobný rozpis práce jednotlivých členů a pomocných sborů viz Moravec 1973:10-15 a Tomčíková (ed.) 1980:49-53. Pro ilustraci: jeden ze členů měl na starost květinovou výzdobu a dary, další vedení archívu Sboru apod. Pomocné sbory pracovaly jednak u nematričních národních výborů a jednak v závodech. Zajímavá je činnost posledně jmenovaných pomocných sborů. Ty měly na starost např. uvítání nového pracovníka, soudružské návštěvy nemocného, odchod zaměstnance do důchodu, vysílání zástupce podniku na svatbu, vítání dítěte a podobně svého zaměstnance.

⁴ O obsahu seminářů viz obecně Tomčíková (ed.) 1980:57-62

⁵ Bartošek, Bujárková Nedat.:8

⁶ Více o propagaci a předmětech darovaných při obřadech Bartošek, Bujárková Nedat.:14-15 a Moravec 1973:43-4

V popisu obřadu vítání občánků vycházím z dobových metodických materiálů, aktualizovaných v průběhu desetiletí zejména od sedmdesátých let. Vydávání těchto metodických materiálů měla na starosti Krajská či Okresní kulturní střediska a další instituce. Druhým pramenem je podrobné dobové literární zpracování obřadu, který se jako vedlejší téma objevuje v románu Ludvíka Kundery *Žert*. Součástí podkladů pro studii byly i rozhovory s pamětníky ve Žďáru nad Sázavou (se zaměřením na toto téma).

Příprava na obřad oficiálně (ideálně) začínala už před očekávaným narozením dítěte nebo krátce po porodu, kdy členové Sboru nebo jejich spolupracovníci (nejčastěji lékaři, učitelky, sociální pracovníce, členky Svazu žen) pracovali na „*přípravě rodičů na slavnostní uvítání jejich dítěte do života*“.² Dělo se tak například rozhovory při návštěvách poraden, besedami, nástěnkami (znázorňovaly péči státu o dítě, matku a rodinu – rodinné přídavky, dětská zařízení, možnosti vzdělávání apod.).

Mnohdy už do porodnice zasílal Národní výbor nebo SOZ rodičkám blahopřání (předtištěná nebo nakreslená dětmi ve škole či v pionýrských družinách) květiny nebo drobný dárek. Současně obdrželi rodiče pozvánku na slavnostní obřad. Tyto pozvánky byly většinou předtištěné tak, aby byly dostatečně reprezentativní. V některých městech (např. ve Žďáru nad Sázavou) bylo zvykem uvádět narození dítěte v místním nebo závodním tisku, na nástěnkách nebo v závodním rozhlase.

---

¹ Žďár nad Sázavou, kde jsem především sbíral materiál pro tuto práci, je jedním z měst, kde Sbor pro občanské záležitosti dosud funguje. Organizují dosud obřady vítání občánků, přání jubilantům, sdružují starší občany podle jejich profesí apod. Sbor dosud např. posílá dopis občanům, zda si přejí poblahopřát k jejich výročí (matrikářka Vlasta Vostřežanská, osobní sdělení). Město Žďár není jediné – kromě toho vycházejí i dnes materiály na pomoc občanským obřadům. (Např. Gošová, E. 1999. *Svatební obřady*. Brno).

² Bartošek, Bujárková, Nedat.:11

Příklad pozvánky na obřad vítání občánků, 70. léta 20. století (zde pět měsíců po narození)

Pozvánky na obřad dostávali rodiče jednak písemnou formou, jednak mohli být pozváni i ústně, například při předávání rodného listu dítěte. Sbor pro občanské záležitosti také zařizoval pozvánky pro hosty, tzn. členy rodiny (včetně sourozenců novorozeněte), spolupracovníky, zástupce organizací, jejichž byli rodiče členové ad.

Obřad se měl konat nejlépe co nejdříve, dokud rodiče narození dítěte prožívali. Doba se lišila od tří týdnů po několik měsíců od narození. Vítání dítěte probíhalo buď individuálně nebo hromadně. V metodických materiálech je obřadníkům doporučováno, aby preferovali vítání individuální nebo v malém počtu. Výjimku tvořily děti, „jejichž rodičům chceme zdůraznit, že náležejí do kolektivu spoluobčanů (např. děti rodičů cikánského původu).“¹

¹ Tomčíková (ed.) 1980:36

Vstupní mozaika v obřadní síni ve Žďáru nad Sázavou, odkazující k narození dítěte. Mozaika upomíná na tři nejdůležitější milníky v životě člověka. Foto: autor

Oficiality obřadu vítání občánků stanovoval zákon o rodině č. 94/1963 Sb. Konkrétní průběh se však vždy měl přizpůsobit místním podmínkám a zvyklostem.¹ Většinou se obřad konal v místní v obřadní síni, slavnostně upravené (květiny).

Jak měl vypadat vzorový obřad vítání nových občánků do života se lišilo podle místních zvyklostí. Často také hrála roli fantazie obřadníků; obecný postup však byl oficiálně doporučen.

V daný den se rodiče a všichni pozvaní sešli v určeném prostoru; doporučovalo se slavnostní společenské oblečení. Rodiče měli být předem instruováni o průběhu obřadu. Za hudby, ať už živé nebo reprodukovávané, byli uvedeni oba do obřadní síně a posazeni na čestné místo vpředu. Poslední vešel obřadník, většinou předseda Národního výboru nebo jiný zákonně stanovený úředník. Rodiče byli představeni a spolu s hosty uvítání.

Vrcholem obřadu byl proslov. Před ním nebo i po něm následovala reprodukováná či živá hudba. Tu často provozovaly děti (MŠ, LŠU, ZŠ), nechyběly ani místní folklórní prvky. Součástí této části obřadu byla i recitace nebo například zpěv ukolébavky.

U maminky

(Emilie Kaslová)²

Schovám se dnes večer
mámě do klína.
To se to tu v teple
pěkně usíná,
do snů padá hvězda,
vítr zahučí,
chtěla bych už zůstat
mámě v náručí.

¹ Tomčíková (ed.) 1980:34

² Poezie k obřadům a slavnostem. Žďár nad Sázavou, nestr.

Obřad vítání občánků ve Žďáru nad Sázavou, 80. léta 20. století. Místní varianta pokládání do kolébky.

Proslovy, které se během obřadů pronášely, byly standardizované. Odpovědné instituce vydávaly sborníky těchto proslovů, obsahující i poezii k těmto příležitostem.¹

V proslovu při vítání občánků neměl obřadník zapomenout zdůraznit dar života a zároveň odpovědnost rodičů za výchovu dítěte: „*Obřad zdůrazňoval zájem společnosti o život novorozeněte.*“² Kromě toho měl obřadník věnovat pozornost individuální situaci rodiny, aby obřad byl co nejpůsobivější. Proslov mohl začínat například takto: „*I když se dítě rodí v bolestech, je dítě ten nejkrásnější dar ve spokojené rodině. První úsměv dítěte, první jeho krůčky, dítě zdravé, moci je vychovávat a životem vést tak, aby, až jednou dospěje, stalo se platným členem lidské společnosti, to je smysl manželství a rodiny, to je smysl života vůbec.*“³

V této souvislosti je zajímavý dobový komentář: „... *mluvil o jaru, o květech, o mámách a tátech, také mluvil o lásce a tom, že láska prý nese ovoce, ale potom se najednou začal jeho slovník proměňovat a objevovala se v něm slova povinnost, odpovědnost, stát, občan, najednou*

¹ Takové publikace a hudební nosiče vycházejí dodnes. Např. Gošová 1999.

² Moravec 1973:27

³ Moravec 1973:27

Blahopřání a předávání květin na závěr obřadu.

už neříkal táta a máma, nýbrž otec a matka a vypočítával, co všechno jim (otcům a matkám) stát poskytuje, a že oni jsou za to povinni vychovat státu ze svých dětí vzorné občany.“¹

To také rodiče stvrzovali slibem proneseným většinou v závěru obřadníkovy proslovy, který podepisovali v pamětní knize. Mohl znít například takto: *„Dítě je pro nás velkou radostí. Nejvyšší povinností a ctí je pečovat o jeho život, zdraví a výchovu. Vyvineme veškeré úsilí, abychom je vychovali v lásce k životu, k lidem, v úctě k práci a ke všem společenským hodnotám, abychom jim vštíplili upřímný vztah k socialistické vlasti.“²*

Obřad tedy nebyl pojímán jen jako radostná společná oslava, ale také jako závazek. Zavazuje „obě strany k plnění stanovených povinností.“³ Po slavnostním zápisu do pamětní knihy obřadník a všichni hosté rodičům blahopřáli. Rodiče také dostávali drobný dárek, květiny apod.

Ačkoli existovala oficiální podoba obřadu, lišila se patrně město od města. Domnívám se (na základě rozhovorů s paní matrikářkou ve Žďáru nad Sázavou), že při průběhu obřadu podstatnou roli hrály i další faktory, např. jak známými osobnostmi rodiče byli, o jak velké město se jednalo anebo jaké osobnosti byli obřadníci. Tak se poměrně formální obřad mohl proměnit v radostnou společenskou událost. Podle dobových metodických materiálů bylo smyslem obřadu nejen zapojit rodiče a zejména dítě více do společnosti, ale právě také určitá intimita.⁴

Starost o obřady měli v historicky předcházejících společnostech starší komunity nebo církevní funkcionáři. Do jisté míry anonymní socialistický stát se také snažil, aby byl takto zatažen do rodinného kruhu. V obou případech záleželo na velikosti komunity – ve vesnici, kde se všichni znali, byl poměr anonymity v obřadu minimální na rozdíl od města, kde se lidé znali mnohem méně. Proto hrála osobnost obřadníka vždy velmi důležitou roli.

¹ Kundera 1969:167

² Tomčíková (ed.) 1980:36

³ Tomčíková (ed.) 1980:33

⁴ Bartošek, Bujárková, Nedat.:10

Zvláště od sedmdesátých let v souvislosti s masovým zaváděním nových občanských obřadů byli zváni na obřad vítání občánků všichni rodiče. Někteří se však obřadu nechtěli zúčastnit. Podobně jako při prvomájových oslavách, ani tento obřad nebyl povinný. Proto „*podle účasti na obřadu hodnotí národní výbor uvědomělost občanů a jejich poměr ke státu a nakonec si to každý občan uvědomí a přijde.*“¹ Např. ve Žďáru nad Sázavou posílaly úřady pozvánku několikrát.

Důvody pro neúčast mohly být různé – ať už byl obřad považován za zbytečný nebo málo působivý.² (R7) Přesto se vítání občánků podle dobových materiálů rozšířilo a bylo slaveno ve velkém po celém Československu. V některých městech (i ve Žďáru nad Sázavou) se slaví dodnes.

Pokud zkoumáme obřad vítání občánků, objeví se velmi brzy nápadná podobnost s křesťanskými (katolickými) křtinami. Je souvislost náhodná? Jde jen o snahu odlišných společností o uchopení té samé události nebo je příčinou inspirace?

Smyslem katolické svátosti křtu je uvedení dítěte do společenství křesťanů a jeho zasvěcení Bohu. Vychází z biblické tradice pokřtění Ježíše Janem Křtitelem. Je jednou ze sedmi svátostí katolické církve. Křest očišťuje od hříchů, sjednocuje věřícího s Kristem v jeho smrti a vzkří-

šení. Není však jen očištěním, ale proměnou. Podkladem pro křest je názor, že člověk existuje již před narozením. S počtím začíná jeho tělesný vývoj. Narodí se a poněmhu přichází stále více „na svět“. Skrze bránu zrození opustila lidská bytost božsky-duchovní svět; na Zemi mezi lidmi má jej nyní znovu nalézt a tím dosáhnout svého určení jako člověk; to je její cíl. Křesťané křtí v závislosti na tradici pokropením, politím nebo plným ponořením do vody.

Obřad provádí kněz pro jedno konkrétní dítě, jehož rodiče a kmotři prodělají předchozí přípravu. Délka přípravy je velmi individuální – záleží na tom, jak hluboce rodiče znají a prožíva-

¹ Kundera 1969:170

² Bartošek, Bujárková, Nedat.:11

jí křesťanskou víru. Mnohdy stačí jedno, dvě setkání s knězem. Dříve bylo zvykem křtít děti co nejdříve po narození, aby neumřely nepokřtěné. Dnes se většinou křtí až po skončení šestinedělí. V některých případech je možné i křtění více dětí najednou; rodiče pak prodělávají přípravu společně. Účastníky křestního obřadu jsou i kmotři (většinou dva), kteří mají a chtějí dítě podporovat a vést společně s rodiči.

Rodiče křestním obřadem slibují, že budou dítě vychovávat podle křesťanských zásad. Průběh křtin je následující:

1. vyznání víry a zřeknutí se zla rodiči a kmotry formou předem daného dialogu.
2. kněz pomazává dítě posvátným olejem – čelo, ruce (důvodem je, aby se „zlo po dítěti smeklo“).
3. vrchol obřadu: kmostr drží dítě na rukou, dítě je osloveno vlastním jménem a polito svěcenou vodou ve jménu Božím (tzn., že vyslovení „ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého“ je podstatné).
4. dítě dostává bílé roucho (vyšívaný pruh látky) jako symboly čistoty a hořící svíčku jako symbol nového (duchovního) života; tyto předměty si většinou uchovává po celý život. Svíčka je připálena od paškálu, o Velikonocích svěcené svíce, která symbolizuje Kristovo zmrtvýchvstání.
5. v průběhu obřadu jsou odříkávány litanie, modlitby za dítě. K pomoci rodičů a kmostrů je tak přidávána pomoc svatých.
6. na závěr je proneseno přání dítěti a požehnání jemu i rodičům.

Jak lze vidět, spojitostí mezi obřadem křtu a vítání je více. První je snaha o individualitu obřadu. Další je spoluúčast společnosti. Podle mého názoru nejpodstatnější shodou je slib rodičů, který nejvíce hovoří pro inspiraci socialismu křesťanstvím. V obou případech nechybí ani přání šťastného života. Vždy je odkazováno k něčemu nadosobnímu – v případě vítání ke státu a společnosti, v případě křtin ke křesťanskému společenství, svatým a Bohu. Tyto části jsou nosným základem a oba obřady na nich stojí.

Co naopak v obřadu vítání chybí je předchozí příprava a víra rodičů, nejsou tu ani dotek obřadníka jako prostředníka ani symbolické předměty. Zajímavá je odezva dobového metodického materiálu na pojmenování dítěte při křtinách, kde je tato chvíle jedním z vrcholů: „Ve slavnostním projevu není

vhodné potvrzovat nebo dokonce udělovat jméno, neboť volba jména je věcí rodičů.“¹

Celkově je křesťanský obřad z hlediska účastníků více aktivní z hlediska zapojení účastníků – rodiče vyznávají víru, kmotr drží dítě, všichni zpívají. Slib, který je pronášen, cítí lidé jako vědomý, není tu žádný tlak – jinak by se rodiče pro křtiny nerozhodli.

Domnívám se, že obřady vítání a křtění probíhaly paralelně vedle sebe; je dokonce možné, že po absolvování obřadu vítání nechávali rodiče dítě pokřtít. V obou případech se jednalo zřejmě spíše o oblasti, kde si církve uchovala určitý, i když velmi omezený vliv, což platí např. právě o Vysočině. „Stejně jako v případě svatby se i tady ukázala víra jako velmi silná. Přesvědčení, že pokřtění přináší dítěti zdraví a zajišťuje jeho zdar, vedlo rodiče, babičky a dědečky k tomu, že brali své děti do kostela.“¹

Křtiny – 90. léta 20. století, foto Pavel Vávra. Všimněte si paškálu a bílého oblečení dítěte. Lze vidět kmotry i rodiče.

¹ Tomčíková (ed.) 1980:38

Komunisté a náboženství

Každé učení, které chce spravedlnost a nový lepší řád na zemi, bývalo ve své době pronásledováno. Tak jako vládců starého Říma pronásledovali, mučili a křivovali první křesťany, kteří hlásali lásku k bližnímu a chtěli svět bez křivd a vykořisťování - stejně tak hitlerovci a kapitalisté pronásledovali, mučili a vraždili komunisty, bojovníky za svobodu, pokrok a spravedlivé uspořádání světa

Komunisté dostali za pravdu! Jsou dnes vedoucím činitelem v naší zemi. Reakcionářům zbyla poslední zbraň - nízká pomluva! Aby zmátli nášvřivčí lid a odvrátili ho od cesty, kterou ho vede komunistická strana, roztrušují starou hitlerovskou lež, že komunisté jsou úhlavními nepřáteli náboženství a církve.

! MY KOMUNISTÉ, PROHLAŠUJEME,

že plně uznáváme demokratickou zásadu svobody svědomí a náboženského vyznání, stejně, jako uznáváme svobodu výkonu náboženských obřadů.

Náboženství pokládáme za vnitřní a soukromou věc každého jednotlivce, a zejména odmítáme rozpoutávat v otázkách náboženských jakýkoliv boj, který by ohrožoval jednotu národa. Naopak pokládáme za daleko důležitější dohodnout se se všemi lidmi dobré vůle o tom, jak společně pracovat ke štěstí a blahobytu národa. - Vážíme si proto také všech vlasteneckých kněží, kteří statečně proti fašismu bojovali a dnes při výstavbě republiky upřímně pomáhají.

Prohlášíme, že ideály křesťanské pospolitosti a lásky k bližnímu nejsou v rozporu s naším snažením po šťastném světě bez vykořisťovatelů a fanatiků.

Jenom nepřátelé těchto ideálů, různí kazimírové a červotoci, kteří chtějí rozhodat zdravé kořeny naší nové republiky, bojují dnes proti komunistům.

Věřící lidé milují pravdu! Vědí, že bez krutého boje Sovětského svazu a bez obětí, které přinesli komunisté na oltář národa, nezněla by již nikdy česká řeč ani v kostelích. Proto věřící lidé odmítnou lži a pomluvy reakce!

Půjdou s komunistickou stranou,

kteří je nejlepší zárukou silné, šťastné a ve všem spravedlivé republiky!

Autoři oficiálních metodik se záměrem vytlačit křesťanství a další církve netajili, stejně tak ale chápali, že je třeba něčím je nahradit. „Mnohokrát jsme se už zamýšleli nad otázkou, co jsme dali nebo co dáme v náhradu lidem, kteří své emoce, svou touhu po kráse, svou žízeň po umění sytili v kostelech, v církevní hudbě a kázáních.“ A zároveň si odpovídají: „Mnoho příležitostí nám k tomu nabízejí slavnostní chvíle našeho společenského života.“ (Bartošek, Bujárková, Nedat.:1-2)

síciletou tradici, a proti ní občanské instituce, které musí tyto tisícileté obřady vytlačit svými novými obřady. (...) Lidé se přestanou chodit křítit a vdávat do kostela teprve tehdy, až naše občanské obřady budou mít tolik důstojnosti a krásy, co obřad církevní.“³

¹ Tomčíková (ed.) 1980:36

² Minkov 1978:171

³ Kundera 1969:170

Z výše uvedeného se zdá, že podobnosti mezi oběma obřady nejsou náhodné. Vítání občánků čerpalo podstatně z forem křesťanského křesťanského obřadu.

Dobové prameny uvádějí, že bylo třeba se zaměřit nejdříve na „výstavbu těch obřadů, při nichž se nejsilněji pociťuje spojení mezi jednotlivcem a společností a v nichž je třeba překonat silný vliv církve – jsou to rituály spojené s narozením člověka, svatba a loučení se zesnulým.“² Dobový literární pramen k tomu říká: „Stojí tu proti sobě dvě velké instituce: katolická církev se svými obřady, které mají ti-

Nepodařilo se mi najít spojitosti, které by hovořily o přímé inspiraci, nicméně forma obou obřadů je natolik podobná, že nemůže být náhodná. Důvodem pro takto podobnou stavbu obřadu může být i to, že křesťanská tradice měla v Československu hluboké kořeny – proto bylo třeba lidem nabídnout lidem obřad formou obdobný, nicméně s jiným obsahem. Lidé totiž občanské obřady – zvláště v počátcích – bezprostředně porovnávali s obřady vykonávanými církví.

Protože v metodikách pro vítání občánků a další občanské obřady nalzáme tak podobnou formu, je zřejmé, že inspirace byla přímá, že obřad se nevyvinul postupným vylepšováním, transformací křesťanského nebo hledáním formy. Byl vytvořen v hotové podobě.

Občanské obřady byly vnímány jako velmi důležité: „Škoda nevyužít těchto obřadů k tomu, abychom lidi připoutali k naší ideologii a k našemu státu.¹ A jinde: „Úspěch nebo neúspěch občanského sňatku, vítání dětí nebo pohřbu se proto svým způsobem rovná vítězství nebo porážce v bitvě vědeckého světového názoru s náboženstvím.“² Proto před narozením dítěte připravovali členové Sboru rodiče také na „taktní překonávání náboženských předsudků.“³

Obřad vítání občánků byl prvním ze škály občanských obřadů, které ideálně doprovázely člověka na jeho cestě životem v socialistické společnosti. Všechny měly nahradit tradiční křesťanské obřady anebo zaplnit mezeru, která vznikla neexistencí tohoto druhu obřadů v minulosti, a současně pomáhat vést člověka k práci pro společnost.

Jedná se o další aspekt občanských obřadů – snaha zasáhnout hluboko do rodiny a ovlivnit ji, tedy přesně, jinak a nově, tedy to, co křesťanská církev provozovala po staletí. Obřad životního přechodu tak i v této rovině zůstal tím, čím vždy byl, součástí sociální kontroly člověka. I to je možná důvodem, proč mnohé z forem obřadů, které vznikly za období socialismu v Československu, dodnes přetrvávají.

---

¹ Kundera 1969:170

² Bartošek, Bujárková Nedat.:1

³ Bartošek, Bujárková, Nedat.:11

OBŘADNÍ MÍSTA

Socialistické občanské obřady se většinou konaly na místech k tomu určených. Tato místa se jistě v různých městech lišila, věřím však, že na konkrétním příkladu lze najít spojitosti. Výzkum obřadních míst z dob socialismu jsem uskutečnil ve Žďáru nad Sázavou.

Obřadní místa bývala místa posvátná, místa, kde se hromadila energie – nejprve v přírodě (osamělé stromy a skály, neobvyklé objekty, háje, vrcholky hor), později upravovaná nebo budovaná člověkem (skalní kaple, kostely, obřadní domy, chrámy). Západní civilizace je potomkem římské, židovské a křesťanské kultury. „Židům, Řekům a Římanům, do jejichž světa křesťanství vrůstalo, byla blízká představa, že božstvo se lidem zjevuje na určitých místech a že je lze nejlépe oslovovat na horách, pod stromy a u pramenů.“¹

Každý posvátný prostor má svůj střed, v němž se nachází božstvo. Věřící se snaží umístit svůj život do Středu světa, vysvětluje Mircea Eliade.² Tento střed mu poskytuje pevný bod ve vesmíru. Věřící je ke středu váben, ale jeho postup chrámem je nepřímý. „Věřící prochází nádvořím, kolem emblémů boha, jeho ikon a symbolického zvířete, až konečně dorazí k hlavní svatyni boha a zde, z očí do očí (...), je vstřebán do božské osobnosti,“ píše T. Lowenstein, když popisuje hinduistický chrám. I práh obřadní místnosti je velmi důležitý – odděluje dva prostory, světský a posvátný. Jeho překročením se člověk dostává do Středu světa. Posvátné místo je tedy zlomem v jinak chaotickém prostoru. „Účel cesty chrámem je trojí: znamená úctu vůči božstvu, působí jako meditační příprava a vyvolává pocit mnohonásobné boží imanence. Všechny symboly, se kterými se věřící setkává cestou k božstvu – s jevy vplývajícími do božské podstaty – představují složky vesmíru, jehož je bůh středem. Na zpáteční cestě se pak zdá, jako by tytéž symboly plynuly z božstva jako elementy božího tvoření.“³

Příkladem pouti do centra chrámu (anebo významu pouti vůbec) může být meditační pout' ke stúpě v buddhismu, kdy člověk stoupá dokola a tak se postupně přibližuje k osvícení (např. Borobudur, Jáva); stejnou pout' podniká člověk procházející labyrintem v katedrále v Chartres (Francie).

Na posvátném místě se podle víry propojují všechny tři kosmické úrovně (Nebe, Země a Podzemí) a toto spojení je vždy představováno nějakým symbolem osy a středu světa (žebřík,

---

¹ Ohler 2002: 58

² Eliade 1994:48

³ Lowenstein 1996:142. O chrámu ve starověkém Egyptě viz Assmann, J. 2002. *Egypt: theologie a zbožnost rané civilizace*. Praha; Assmann, J. 1998. *Egypt ve světle teorie kultury*. Praha; Assmann, J. 2003. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha

sloup apod.). Střed světa se nemusí nacházet jen na jediném místě, stává se jím na základě asociace v podstatě jakékoli posvátné místo. Svět tradičních společností leží vždy v tomto posvátném Středu, který představuje vesmírný řád. Z vnějšku ale vždy hrozí nebezpečí Chaosu, které musí být pravidelně zažehnáváno, svět musí být pravidelně znovu tvořen prostřednictvím obřadů. Na čas se při nich může stát, že Chaos zcela záměrně převládne (např. v katolických zemích v masopustním období).¹

S vývojem starověkých civilizací v povodí Nilu, Eufratu a Tigridu, Jang-c' ťiangy a Indu a Gangy došlo k proměně vnímání posvátného místa: chrám už nebyl podobou světa, světem samým, ale i jeho pozemskou nápodobou, určenou nadpřirozenými podněty (vizemi, sny, kosmologickými představami apod.). Eliade o tom píše: „Nebeský Jeruzalém stvořil Bůh zároveň s Rájem, tedy in aeternum. Město Jeruzalém bylo pouze přibližnou nápodobeninou transcendentního modelu: Člověk je mohl poskvřnit, avšak jeho nebeský model je neporušitelný, neboť nebyl zapleten v čase.“²

K posvátným místům se často konaly poutní cesty. Tento zvyk je hluboce zakořeněný v lidské duši – najdeme jej snad ve všech dobách a kulturách. Už od dávných dob je zvykem dotekem s posvátným místem, sochou světce apod. na sebe přejímat část jeho síly, požehnání, moc. „Kdo by nechtěl dlouho objímat sarkofág, jenž ukrývá jeho tělo? Kdo by si nepřál líbat s úctou oltář jemu zasvěcený?“ cituje Ohler středověkou chválu sv. Egidia.³

Poutní cesty se časem proměnily svým obsahem: „Boháči sekularizovali tento způsob cestování do podoby výprav za zábavou či vzděláním.“⁴ Domnívám se, že novodobý turistický ruch je v mnohém pokračováním těchto cest. Ačkoli původní smysl z vědomí zmizel, přece jen se novodobých poutníků něco přece jen dotýká. Poutě se proměnily v turistické výpravy nebo expedice do odlehlých krajů. Mnohdy směřují kroky turistů na stará poutní místa.

Domnívám se, že mnoho prvků tradičních obřadních míst lze nalézt i v období socialismu. Nabízí se mnoho otázek. Které formy byly podobné a proč? Měla něco společného symbolika a obsah obřadního místa? V čem se naopak socialistická obřadní místa odlišovala?

---

¹ Eliade 1994:28

² Eliade 1994:44

³ Ohler 2002:120

⁴ Ohler 2002:199

Socialistická obřadní místa existovala jak v exteriéru, tak v interiéru. Tak může být pojmána celá krajina, jedna její část stejně jako vymezený prostor v budově anebo část budovy (pamětní deska). Umístění těchto míst „sice zdaleka není bez důležitosti, přesto by však mohly být oprávněně lokalizovány jinde, aniž by se tím změnil jejich význam.“¹ K takovým místům se mohla vázat určitá legenda² a často byla součástí lokální (nebo i státní) kolektivní paměti. Obřadní místa lze tedy rozčlenit na místa v interiéru (obřadní síně) a místa v exteriéru (pamětní místa, pomníky, náměstí apod.).

Ve Žďáru nad Sázavou se obřady za socialistického období konaly

- a) v místní obřadní síni;
- b) u pomníku Sovětské armády a pomníku obětem první světové války;
- c) na náměstí;
- d) u památníků druhé světové války v okolních obcích.

Obřadní síň

Poté, co starost o většinu výročních a rodinných obřadů převzal stát (občanský obřad uzavření manželství jako jediný právoplatný od 1.1. 1950), bylo nutno zajistit vhodné prostory. Ne všude však existovaly. Výnos Ministerstva vnitra z 18. října 1949 číslo 628 stanovoval, že pokud v dané obci neexistuje obřadní místnost, lze použít „především vhodných kancelářských místností místního národního výboru. Není-li jich, bude nutno zajistit a upravit jinou vhodnou místnost např. školní třídu, tělocvičnu, zasedací síň místního lidového peněžního ústavu nebo některého spolku nebo místnost pro společenské a kulturní podniky v obci a nebude-li vyhnutí, i soukromý byt.“³

Posvátná místa byla v historicky předcházejících společnostech definována několika možnými způsoby, vždy však vznikají z nějakého nadpřirozeného podnětu. Socialistický režim používal tradiční posvátná místa jen velmi málo. Obřady se mohly konat například ve slavnostně vyhlízejících prostorách historických budov, které původně nemusely být s obřady spojovány. Většinou však z tradičních míst zůstala jen volba umístění (střed města, vysoký kopec), některé rysy výzdoby a základní forma obřadů. V určitém období začala být budována nová obřadní

---

¹ Nora 1998:29.

² Např. dvojí pojetí partyzánských operací na Vysočině, které připomíná pomník v Cikháji u Žďáru nad Sázavou (viz Jurman, H. 1999. *Žďársko. Turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím*. Tišnov versus oficiální verze KSČ v Konzbul, J. (ed.) 1975. *Budování socialismu na Žďársku*. Brno.)

³ Přikrylová 1980:9

Obřadní síň Střílky (bývalý okres Kroměříž) – ukázka využití přebudovaného historického interiéru pro obřadní účely. Povšimněte si podoby pozadí státního znaku s katolickým oltářem. Zdroj: Přikrylová 1980. Na druhé fotografii pro srovnání v mnoha rysech podobný interiér kostela v Doksanech. Zdroj: Hladík, T. (ed.) 2003. Restaurování soch a klášterního kostela narození Panny Marie v Doksanech. Praha: Národní galerie

místa, mezi které patří zejména obřadní síně (síně tradic, volební síně, krypty apod.) a nejrůznější pomníky.

Obřadní síně byly postupně dobudovány v mnoha městech, často podle jednotného plánu, ve větším měřítku od počátku sedmdesátých let. Zřizovalo je město a většinou šlo o prostor určený pouze ke slavnostním příležitostem. Konaly se tu svatby, vítání občánků, oslava výročí manželství a další důležité, zejména rodinné, obřady. Obřady v nich konané měly mít nejen novou formu, „ale i obsah, který by neměl nic společného s okázalou nádherou církevních ceremonií a současně by nebyl omezen jen na strohý úřední výkon.“¹

Obřadní síně byly slavnostním nenáboženským prostorem. Tento typ prostoru se v českých zemích začal masově objevovat v 19. a 20. století. Domnívám se, že mohl být inspirován slavnostními prostorami šlechtických sídel. Na rozdíl od prostor minulých historických období ve sokolovnách, společenských sálech a šlechtických salóncích většinou chyběl právě poukaz na vyšší síly.

Některé prvky ve formě provedení obřadních síní však připomínají starověké chrámy nebo křesťanské kostely. Zda se jednalo o záměr nebo spíše o nevědomou inspiraci, nevíme.

¹ Přikrylová 1980:87

Obřadní síň ve Žďáru nad Sázavou. Vstup. Zdroj: Žďár nad Sázavou. Propagační leporelo. Foto M. Matoušek.

Obřadní síň ve Žďáru nad Sázavou – interiér. Zdroj: MNV Žďár nad Sázavou plní program Národní fronty 1971-75. propagační brožura.

Obřadní síň ve Žďáru nad Sázavou. Vitráž v předsíni od místního umělce prof. Jaroslava Svobody. Foto Josef Porsch

Obřadní místnost ve Žďáru nad Sázavou se nachází v budově bývalé radnice a byla v dnešní podobě zbudována v roce 1973. Jedná se o příklad využití historických prostor přebudovaných moderním způsobem, jak o tom svědčí kontrast vstupního prostoru renesanční budovy a vlastní obřadní síň.

Důležitou součástí každého obřadního prostoru je jeho vstup. Ve Žďáru nad Sázavou zdobí lemující stěnu podsvícená vitráž od místního umělce prof. Jaroslava Svobody, proslulé osobnosti z nedaleké sklárny ve Škrdlovicích.

Velmi důležitou roli hrají při studiu obřadních prostor symboly. Symboly mívají ambivalentní obsah; mohou současně označovat věci zdánlivě protikladné. Výklad symboliky tam, kde chceme dojít hlou-

běži za výklad oficiální, zjevný, se řídí jednak hledáním paralel (v případě socialismu hlavně v křesťanství) a jednak se zapojují instinktivní pocity a nevědomé představy. První metoda vychází ze srovnávacího studia pramenů, druhá pak z Jungovy aktivní imaginace. Podle Junga je člověk svou duší neoddělitelně spojený se všemi ostatními lidmi. Existují v ní kolektivní vzorce, které sdílejí všichni lidé.¹ I tento fakt může být podle mého názoru důvodem, proč v křesťanských (i historicky starších) a socialistických nalézáme podobnosti.

Vstupní vitráž obřadní síně ve Žďáru nad Sázavou znázorňuje novomanžele chystající se ke svatebnímu polibku, nad nimž poletují dvě holubice. Za novomanželi leží miminko. Holubice je tradičně symbol přechodu z jednoho stavu bytí nebo světa do druhého a pokud není vyobrazena cíleně, jistě tu není náhodou. Holubice souvisí i s miminkem – symbolizuje ženskost a mateřství.

V křesťanství představuje vody stvoření, andělovo zvěstování Panně Marii, spasenou, očištěnou duši. V judaismu se bílé holubice, znamení čistoty, přinášely do chrámu jako oběťina při obřadu očištění matky. Velké slunce s paprsky odděluje scénu v poslední třetině obrazu: spokojení staří lidé v objetí. Je důležité povšimnout si také barev vitráže: převazuje žlutá a bílá a světlé odstíny hnědi. Žlutá barva je solární barva, barva víry, posvátnosti, dobroty, slávy.

Podoba obřadních síní byla do jisté míry stereotypní. Výzdoba a provedení obřadní síně vycházely nejen z jednotného plánu daného centrálními úřady, ale rovněž z prvků místních tradic (vytvářeli je místní umělci a řemeslníci). Např. ve Žďáru nad Sázavou je znak státu na pozadí je vyveden broušením do skla – tento kraj vynikal sklářstvím. Stejně tak interiér dotvářejí místní materiály a výrobky místních průmyslových odvětví (sklářství, práce s kovy).

Snahou bylo, aby prostor nebylo třeba pokaždé nějak zvlášť upravovat (dotvoření pouze čerstvými květinami). Šlo také o to navodit klidnou, povznášející a city vzbuzující atmosféru,² nejen vlastním průběhem obřadu, ale i vzhledem prostoru. Hlavním cílem však byla funkčnost a účelnost; i v architektuře obřadních síní se pracovalo se světlem, barvami, symboly apod. Obřadní síň byla většinou velká, prázdná prostora s místy pro sezení³, často vybavená jen několika nejdůležitějšími prvky. Interiér měly vytvářet ušlechtilé materiály, aby se zdůraznila významnost událostí, které se v ní odehrávají. Síň někdy zdobila hodnotná umělecká díla, kladl se

---

¹ O pojmu kolektivního nevědomí viz Jung 1992:53. K problematice aktivní imaginace viz například Kastová, V. 1999. *Imaginace jako prostor setkávání s nevědomím*. Praha

² Bartošek, Bujárková 1973:16, Šrubař 1973: Nestr.

³ Určitá sedadla, všechny obrácená vždy k obřadníkovi v čele, byla vyhrazena přímým účastníkům a jejich nejbližším a určitá hostům.

však důraz na to, aby nešlo o díla, která byla obvyklá v bytovém interiéru, a tak se podtrhl slavnostní charakter prostoru. Pokud nešlo o historické prostory, často chyběla i ta.

Celkové postavení obřadního centra v místnosti (čela místnosti) a jeho koncepce připomínala kostelní oltáře. Pozadí tvořila buď zeď anebo obložení, tapeta, kresba, vitráž apod. Právě to mnohdy vytvářely onu nápadnou podobu se vzhladem nejdůležitější části křesťanských chrámů.

Středem obřadní místnosti byl symbol, státní znak, často také symbol rudé hvězdy (KSČ), který se nacházel v čele. Čelo obřadní místnosti bylo skutečným středem: „Vedle symbolu státu jsou na něm obvykle umělecká díla se slavnostními motivy vyjadřujícími největší hodnoty socialistické společnosti (práci, přátelství, lásku, rodné město, historické a lidové tradice, přírodu, rodinu, děti apod.).“¹ Během obřadu k němu směřovaly pohledy všech zúčastněných; zde se obřad odehrával.

Obřadník byl ve Žďáru nad Sázavou od účastníků oddělen vyvýšeným prostorem (nejen zde, ale i jinde). V centru tohoto prostoru stál stůl. Na něj si obřadník pokládal desky s proslovem a na něm se odehrávaly případné právní úkony (např. podpis novomanželů a svědků při svatebním obřadu). Symbolika stolu má velmi hluboké kořeny.

Obřadní síň MNV Valtice (bývalý okres Břeclav) – ukázka nově vybudovaného prostoru pro obřadní účely. Na obrázku lze vidět nezbytnou součást socialistické obřadní síně – stůl. Pozoruhodné je jeho netradiční řešení. Zdroj: Příkrylová 1980.

V domácnostech patřil stůl k nejcennějším kusům nábytku. Dědil se a stěhoval spolu s majitelem. Souvisel s podáváním jídla, dříve posvátnou záležitostí. V křesťanství je stůl spjat s poslední večeří Kristovou; odtud se stůl jako obětní objevuje v kostele jako centrální část obřadu. Stůl je centrem socialistického obřadního prostoru – podobně jako v křesťanském kostele. Zde se odehrává to podstatné z obřadu.

¹ Bartošek, Bujárková 1973:17

Jistá podobnost kostela a obřadní síně existuje i ve způsobu chování účastníků uvnitř obřadních síní – jde hlavně o přesný harmonogram obřadu, mlčení účastníků v určitých jeho fázích, práce se symboly apod.

Při obřadu se kladl důraz také na zvuk. V obřadní síni mělo panovat ticho – tak jak je tomu na všech posvátných místech, kde je zvuk vyhrazen jen posvátným projevům. K tomu měly přispívat koberece tlumící zvuky. Pozornost byla věnována také výběru hudby. Každá příležitost vyžadovala specifickou hudbu, vhodně reprodukovanou, stejně jako například při křesťanském obřadu. Národní výbory měly k dispozici výběr takových skladeb.

Obřadní síň mívala většinou přípravný prostor; bývala to nejčastěji šatna. Přípravna měla mít „*pěkný nábytek a vkusnou výzdobu, neboť umožňuje připravit slavnostní atmosféru obřadu a jeho vyznění.*“¹ Šatna nahrazovala přípravný prostor, který se nalézal v kostelech, určený k meditaci a naladění před příchodem do středu chrámu.

Celkově mnohé socialistické obřadní síně svým členěním a organizací prostoru v kostele mnohé obřadní síně připomínaly. V mnohém se ale lišily. Referenčním symbolem obřadu nebyl v socialistických obřadních síních symbol vyšší síly (božstva), ale symbol státu nebo vedoucí strany. Oproti historickým obřadním prostorům zde chybělo záměrné rituální budování (např. podle světových stran). Ze studia obřadů prováděných v obřadních síních vyplývá, že se podstatně změnil obsah a jeho zaměření těchto prostor. Ten byl orientován spíše na posílení vztahu občana ke svému státu: byla by „škoda nevyužít těchto obřadů k tomu, abychom lidi připoutali k naší ideologii a k našemu státu.“² Prostory k tomu byly prostředníkem.

Přestože to může znít jako protiklad, lze konstatovat, že ačkoli co do formy byly socialistické síně podobné kostelům a dalším historickým obřadním prostorům, naplní se změnily – jednalo se o obřadní prostory ateistické.

Smyslem těchto síní bylo nahradit obřadní prostory církevní: „*Bylo by však mylné se domnívat, že obřadní síně národních výborů budou větší a honosnější než kostely. Moderní socialistické stavebnictví a architektura si vytvářejí vlastní styl obřadních síní.*“³ Domnívám se, že s postupující desakralizací lidského obydlí, které bylo v tradičních společnostech považováno za posvátné, zasáhla v socialistickém režimu desakralizace i obřadní prostory. Tato alarmující

---

¹ Bartošek, Bujárková 1973:17

² Kundera 1969:170

³ Přikrylová 1980:9

skutečnost má dodnes hluboké následky, které postřehl Eliade: „...stačí srovnat, jak se chová nenáboženský člověk vůči prostoru, v němž žije, s tím, jak se chová náboženský člověk vůči prostoru posvátnému.“¹

V obřadních síních bývaly někdy ke speciálním příležitostem budovány i jakési malé oltáře (připomínají přenosné katolické oltáře jednotlivým svatým). Na ilustraci je oltářík koncipovaný jako tryzna za Jana Zápotockého. Ústředním motivem byla busta státníka na černém pozadí. Po obou stranách hořel oheň. V křesťanství představuje oheň zmrtvýchvstání Krista; svíčky po obou stranách kříže zpodobňují lidskou a božskou přirozenost Kristovu; oheň také představuje světlo onoho světa a při pohřebních obřadech se objevuje po celém světě. Zde zůstala jen forma – oheň byl spojován se smrtí. Lidé vzdávali čest státníkovi chvíli ticha strávenou u sochy. Věvec představuje smuteční obětinu, kterou lze nalézt i v křesťanství.

Kromě obřadních síní se za socialistického režimu začaly budovat speciální síně smuteční. Jejich počet nikdy nebyl veliký. Podnět k jejich vzniku dala snaha, aby se pohřební obřady neodehrávaly v kostele nebo na veřejných prostranstvích. Jistě tu hrála roli i snaha odstranit věci posledních záležitostí člověka z pohledu; socialistický režim propagoval ideologii mládí a vi-

Tryzna za Antonína Zápotockého ve Žďáru nad Sázavou v roce 1957. Improvizovaný oltář. Zdroj: Městské muzeum Žďár nad Sázavou

¹ Eliade 1994:45

tality. Smuteční síň mívala malý kůr (jako v kostele) a vyvýšené podium s katafalkem, na který se pokládala rakev (opět jako v kostele). Socialistické obřadnosti se tak podařilo v některých městech odbourat pochod za rakví; ta prostě zmizela za závěsem. Je zajímavé, že ve smutečních síních se neobjevoval státní znak. Velkou roli zde ale hrály svíce – podobně jako v křesťanském kostele. Socialistický stát uznával i pohřby církevní.

V neposlední řadě lze mezi obřadní místa zařadit také příležitostné obřadní prostory jako síně tradic, volební místnosti, krypty, rodné domy vyzdvihovaných historických osob koncipované často jako sakrální prostor určený k uctívání apod.

Síně tradic byly běžnými představiteli míst oficiální verze paměti. Ta byla fixována i ve Žďáru nad Sázavou. V předchozích historických obdobích šlo většinou o paměť mytickou – jako v případě skalních maleb původních obyvatel Austrálie, které zaznamenávají události z času Snění a pouhý kontakt s nimi představuje průnik do oněch časů.¹ V každé době a společnosti se kolektivní paměť utváří znovu a navíc se vytvářejí odlišné události k zapamatování. Místa paměti slouží jako jedna z připomínek toho, co je podle určité komunity hodno zapamatování. Za doby obrození představovali taková místa například hora Blaník nebo Babiččino údolí, za období socialismu například Lidice.² Socialistická ideologie využívala místa historické paměti ve velké míře. Dnes je dobrým příkladem památník obětem socialistické represe v Praze na Újezdě slavnostně odhalený v roce 2002.

Z tohoto důvodu jsou konstruována místa paměti, která měla za období socialismu v Československu podobu síní tradic nebo památníků. Málokdy jimi byly obřadní síně. Místa paměti jsou vlastně koncentrované připomenutí vzpomínky: *„Základní důvod existence míst paměti spočívá v zastavení času, v podržení nástupu zapomnění, ve fixaci určitého stavu věcí, v proměně smrti v nesmrtelnost, ve zhmotnění nehmotného – zlato je jedinou pamětí peněz –, jehož cílem je polapení maximální míry smyslu v minimálním počtu znaků, je jasné – a právě tím jsou vzrušující –, že místa paměti žijí jedině díky své schopnosti proměny, v neustálém ožívání svých významů a nepředvídatelném bujení svých odnoží.“*³

---

¹ Molyneaux 1996:34-5

² Například celá krajina kolem Dukelského průsmyku na východním Slovensku je koncipovaná jako připomínka slavné bitvy v závěru druhé světové války. Babiččino údolí popisuje v tomto směru Macura 1993:82-4

³ Nora 1998:13. Tentýž autor říká o vlastnostech míst paměti: „Všechny historické a vědecké přístupy k paměti, ať už se zabývají pamětí národa nebo pamětí společenských mentalit, zkoumaly *realia*, věci samotné, jejichž skutečnost se snažily zachytit co nejbezprostředněji. Na rozdíl od všech předmětů historie nemají místa paměti v oboru skutečnosti žádné referenty. Nebo jsou spíše svým vlastním referentem, jsou znaky, které odkazují jen samy

V síních tradic, rodných domech oficiálně uznávaných osobností a na jiných místech paměti se připomíná historie tak, jak má být pamatována. Síně tradic formou výstavky představovaly nejdůležitější milníky budování socialistického státu, často se zaměřením na místní události.

O tom, jak obřadní síně vypadaly, napoví nejlépe přiložené ilustrace několika vybraných typů obřadních síní.

---

k sobě, znaky v čistém stavu. Ne že by neměly živý obsah, žádnou fyzickou přítomnost a žádnou historii; právě naopak. To, co je činí místy paměti, je přesně to, čím se vymykají historii. *Templum*: v neurčitosti světského prostoru nebo času, prostoru a času, je vykrojen kruh, ve kterém je vše důležité, symbolem, významné. V tomto smyslu je místo paměti místem dvojitým; místo přemíry zavřené v sobě samém, uzavřené ve své identitě a soustředěné kolem svého jména, přesto však neustále otevřené vůči celému rozsahu svých významů."

Vlož Obřadní síně QXD

Vlož Volební síně a síně tradic QXD

Pomníky

Pomníky tvoří důležitou součást městské architektury; osobitým způsobem organizují prostor a jsou pojímány spíše jako symbol. Na jejich podobě záleží až druhotně. Ačkoli se pomníky stavěly už od úsvitu dějin, rozvoj jejich budování nastal až v souvislosti s urbanizací a vývojem západní společnosti v 19. století: „Budování pomníků bylo přímým důsledkem sekularizace této společnosti – dříve by na jejich místě vznikl mariánský sloup či socha světce.“¹ Starověké, středověké a novověké civilizace znaly pomníky spíše jako připomínku historické události k zapamatování a připomínání v takové podobě, jak budovatelé pomníku (tj. vládnoucí elita) chtěli, anebo jako sochy mocných, kteří tak potvrzovali svou moc (např. Mount Rushmore v USA se sochami čtyř amerických prezidentů nebo egyptské sochy faraónů; sochy Klementa Gottwalda a sochy habsburských císařů měly podobný účel).

Socha světce má atributy, které ji přesně určují, například pět hvězd (sv. Jan Nepomucký) anebo vědro s vodou (sv. Florián). Stejně tak mívají symbolické atributy sochy na pomnících z období socialismu – pozdvižený vlající prapor (symbol vítězství), uniforma sovětského vojáka (symbol sovětské armády) apod. Tím připomínají buď ideu, proč byly postaveny – mariánský ochranný kult (v případě mariánského sloupu) anebo zmytologizovaný Lid, který svobodně a s velkou vnitřní silou určuje své kroky pod vedením svého vůdce (například Stalinův pomník na Letné v Praze). Také orientace náboženské sochy i socialistického pomníku je někdy důležitá, ať už podle světových stran nebo podle toho, kam směřují v prostoru, v němž jsou usazeny (např. hledí na Městský národní výbor).

Už samotné předávání veřejnosti bylo slavnostní, jak v případě církevních soch, tak v případě socialistických památníků. Vysvěcování mariánského sloupu (mocnými církví) bylo doprovázeno lidovou veselí stejně jako odhalování pomníku (mocnými režimem). U obou se pak i nadále mohly konat obřady.

Zdá se, že pomníky moderní doby mnohdy kopírují formy pomníků tak, jak se objevují už od počátků civilizace. Nejběžnější formu pomníku tvoří vysoký podstavec, socha samotná je orientovaná do výšky, k podstavci někdy vedou ještě schody. Podobnou formu – navíc třeba ještě na navršené mohyle – měla i starobylá kultická místa.

---

¹ Hojda, Pokorný 1996:30. Pro srovnání: lidové pomníčky popisuje mimo jiné práce z prostředí Jizerských hor Nevrlý, M.: *Kniha o Jizerských horách*. Janov nad Nisou 1996.

Přímo ve Žďáru nad Sázavou byly nejdůležitější dva pomníky z dob socialismu – památník Sovětské armády v parku na rohu Nádražní a Strojírenské ulice a pomník Vítězného února na náměstí. Vezměme je jako konkrétní příklad v jeho kontextu.

Památník Sovětské armády ve Žďáru nad Sázavou byl slavnostně odhalen začátkem května roku 1956 v místech zbouraného starého nádraží v parku Rudé armády. Od roku 1945 byly po celé republice organizovány sbírkové akce, které měly zajistit dostatek prostředků na vybudování památníků Sovětské armádě ve větších městech a na místech spjatých s osvobozením. Ve Žďáru nad Sázavou věnovali finanční prostředky nejen podniky, ale i jednotliví zaměstnanci. Autorem památníku je akademický sochař Konrád Babraj z Ostravy a na jeho vytvoření se podíleli i místní řemeslníci.

Socha se nachází na uměle navržené mohyle v parku zapuštěném pod okolní terén a stojí na třístupňovém kamenném podstavci. Z východní strany na ni vede široké schodiště. Sovětskou armádu tu představuje voják v nadživotní velikosti, nakročený a hledící do dále směrem k východu (symbol Sovětského svazu). Stojí sebejistě na čtyřbokém sloupu, levé rameno mu halí silný vojenský plášť, přes pravé rameno má samopal a na hlavě čapku. Na druhou stranu působí i velmi prostě. Použitou symbolikou vyvolává velmi přesné asociace, se kterými měla být Sovětská armáda spojována. Celková výška pomníku je asi dvanáct metrů.

V roce 1978 byly na úpatí sochy dány dvě hlazené žulové desky. Na první desce stojí: „Na paměť padlých spoluobčanů v 1. a 2. světové válce“. Nápis doplňuje vtesaná lipová ratolest a státní znak z ocelových pásků. Na druhé desce jsou uvedena jména tří vojáků Rudé armády pochovaných na hřbitovech ve Žďáře nad Sázavou. Nápis doplňuje pěticípá hvězda z ocelových pásků a symbol KSČ – kladivo a srp. Často se stává, že pomník bývá lidmi vnímán jinak, než bylo původně zamýšleno – ve Žďáru nad Sázavou se mu dodnes přezdívá „Ivan“ (typické ruské jméno, s mírně hanlivým přízvukem).

Vlož slavnostní odhalování památníku

Slavnostního odhalování památníku¹ v roce 1956 se zúčastnili autor, představitelé vlády, sovětského velvyslanectví, okresu, armády, milicí a nejdůležitějších podniků. Pomníky bývají „symbolickými i skutečnými epicentry vlivu, která je určitá skupina schopna prosadit.“² Proto bylo i odhalování pomníku důležitou událostí. Samotné provedení patřilo vždy k čestným záležitostem a byli pro ně vybíráni z hlediska vládnoucích elit nejzasloužilejší lidé.

Slavnost byla pečlivě organizovaná, byla takřka přehlídkou. Zástupci jednotlivých profesí stáli v hloučcích (tyto složky – představitelé československého lidu – zástupci dělnictva, rolníků, žen, pracující inteligence a vojska – nesměly na podobných akcích chybět, protože představovaly součást předvádění socialistické mytologie), na boku byla postavena tribuna pro vedoucí funkcionáře, zdobená znakem KSČ a obřimi portréty – ikonami Marxe, Engelse, Lenina a Stalina. U pomníku stály čestné stráže. Čestné stráže u pomníků nalzáme i v předchozích historických obdobích (lidový kroj, vojsko, sokolové). Vlajky neoddělitelně patřily a dodnes patří k takovému druhu událostí.

Památník Sovětské armády ve Žďáru nad Sázavou se stal během let cílem každoročních poutí. Je zajímavé, že pouti na význačná (náboženská) místa se konaly patrně po celou lidskou historii. Ani socialismus nebyl výjimkou. Socialistické pomníkové rituály navíc vykazují určité paralely s církevními. Zvláště patrný příklad uvádí ve své knize Hojda a Pokorný, když hovoří o Stalinově pomníku v Budapešti tak, jak jej pojímala socialistická propaganda: „Dříve se maďarští pracující, tvrdil spisovatel Tamás Aczél, mohli se Stalinem radit jen prostřednictvím jeho knih, jakmile mu však postavili pomník, mohli za ním přicházet osobně a svěřovat se mu (tady jeho soše) se všemi potížemi.“³

V předvečer velkých svátků socialistického výročního cyklu (kolem 30. dubna, tj. před 1. májem jako náhražka čarodějnic, na den před výročím osvobození Československa Sovětskou armádou, tj. 8. května, a zejména večer před 7. listopadem – výročím Velké říjnové socialistické revoluce) směřovaly k památníku Sovětské armády ve Žďáru nad Sázavou lampiónové průvody rodičů s dětmi. Druhý typ pouti se konal k památníku Sovětské armády dopoledne 9. května, tedy v den, který pomník oslavoval. Tuto pouť však vykonávali jen zástupci úřadů a podniků, případně školy místo části vyučování. Spočívala ve vzdání úcty Sovětské armádě a

---

¹ Fotografie ze slavnostního odhalování pomníku jsou uloženy ve složce 2, bedna 59 žďárského Městského muzea a pocházejí od fotografa Vildy Frendla. V protějším parku se nacházel památník obětem první světové války z roku 1947, který byl později přemístěn k památníku Sovětské armády.

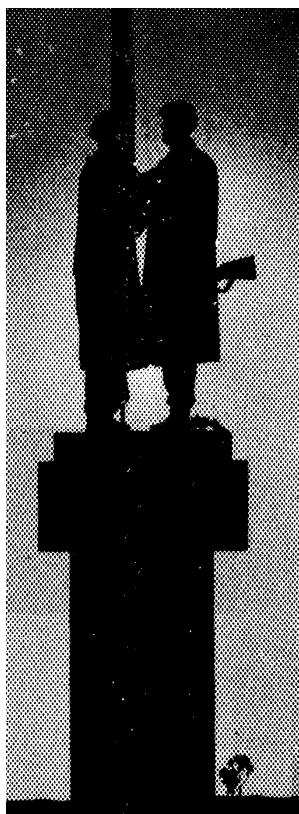
² Hojda, Z. a Pokorný, J. 1996:18

³ Hojda, Z. a Pokorný, J. 1996:212

potazmo i soše položením věnců k její patě. Tak i tady kolem památníku vznikalo jakési posvátné území. Tento druh uctívání nalézáme po celou lidskou historii na mnoha místech. Je velmi pozoruhodné, v jak podobné formě se objevuje v období socialismu.

Budováním a připomínáním pocitu ohrožení a existence nepřítele (nacismus, kapitalismus) směřovala socialistická ideologie k větší semknutosti (a tím i manipulovatelnosti) společnosti. Ochránitelem nebyla jen Komunistická strana Československa, ale i Sovětský svaz, vnímaný jako vyšší síla, jakási „poslední instance“. Také pomníky jako tento a poutě, které se k nim konaly, měly toto vědomí posilovat.

Dnes je park kolem sochy zarostlý vysokými stromy a bujnými keři a socha se v něm takřka ztrácí. Fakticky ale význam neztratila. Tradiční poutě k ní už se samozřejmě nekonají, ale socha přetrvala i bouřlivé období kolem roku 1989, kdy se jejímu stržení takřka na poslední chvíli podařilo zabránit. Poselství, které tento pomník nese, se opět proměnilo. Nápisy z něj zmizely, ale mluví dál. Je viditelnou připomínkou minulé doby.¹

Silueta pomníku Vítězného února na náměstí ve Žďáru nad Sázavou.

Období sedmdesátých let s sebou přineslo novou etapu budování památníků, které měly demonstrovat, „že komunisté opět upevnili svou nadvládu nad společností; kromě tohoto ‚poučení‘ neměly nové sochy, zhotovované takřka na běžícím pásu koryfeji znovu oprášeného socialistického realismu, už co říci. Ani sami jejich zřizovatelé v nich nic jiného než symbol tzv. normalizace, věčného pořádku, jednou provždy daných a zákonitě se odvíjejících dějin, asi neviděli. Dokonce se je ani nepokusili – například jako místo mítinků – zapojit do veřejného života.“²

Na dnešním Náměstí republiky (tehdy Náměstí Klementa Gottwalda) ve Žďáru nad Sázavou vyrostl v roce 1983 (20. výročí úmrtí Klementa Gottwalda) pomník Vítězného února. Původně byl plánován jako socha Klementa Gottwalda v nadživotní velikosti. O

podání návrhu byl požádán v roce 1973 profesor Vlastimil Večeřa, rodák z nedalekého Nového Veselí. Předem bylo určeno, kde bude

¹ Jak se různými způsoby proměňuje poselství památníků viz Hojda, Z. a Pokorný, J. 1996:222 an.

² Hojda, Z. a Pokorný, J. 1996:220

pomník stát (velký volný prostor před Městským národním výborem, který zdůrazňuje jeho dominanci). V tomto místě byl položen základní kámen s iniciálami K. G. Mimo to měl pomník odpovídat výšce nedalekého Morového sloupu (z roku 1706). Pomník Klementa Gottwalda se nedal za této situace řešit obvyklou sochou v nadživotní velikosti, proto sochař pojal jiné řešení. Vytvořil majestátní sloup se třemi postavami (milicionář a dva dělníci), z nichž jeden drží vztyčený vítězný prapor s pěticípou hvězdou. Reliéf Klementa Gottwalda s nápisem měl být umístěn dole na podstavci. Model byl hotov a předložen ke schválení. Na návrh bylo mnoho námitek, například že nevyjadřuje osobnost a důležitost Klementa Gottwalda, že je nedůstojné, aby měl první dělnický prezident pomník jen s reliéfem a nápisem na podstavci a že je záhodno postavit velkou sochu. Tento požadavek byl předložen Vlastimilu Večeřovi, ale ten na nový návrh nepřistoupil. Po delším jednání se uvolil pomník částečně upravit, změnit a zmenšit. Pomník nebyl této podobě nikdy postaven.

Místo něho byl nahrazen pomníkem „Vítězný únor“ nebo „Únor 1948“, odhaleným u příležitosti 35. výročí Vítězného února v roce 1983 za přehlídky milicí. Nakonec byl Vlastimilem Večeřou realizován v podobě dvou dělníků – milicionářů stojících na vysokém podstavci s plošinou. Na plošině se dvěma žulovými schody stál dvoumetrový žulový podstavec. Na něm se tyčily dvě bronzové postavy dělníků v nadživotní velikosti, z nichž jedna hleděla k jihu a držela v pravé ruce ručnici (symbol síly a připravenosti k obraně), druhá měla obličej obrácený na západ a v levé ruce vztyčovala vysokou žerď s praporem, zakončenou pěticípou hvězdou (ukotvení režimu – vztyčení vlajky je odjakživa asociováno mimo jiné se zabíráním území). Celková výška pomníku byla asi deset metrů.

Památník byl předmětem posměchu občanů, kteří se bavili hlavně tím, že jeden dělník hledí na Národní výbor a další na restauraci U labutě. Byl odstraněn v roce 1990. Nekonaly se kolem něj žádné zvláštní obřady, fungoval spíše jako vizuální kulisa. Památník na náměstí byl spíše připomínkou, symbolem moci vetknutým do srdce města. Náměstí je z této pozice nutno pojímat jako centrum obřadních událostí – scházely se tu prvomájové průvody, konaly se tu výstavy, přehlídky milice apod.

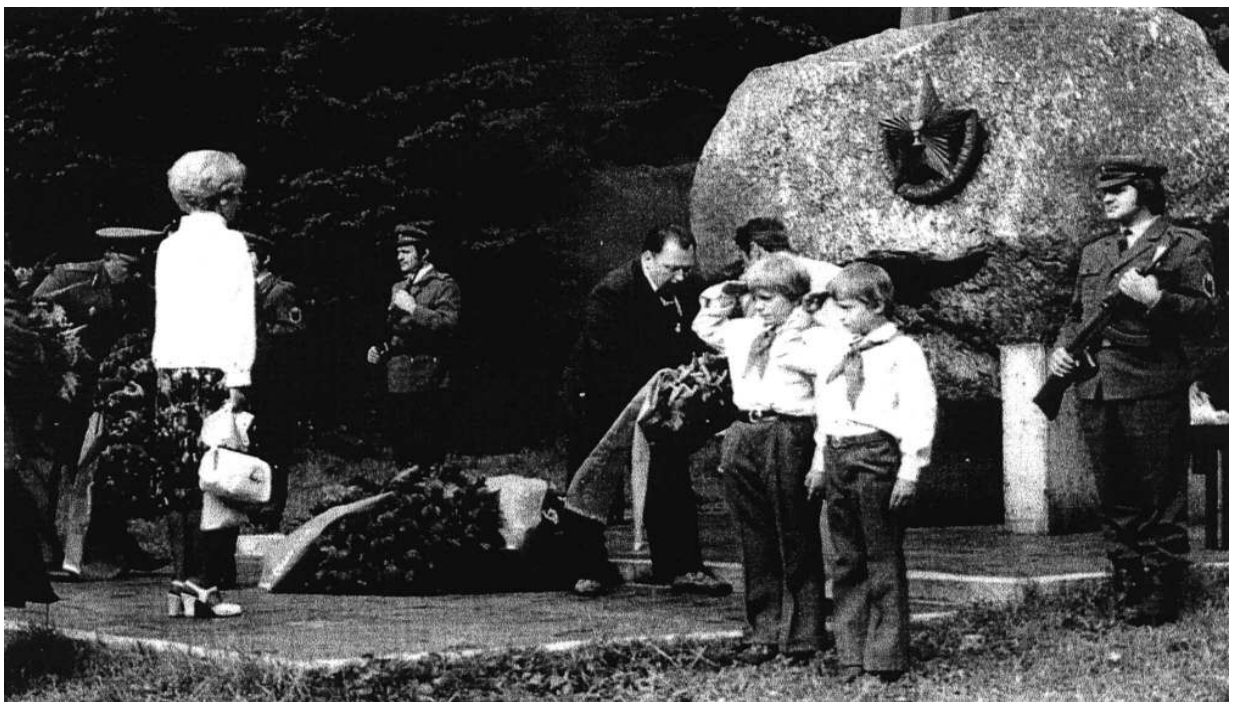

Často tu byla pro tyto účely budována vyvýšená podia, která nad úroveň okolního terénu i lidí vyzdvihovala ty, jichž si vládnoucí strana považovala – tedy stranické funkcionáře, pionýry, svazáky apod. Tato podia byla zdobena nápisy, květinami, vlajkami, symboly státu a strany. Často pod nimi stála čestná stráž

s vlajkami. Z podií byly čteny proslovy, k podiím byli lidé natočeni. Taková podia se také objevují v mnoha kulturách v lidské historii. Vyvýšení nad ostatní odkazuje nejen ke skutečnosti, aby bylo to, co je vyvyšováno, lépe vidět, ale také k tomu, aby se poukázalo na skutečný rozdíl mezi těmi, co stojí na podiu a těmi, co stojí dole.

Na hřbitovech ve městě nalezneme pomníčky se jmény padlých ruských vojáků. V okolí Žďáru nad Sázavou působilo v letech druhé světové války několik různých partyzánských skupin a právě jim a obětem druhé světové války jsou věnovány památníky na Cikháji, ve Fryšavě, v Račíně, v Sázavě, ve Vepřové apod.

Bezesporu nejdůležitější byl památník partyzánské Brigády Mistra Jana Husa na Cikháji (viz obrázek na předchozí straně). Na její památku byl v roce 1975 vyzdvižen na dva podstavce obří kámen (čtrnáct tun) zdobený rudou hvězdou s husitským kalichem uprostřed. Autorem návrhu je Libuše Vojtková. Balvan pochází z koryta řeky Svratky. Po stranách památníku stojí nádoby na oheň, který se při obřadech rozněcoval. Ty odkazují ke starým obětním ohnům; objevují se mj. také na Husově pomníku na Staroměstském náměstí v Praze z roku 1915. Před památníkem na Cikháji vznikl velký amfiteátr.

Památník se také stal poutním místem. Je příkladem, jak může být část nebo celá krajina pojímána jako místo paměti a pravidelných obřadů.¹ Tak tu pravidelně, pomocí proslovů a symbolů, byla připomínána legendizovaná událost místního komunistického odboje za druhé světové války.

Jednou ročně – kolem 9. května – se na Cikháji konala tzv. mírová slavnost. Funkcionáři Strany pokládali k patě kamene věnce, vojáci nebo milicionáři u něj stáli čestnou stráž apod. Uctívání kamene se tu nevztahuje k jemu samotnému, nýbrž je kámen symbolem události, která se tu stala. Nicméně forma uctívání je velmi podobná. Kameni je prokazována čest (muži se zbraněmi připravení k obraně, salutující pionýři apod.). Věncem je ambivalentním symbolem – znamená slávu, vítězství a svatost a odedávna bývá umístěován na posvátné či uctívané předměty; na druhou stranu je znamením smrti a smutku a umisťoval se na oběť. Už sokolové, habsburští panovníci a další představitelé společnosti kladli věnce, tj. obětovali bohům nebo hrdinům, a nejinak je tomu i se současnými politiky (prezident Václav Klus v roce 2005 vytvořil speciální komisi k tomuto účelu).

Součástí mírové slavnosti na Cikháji byl bohatý doprovodný program, který vždy k památníku přilákal velké množství lidí. Nechybělo ani vyvýšené podium zdobené vlajkami a znaky, mj. znakem Svazu československo-sovětského přátelství.

Podobné pomníky nalezneme i na jiných místech okresu Žďársko. Často jde o nepracované kameny (památník ve Fryšavě). Sochařsky ztvárněné pomníky představují buď vojáky (památník osvobození v Bystřici nad Perštýnem) a prosté lidi (památník ve Veselí) nebo mají podobu sloupu (památník ve Velkém Meziříčí a ve Svratce). Mohou je dotvářet nápisy (např. na pa-

---

¹ Velmi známým příkladem ze Slovenska je památník bojů kolem Dukelského průsmyku, který kromě centrálního památníku zahrnuje i místa v širokém okolí města Svidník.

mátníku ve Veselí: „Pro blaho a štěstí budoucích generací padli v boji proti okupantům.“) a symboly (například rudá hvězda). Pomníky se vždy umísťovaly na význačná místa.

Mezi pomníky lze rovněž zařadit pamětní desky, pamětní nápisy a vizuální prameny. Pamětních desek z období socialismu se ve Žďáru nad Sázavou nedochovalo mnoho. Sloužily a slouží k zapamatování nějaké relativně méně významné události. U nich se – kromě slavnostního odhalování – žádné obřady nekonaly. V den výročí se k některým z nich pokládaly květiny. Jejich forma je většinou jednoduchá a stejně jako u pomníků mají původ zejména v 19. a 20. století, i když pamětní nápisy nalézáme i mnohem dřívější lidské historii. Ve městě se mi podařilo zachytit dvě desky, které připomínají vybudování obchodního centra na pravé straně náměstí. V ulici Brodská se navíc zachovala stará pamětní deska s nápisem „Třída pionýrů. Ulice je pojmenována na počest 10. výročí založení PO ČSM.“

Nejzajímavější vizuální prameny poskytuje dodnes sídliště Stalingrad (Žďár nad Sázavou III). Činžovní domy, vesměs vybudované během padesátých a začátkem šedesátých let, jsou zdobené nejrůznějšími motivy od lidových přes čistě symbolické a pamětní až po ideologické. Ne jednom domě v ulici Okružní se zachoval nápis upomínající na V. světový festival mládeže a studentstva za mír a přátelství v roce 1955. Zobrazuje mladého muže a ženu, jak na popředí stylizované zeměkoule (symbol světa) vypouštějí holubici, která v socialistické symbolice představuje mír. Jak bylo uvedeno, holubice má i náboženský obsah.

Jak jsme viděli na příkladu obřadních míst, vykazují socialistická obřadní místa paralely nejen s křesťanskými, ale i se staršími obřadními místy. Kromě historické inspirace a historické návaznosti je tomu tak patrně i proto, že lidská duše je tvořena i kolektivními vzorci, které překračují hranice individuálních životů. Zdá se, že tato podobnost mohla být v případě socialistické obřadnosti způsobena nejen snahou o vymezení se vůči jiným systémům snažícím se o oslovení podstaty člověka (hlavně vůči křesťanství), ale také nezáměrnou, neuvědomovanou nápodobou. „Viníkem“ je patrně lidská duše sama, protože přirozeně tíhne k náboženskosti a k symbolům, které jsou od lidské přirozenosti neoddělitelné. Jak jinak by bylo možné tyto shody vysvětlit? Socialistická ideologie se považovala za ateistickou, prováděla však obřady a buodovala a využívala obřadní místa, která vykazují náboženské znaky. Pokud podoba s náboženskými systémy, hlavně s křesťanstvím, nebyla cílená, jistě nebyla náhodná.

Vlož Pamětní desky ve Žďáru nad Sázavou QXD

MASOPUSTNÍ PRŮVOD

Masopustní průvody mají velmi dlouhou tradici. Přetrvaly staletí a existují a rozvíjejí se i dnes.¹ V Československu probíhaly během socialistického období souběžně s oficiální socialistickou obřadností. Mnohde se i (často i nově) rozvíjely a obohacovaly. Na začátku padesátých let 20. století píše Zíbrt o obřadních obchůzkách, že „*tyto zvyky a zábavy vyhynuly*“.² Není tomu tak. Masopustní obchůzky a další obřady nebyly za socialistického období potlačovány, protože tvořily součást tzv. „lidové kultury“ – tedy bohatství české národní kultury, kterou bylo třeba zachovávat. Zajímalo mě, do jaké míry socialistický režim ovlivnil podobu těchto průvodů.

Pro výzkum tohoto typu obřadu (neoficiální, tolerovaný obřad) jsem zvolil jiný výzkumný terén, a to z důvodu nemožnosti pracovat v základním terénu ve Žďáru nad Sázavou. Základem této studie je zúčastněné pozorování a rozhovory v průběhu a po masopustním průvodu ve vesničce Hostovlice. Zachycení vývoje a proměn zvykoslovných událostí patří k nejobtížnějším etnografickým úkolům. V případě hostovlického masopustního průvodu situaci ulehčují amatérské videonahrávky z let 1995 až 2003.³

Hostovlice leží osm kilometrů jihovýchodně od Čáslavi a mají celkem 249 obyvatel.⁴ Jde o obec poměrně starobylou; poprvé je zmiňována už v roce 1244 jako panství drobných šlechticů; musela tu však existovat již předtím vzhledem k bohatým neolitickým nálezům v okolí (keltské, slovanské). Název Hostovlice (též Hostoulice, Hostowlicze) souvisí patrně s obecným jménem „host“, tj. s člověkem, který přišel hospodařit na půdu, kterou nezdědil po předcích. Hostovlice ležely v blízkosti pomezí hvozdu oddělujícího Čechy a Moravu; pomezí clo vybíral klášter v nedalekém Vilémově (založen 1130). V roce 1614 byla obec prodána žlebskému pánovi Heřmanu Černínovi z Chuděnic a v panství pánů ze Žlebů zůstala až do svého osamostatnění.⁵

---

¹ Viz zejména: Staňková, J., Baran, L. 1973. Jihočeský lidový masopust. Katalog výstavy. České Budějovice; Staňková, J., Baran, L. 1998. Masky démoni šaškové. Praha; Frolec, V. 1979. Masopustní tradice. Praha; Tomeš, V. 1972. Sv.2, Masopustní, jarní a letní obyčeje na moravském Valašsku. Brno; Horváthová, E. 1988. Rok vo zvykoch nášho ľudu. Bratislava; Langhammerová, J. 2004. Lidové zvyky. Praha

² Zíbrt 1950:36

³ Můj fotografický materiál z roku 2003 a kopie videonahrávek z posledních osmi let masopustního průvodu v Hostovlicích jsou uloženy v Městském muzeu v Čáslavi.

⁴ K 1.1. 2002. Dříve měla obyvatel mnohem více (např. v roce 1921 celkem 708). Obec má i své internetové stránky (www.hostovlice.cz).

⁵ K rané historii Hostovlic viz např. Sedláček 1998:254

Maskovaný průvod na závěr masopustního období obchází domy v Hostovlicích (podle všech dostupných informací) až od roku 1950. Zdá se (mj. i podle kumulace masek z různých oblastí České republiky), že se zde jednalo o zpětnou rekonstrukci průvodu podle literatury a inspirace odjinud.

Pořadatelé – průvod se konal vždy jednou za pár let – byly střídavě spolky místních hasičů, chovatelů a Svaz mládeže. Odkud byla tradice přenesena, si již dnes nikdo nepamatuje. Na počátku byla maškarní obchůzka záležitostí dospělých mužů. V padesátých letech (asi 1956-1962) probíhala kromě ní ještě tzv. „malá maškara“, a to týden před „velkou maškrou“ pro děti ze školy (škola byla v Hostovlicích založena už počátkem 19. století; zavřena byla v roce 1974). Děti při ní vybíraly peníze, za které pak pořizovaly potřeby do školy.

V roce 1972 byla obnovena činnost Tělovýchovné jednoty Sokol Hostovice, která se ujala organizace průvodu. Od té doby se již konal pravidelně každý rok. Do této doby je datována také první účast dospívajících v maškarním průvodu; děti se účastní až po roce 1990. Tradiční postavy zůstaly vlastně dodnes vymezeny starším mužům. V nejbližším okolí chodí maškarní průvody na závěr masopustu ještě v Horkách, Okřesanči¹, Žlebských Chválovicích a Míčově.

Označení masopust se v širším slova smyslu vztahuje na období následující po tříkrálové obchůzce (6.1.). Popeleční středa představuje začátek období půstu, končící Božím hodem velikonočním neboli Velikonoční nedělí, tj. nedělí následující po prvním úplňku po jarní rovnodennosti). Popeleční středa je pak středa 40 dní před Velikonoční nedělí. Čtyřicetidenní půst představuje

Jedna z nejstarších dochovaných fotografií z hostovlického masopustu z roku 1985. Zobrazuje krávu získanou v roce 1983 ze Žlebských Chválovic tvořenou dvěma muži a vedenou maskovaným sedlákem. Zdroj: Josef Kropáček, kronikář Hostovic.

¹ Obyvatelé těchto vesnic si dříve chodili s masopustním průvodem vypomáhat. Hostovličtí si však zakládají na tom, že jejich průvod je ze všech nejvýpravnější.

přípravu na duchovní smrt, ze které se člověk (Kristus) probouzí k novému životu,¹ stejně jako se probouzí příroda. Připomíná mimo jiné čtyřicetidenní Ježíšův půst na poušti, po kterém začal působit mezi lidmi. Po Popeleční středě následuje první postní neděle.

V užším slova smyslu označuje masopust tři poslední dny tohoto období, tj. do Popeleční středy, s jejímž příchodem nastává ostrý řez, oddělující období veselí od období rozjímání a zklidnění. Slovo masopust také souvisí s označením doby, kdy lidé dávají masu sbohem.

Obřadních obchůzek se po masopustní období konalo na různých místech velké množství (chodila např. Perchta, klibna, brúna), žádná však nedosahovala barvitosti a divokosti průvodu na závěr masopustního období. Katolická církev, radní některých měst a později někdy i socialistický režim se snažili obchůzky potlačit nebo alespoň modifikovat, ale to se povedlo jen málokde. Pouze se pod jejich vlivem objevily nové masky (sv. Mikuláš, sv. Martin na koni, kněz; za socialismu pak masky populárních osobností z televize, Spejbl a Hurvínek, ošetřovatelka, milicionář apod.).

Už od dávných dob patřila k hlavním výtkám proti masopustním průvodům skutečnost, že jde o pohanské svátky plné nepřístojností, kdy se lidé zadluží, přijdou o zdraví apod. Zíbrt uvádí odpověď jedné ženy ze Slezska: „Ale to je poslední veselost, bude pust, budě zas v kapce dost.“² Že nejde o záležitost jen minulosti, o tom svědčí příklad jednoho muže z Hostovic, který ač nemocný, pokud šlo o přípravu průvodu, vyskočil z postele; nemohl si zkrátka odpustit být při tom.

Obchůzky mají velmi hluboké kořeny. Mnohé masky přetrvávají ve své formě, symbolice a působení staletí. Velmi starobylé jsou masky zvířecí a masky nejrůznějších bytostí. Ty větší-nou nemluví, ale vydávají nejrůznější zvuky a vyjadřují se hlavně neverbálně. Teprve později se v průvodu objevují řemeslníci a jiné lidské postavy.

Masky obcházejí domy v obci a předvádějí nejrůznější scénky a za to dostávají pohoštění. Průvod původně pořádali jen dospělí muži; pro ženy a děti byly jeho přípravy tajemstvím. Masopustní průvody souvisejí se začátkem zemědělských prací (nechybělo ani náznakové orání pluhem kolem vsi jako prostředek ochrany a prosby o úrodu).

---

¹ Zmrtvýchvstání Krista se slaví zejména na Bílou sobotu jako vigilie. U dveří kostela je rozdělán čistý oheň (původně třením nebo křesadlem) a něj se zapaluje *paškál* – svíčka, která představuje zmrtvýchvstalého Krista. Kněz nese *lumen Christi*. Od paškálu se zapálí věčný oheň, který tu hoří po celou dobu až do svatodušních svátků. Paškál se používá při všech důležitých svátcích.

² Zíbrt 1950:147

V Hostovicích je masopustní období ohraničeno občůzkou Tří králů 6. ledna a masopustním průvodem s večerním bálem na konec masopustního období. Masopustní průvod je dnes hlavně společenskou událostí, a to především pro obyvatele obce, ne pro širokou veřejnost. Přesto se sem každoročně sjíždí množství návštěvníků (o datu konání se dozvídají z plakátů vyvěšených po okolních obcích). Účastníky se často stávají i náhodně projíždějící automobilisté. Ti jsou maskovanými postavami zastavováni, legitimováni masopustními policisty, je jim nabízeno odborné lékařské vyšetření v rámci bezpečnosti silničního provozu apod. Členy průvodu se stávají i peší diváci, kteří jsou do něj všemožně – slovně i scénkami – zatahováni. Pro obyvatele Hostovic je masopustní průvod s večerním bálem jednou z nejdůležitějších událostí roku.

Přípravy na masopustní průvod se odehrávají dlouho dopředu. Členové masopustního výboru (dnes předsednictvo Tělovýchovné jednoty) se poprvé scházejí už po Vánocích. Každý má na starosti něco. Je třeba zamluvit kapelu, připravit tombolu, předseda maškarního výboru obvolává měsíc předem představitele tradičních masek, zda se i letos zúčastní atd. Účast masek ovlivňuje momentální situace jedinců; nosí ji zpravidla ten samý člověk (a proto si ji nechává přes rok doma). Pokud však například onemocní, je třeba hledat náhradu. Tak se podle výpovědi místních do průvodu dostala maškary cikánky místo cikána.

Masky si obvykle vyrábějí účastníci průvodu sami; některé jsou majetkem Tělovýchovné jednoty. Jedná se o ty tradiční (i když ty z padesátých let se nezachovaly) – maska medvěda, doktoři, kati, měchatý apod. Některé získala Tělovýchovná jednota ze zrušeného divadla ve Žlebech (ci-

Povoz krav (1996). Zdroj: Josef Kropáček, kronikář Hostovic.

kánka, tanečníci, fotograf, práskač, dělostřelci).

Průvod je financován Tělovýchovnou jednotou, výdělkem z občůzky a hlavně z večerního bálu. Obecní úřad a sponzoři poskytují potřebné služby nebo ceny do tomboly.

Masopustní průvod se v Hostovicích tradičně koná

v sobotu druhý týden v únoru. Svoji roli hraje i to, jak se průvody konají v okolních obcích.

Sobota je zvolena proto, aby měli účastníci čas dostatečně si odpočinout po náročné zábavě.

Začíná se po obědě. Představitelé jednotlivých masek však dopoledne tráví jejich přípravou, shromažďují se ceny na večerní bál, zdobí sál na večer apod. Před průvodem se všechny masky scházejí v hospodě. Zde probíhají poslední úpravy (oblékají se většinou doma) a líčení (divadelními barvami). Kromě tradičních masek, které se v průvodu objevují pokaždé, je vždy překvapením, jaké nové se objeví. Je oceňováno, když je maska co nejoriginálnější a co nejlépe provedená. Často jsou nové masky zdrojem veselí.

Průvod zahajuje vyhrávání dechové kapely na dvoře hospody. Na muzice velmi záleží; ta, která se osvědčí, je pak sjednávána i v dalších letech. Mezitím se dokončují přípravy maškár a hromadné líčení. Na dvorku a před hospodou se tísní čím dál více lidí a nakonec průvod – řádně seřazený – vyrazí. Maškary v čele průvodu jdou v předem stanoveném pořádku.

I sami organizátoři z nich vydělují ty tradiční (a to jak ve smyslu „starobylosti“, tak ve smyslu jejich stabilního výskytu v průvodu). Ty tvoří základ průvodu a jejich místo je v čele. První jde vždy práškač; za ním následuje policajt, muzika, cikánka s medvědem, tanečníci, žid, strakapoud, chvojáci, měchatý a další maškary. Tradiční masky oblékají organizátoři průvodu. Pořadí se může postupně rozpadnout, nicméně první do domu vždy přijdou jen určité masky.

Na počátku jde průvod vyzvednout medvěda (říká se, že ho hledají). Ten je „zalezlejší v brlohu“, tj. v určitém domě. Spolu s medvědem vychází z domu cikánka a chvojáci. To v symbolické rovině

Maškara chvoják s nezbytnými kalíšky kořalky (1996). Zdroj: Josef Kropáček, kronikář Hostovic.

podstatně spojuje medvěda a chvojáky. Odtud se průvod přesunuje ke starostovi.

Před Obecním úřadem se průvod zastavuje, hudba přestává hrát a policajt vstupuje dovnitř. Přivádí starostu s odznakem jeho úřadu a žádá ho o povolení k průvodu. Ten nemá námitek, jen klade policajtovi na srdce, aby vše ohlídal a zkontroloval;

všem pak přeje hezkou zábavu a počasí. Chvíli tiché vážnosti uzavírá radostný pokřik a klapání všech maškar. Následuje malé pohoštění v podobě kořalky a doma pečených koblih, případně něčeho dalšího k zakousnutí. Koblihy (šišky, kobylišky, kobližky) patří k tradičním masopustním jídlům. Často se místo „slavit masopust“ říkalo „jíst koblihy“. V Hostovicích považují ženy za prestižní záležitost, aby upekly koblihy co nejchutnější.

Po krátké veselici se průvod vydává na pochod vesnicí. Ubírá se od domu k domu podle předem daného pořádku (během let se mění). Lidé už jej většinou očekávají (na dvorku nebo před brankou) s malým pohoštěním; jen málokdy se stává, že neotevrou. Jakmile otevřou vrátka, maškary k nim vtrhnou (lezou přes ploty, po střechách). Skoro každá postava něco předvádí a zatahuje do svých scének obyvatele domu bez ohledu na jejich stáří. (Vzpomínám si na scénu, kdy chvoják zdraví prastarou babičku za oknem, která má slzy na krajíčku.) Vtipem hýří nejen maškary, ale i účastníci, viz například jedna odpověď katovi: „Mě nechejte. Já jsem dostal od Havla milost.“

Úplně vpředu kráčí *práskač*. Někde mu říkají laufr.¹ Je oblečen v bílém obleku, imitaci kostýmu Mexičana, s vysokým kloboukem na hlavě a červenou šerpou přes rameno. Práskač svírá v ruce dlouhý bič a čas od času jím zatočí nad hlavou a práskne. Jde daleko vpředu a před domem oznamuje příchod průvodu. Spolu s policajtem se stará o to, aby maškary nepředbíhaly kapelu. Bič je odjakživa symbolem plodivé a tvořivé síly. (Při Lupercaliích,² z nichž možná masopust vychází, údajně mrskali muži opásaní kozími kůžemi řemeny z obětovaných kozlů každou ženu, kterou potkali, aby byla plodná.) Bič je spojován s bleskem, s jarním probuzením přírody a v neposlední řadě je to také jeden z nástrojů Kristova mučení.

O pořádek se v průvodu stará *policajt* oblečený v prvorepublikové uniformě. Zasahuje zejména při návštěvě domů. I on srší průpovídkami. Vybírá pokuty v podobě drobáků za pomyslně špatně označený dům číslem popisným, automobil zaparkovaný mimo vyhrazené parkoviště, křivý komín apod. Zda pokutu dají nebo ne, zůstává vždy na lidech. Je to opravdu veselý chlapík. V jednu chvíli se přitočil i ke mně: „Pane, vás už tady taky pozoruju delší dobu. Máte vy vůbec povolení?“ A ukázal na můj fotoaparát. Samozřejmě, že jsem neměl, a tak pár drobných skončilo v obecní kase.

---

¹ Staňková, Baran 1998:93

² Řecká a římská slavnost smíru a plodnosti konaná v únoru na oslavu boha Luperca.

Za nimi pochoduje kapela, která tvoří vlastní čelo průvodu. Ačkoli dostane od pořadatelů zapláceno, hraje podle všeho i pro svou radost. I jim se samozřejmě dostane patřičné výslužky. Velkou pozornost budila úschovna na koblihy v jednostranně potaženém bubnu.

Medvěd, kterého vede na provázku cikánka, hraje nejdůležitější úlohu při zahajování a ukončování průvodu a je jeho jednotícím prvkem. Odedávna je maškara medvěda představitelem plodivé síly přírody a přeneseně tedy prosperity lidí a jejich obce. Zvláště se ženami obcuje, symbolicky je oplodňuje tancem. Tento tanec byl v minulosti závazný, nešlo se mu vyhnout. Ochočený medvěd obecně představuje spoutanou zvířecí sílu v našem vnějším i vnitřním světě. V křesťanství býval medvěd obrazem pohanství (právem – medvěd patřil k nejuctívanějším zvířatům i v našem prostředí) a ďábla. Představuje divého muže, hlubokou vrstvu lidské psychiky.¹ Je také spojován s probuzením přírody po zimním spánku a tedy s novým životem (medvědi rodí mláďata během zimy).

Medvěd má na sobě masku z hnědé umělé kožešiny, která zakrývá celé tělo kromě rukou (tmavé rukavice) a chodidel (tmavé boty). Kolem pasu má kožený pásek s přezkou, na který je uvázán provázek. Muž, který masku nosí, se orientuje otvorem v tlamě. Pod ní má ještě jeden otvor – tudy ho cikánka může zásobovat jídlem a pitím. Medvěd se původně na jiných místech Čech choval jako cvičený medvěd. Tancoval (a za to vybíral medvěďář drobný peníz), mručel, vrážel do lidí, poskakoval na jedné noze, stoupal si na zadní (pokud chodil po čtyřech) apod. V Hostovlicích medvěd řve a vrhá se na lidi, tancuje s nimi, objímá je, zvedá muže i ženy a zapojuje je tak symbolicky do proudu života. Když přicházejí k domu, volá cikánka: „*Celou zimu nežral!*“ nebo „*Je to hrozně hladovej a hodně divokej medvěd!*“ anebo „*Miša se splášil – to je konec!*“ a nabádá lidi, aby ho nakrmili a napojili (vybírám mu „*na vovísek*“).

Medvěd patří k pravidelným postavám průvodu po celém našem území. Od 18. století začaly, vzhledem k jejich nedostatku, být kožešiny nahrazovány hrachovinou nebo slámou. Je tak spjatý s postavami slamáků (pohřebenářů). Kromě toho někde nosívá vysokou kuželovitou čepici („*papír z cukrové homole*“²). Známe i spojení medvěda s vegetačními obřady. V den voraček (na sv. Řehoře, 12. března) mnohde tancují hospodyně s medvědem, obalným dlouhou slámou, s vysokou kuželovitou čepicí, aby tráva a obilí narostly do jeho výšky. Na Valašsku a Brodsku se dokonce věřilo, že kdo si nezatančí s medvědem, tomu se neurodí len ani konopí. Tento doklad ukazuje, jak proměnné jsou v čase vzhled masek a jejich jednání.

---

¹ Viz např. Bly 1999:259 an.

² Zíbrt 1950:146

Hlavní aktivita *cikánky* spočívá v popohánění medvěda. Její oděv s různými krojovými prvky se skládá ze sukně, vyšíváné vestičky, pestrobarevné halenky, náušnic a kabelky. Hlavu jí kryje šátek se vpředu našitými penízky. Jinde medvěda vodí medvědář. Ten dříve míval bič, který se v Hostovlicích proměnil v jinou postavu – má ho práškač. Místo biče nosí cikánka dlouhou hůl omotanou látkou s bambulí na vrcholu vytvořenou z červené látky ovázané stuhou. Tou medvěda popohání. Jinde se této holi říká ježovka. Při masopustních průvodech ji nosili židé. Pod látkovou bambulí se skrývala ježčí kožešina. Ježovkou popoháněli židé ženy a dívky, aby zajistili jejich plodnost. Také obraz cikánky má v českém prostředí specifické konotace.

Jednou z masek, která budí – a oprávněně – největší pozornost, je *chvoják* (letos se v hostovlickém průvodu objevili tři). Jde o muže (případně chlapce), jehož oděv (pracovní kombinéza) je pošíť doslova od hlavy až k patě smrkovými větvičkami a barevnými papírovými růžemi. Hlavu mu pokrývá různobarevná (nebo zelená) kónická čepice z nastříhaného papíru, ozdobená na vršku střapečkem. Kolem krku má široký límec z několika barev papíru. Obličej mu zdobí namalované vousy. Ruce si chrání rukavicemi. V ruce svírá několikrát proříznutou klapačku ze dřeva, kterou poklepáváním vydávají klepavý zvuk. Jde o předmět s velmi dávnou historií; některé se dosud nacházejí ve sbírkách našich muzeí. Oblek chvojáka připravuje celá rodina – nařezání větviček, výroba růží a jejich našívání může totiž trvat až deset hodin. Letos poprvé se u jednoho z chvojáků objevil zlepšovák: na tělo se připevní drátěné pásy, které se dají jednoduše obléci a odpadá tak únavné našívání přímo na postavě. Samotné oblékání tak zabere místo tří hodin už jen hodinu.

Chvojáci jsou velmi živé postavy. Jelikož jsou lesními bytostmi, hýří humornými průpovídkami o lese, často berou lidi „do lesejčka“ (obestoupí nebohou oběť a pořádně ji mezi sebou obejmou). Průpovídky vznikají spontánně a vytryskávají z rozverně nálady průvodu. I zde platí, že správná atmosféra mezi lidmi má tendenci se násobit, že lidem dodává energii k ještě lepším výstupům, k ještě humornějším proslovům. „Do lesa chodí, ale jak píchá jehličí, neví.“ nebo „Když nemůže Mohamed k hoře, musí les k Mohamedovi.“ anebo prostě „Pojďte do lesa!“ Zvláště povedený humor se podařil chvojákům v chalupě jednoho dřevorubce, když jej brali za nepřátele stromů, které přece reprezentují, a začali se ohánět ochranou přírody.

Jak límce, tak čepice, tak klapačky chvojáků odkazují k šaškům, slamákům a také medvědům. Klapačky například nalézáme na vyobrazení šašků na barokních freskách zámeckého divadla v Českém Krumlově. Stejně tak klobouky, čepice – to vše jsou atributy šašků. Jde tedy

patrně o prastarou postavu, která vznikla sloučením několika jiných. Chvojáci jsou diví mužové, iracionální, aktivní, tvořivé síly přírody, které navazují s lidmi kontakt. Děti otrhávají z chvojáků papírové růže pro štěstí. Chvojáci se brání a vyplácejí děti klapačkou. Stejně tak dříve na jiných místech otrhávaly selky slámu ze slamáků do husích hnízd, aby se husám dobře dařilo. Věřilo se také, že kousky hrachoviny nebo slámy z medvěda mají zvláštní moc.¹

Chvoják se v této podobě vyskytuje málokde; jde o místní postavu. Svou obdobu má v zeleném muži ze Sv. Máří v okrese Prachatice, jak jej zaznamenali Jitka Staňková a Luděk Baran v sedmdesátých letech 20. století.² I tady jde o muže pošitého zelenými větvičkami.

Další velmi podivuhodnou postavou průvodu jsou *měchatý*. Jde o starší muže oblečené v obřích pestrobarevných „pyžamech“, která jim zakrývají většinu těla. Břicho mají vycpané, takže jim trčí daleko dopředu. Na hlavě mají zvláštní čepičku, připomínající čepičku na spaní, na tvářích namalované velké červené tečky a v ruce drží klapačku. Tyto postavy nejsou tak aktivní jako chvojáci, repliky používají mnohem méně. Chování postav v průvodu patrně neovlivňují jen tradičně daná pravidla jejich jednání, ale i povaha jednotlivce. Měchatý zvedají a houpají ženy na břicho a vyplácejí je klapačkou. Starou součástí masopustních průvodů je sexuální a plodnostní symbolika. Zde se objevuje jen v podobě narážek a patří sem i zvedání žen. Měchatý jsou také spjatí se šašky i s bakusem – hlavní postavou mnohých masopustních obchůzek. Čepička, kterou zde nosí měchatý, se objevovala u masky bakuse v Milevsku.³ V roce 1995 se v hostovlickém průvodu objevil měchatý s vysokou čepicí s rolničkou a oblečením barvy pierota – tedy šašek v pravém slova smyslu. Ve Čkyni u Vimperka se zase objevují šašci s klapačkami a vysokými

Část průvodu s „velkými hlavami“ (1997). Zdroj: Josef Kropáček, kronikář Hostovic.

¹ Zíbrt 1950:113

² Staňková, Baran 1998:93

³ Zíbrt 1950:167

klobouky, oblečení v „pyžamech“, kteří muchlují a pomazávají dívky.¹

Kolem měchatejch se pohybuje *strakapoud*. Tato maškara má oděv pošíť látkovými třásněmi; na hlavě kónický klobouk nebo čepičku. Jinde se těmto postavám říká židé. *Žid* v Hostovlicích však vypadá jinak – má na sobě běžné oblečení (nanejvýš zvýrazněné oči nebo nos plastovými brýlemi) a rozhazuje po zahradách, dvorcích a ulicích papírové třásně (ze skartovačky). Ačkoli cílem je dotvořit atmosféru chaosu („Ekologické hnojivo zdarma!“), nalézáme tu skrytý podtext zajišťování plodnosti v posypávání nejen lidí, ale i stromů a rostlin. Dříve žid rozhazoval pápěrky (odpad po draní peří). Letos ale rozhazovaly útržky papírků a mouku malé holčičky. Židé představují tradičně předky. Většinou vybírají vajíčka z kurníku a cpou si je do pytle, mlátí lidi kolem sebe vycpaným pytlím a provádějí všelijaké lotroviny. Obdobu chvojáků a židů představují děti od hlavy až k patě oblečené v oblecích z papírových třásní s kónickými čepicemi, které se v hostovlickém průvodu v poslední době občas objevují.

Důležitými tradičními postavami hostovlického masopustního průvodu jsou *taneční páry* (zvaní jinde turci). Jejich úkolem je zatancovat před domem (většinou polku) na přání – pokud si ovšem nechtějí zatancovat obyvatelé domu sami nebo s některým z nich. Muži mají na hlavách opět ony vysoké kónické čepice z nastříhaného papíru se střapcem nahoře. Jejich oblečení s krojovými prvky (vesta, kalhoty, šerpa) ladí do červené. Doplnuje je bílá košile a vysoké kožené boty. Tanečnice mají buď staré kroje s prvky tradičního lidového kroje anebo kroje vlastní výroby. Podle místních nejde o kroje lidové, ale masopustní.² Tanečníci obstarávají zábavu. V průvodu se objevují až v devadesátých letech jako inspirace odjinud. Zároveň v nich však můžeme vidět pozůstatek staré víry v blahodárnost pohybu v přírodě i ve společnosti (viz tanec s medvědem). Představitelé Tělovýchovné jednoty s kasičkou vybírají za tanec (většinou padesát korun).

Dalšími tradičními postavami jsou *kominík a fotograf*. Ti se však v letošním průvodu vůbec neobjevili. S kominíkem si přizvukuje *hasič*. *Preclíkář* projíždí na kole průvodem s košem plným preclíků, které za pár korun podává na dřevěném meči okolostojícím. *Brusiči* táhnou velký ruční brus na kolečkách a nabízejí lidem skvělé nabroušení všeho domácího náčiní a také jejich jazyčku. Jak to umějí, předvádějí na staré mačetě.

---

¹ Staňková, Baran 1998:81

² Maškara chvojáka.

Velkou atrakcí průvodu jsou *doktoři*. Oblečení v bílých hábitech, s rouškami zakrývajícími hlavu a ústa, se zdůrazněným obočím a namalovanými vousy před sebou tlačí nemocniční postel. Na ní se klimbají lékařské nástroje – patřičně obrovský nebozez, pilka na železo, šroubovák. Nechybí ani kapačka poslední pomoci vytvořená z obrácené lahve Fernetu. Za účelem vyšetření všech neduhů a stanovení diagnózy na příští rok donutí nebohou, nic netušící oběť lehnout si na postel. Přes ní přehodí prostěradlo a naznačují párání břicha velkou mačetou – dokonalou dřevěnou imitací. Předchází samozřejmě narkóza. V kyblíku mají připravené zvířecí vnitřnosti, které zčistajasna hodí pacientovi na břicho. To, co následuje, se mu nelíbí o nic více: doktor bere do rukou jednotlivé vnitřnosti, předvádí je vyšetřovanému a stanovuje diagnózu. Většinou není příliš příznivá – ztvrdlá játra („moc piješ“), zakouřené plíce („doporučuji omezit kouření“), zauzlovaná střeva („předepíšeme projímadlo“) apod. Proto dostává pacient kořalku na povzbuzení a někdy i vtipně formulovanou písemnou diagnózu; většinou se dušuje, že už skončí s nezdravým životem, jen aby ho – proboha! – už pustili.

Celá věc tím ale nekončí: do rukou dostává nebohou oběť kat a nakonec ji odvádí smrt'ák s kosou. *Kati* jsou oblečení v červených hábitech s kuklou a černých kalhotách. V ruce svírají umně provedenou dřevěnou sekeru budící svou velikostí oprávněný respekt. Před sebou tlačí na vozíku vyrobeném ze spodní části starého dětského kočárku s pentlemi ozdobenými koly velký špalek notně politý krví. *Kati* odkazují k masce spravedlnosti některých průvodů, která dává stínat bakuse, krále masopustu. *Smrt'ák* má jednoduché oblečení: na tmavé bundě a kalhotách je nakreslený bílý obrys kostí; oděv doplňuje dřevěná kosa a černý kulich na hlavě.

Dalšími maškarami v průvodu, které předvádějí scénky, jsou *zubař a jeho pomocník*. Obličej zakrytý běžně prodávanou papírovou maskou s velkým nosem a ochranným krytem na obličej, bílý plášť, rouška, operační čepička na hlavě a samozřejmě zubařské křeslo na kolečkách vyrobené z toho, co dům dal – to všechno jsou nezbytné propriety Dr. Stoličky (jak hlásá nápis na zádech). Stejně jako doktoři vytahují Dr. Stolička a jeho asistent obyvatele i členy průvodu, aby si nechali za drobný peníz prohlédnout zuby. Předvádějí trhání zubů (a místo lidského zubu nastraží třeba kančí nebo rovnou celý můstek), narkózu apod.

Velký rozruch způsobují *dělostřelci* s kanónem. Táhnou jej průvodem a na vhodném místě naládují karbidem, namíří do volného prostranství nebo proti plotu a vystřelí. Často jedna nebo dvě latky v plotu nevydrží a prolomí se. Kanón zdobí pentle. Dělostřelci mají bílé vyšívané

košile s kimonovými rukávy, hnědé vesty a kalhoty a vysoké kožené boty.

Organizátoři zařazují do průvodu vždy alegorický vůz. Jeho podoba se během let mění. V tom letošním putovala *perníková chaloupka* na kolečkách, tažená zevnitř. Ověšená balenými pardubickými perníčky, opatřená kolem štěstí (můžete skončit v peci nebo i něco malého vyhrát) se občas zastavuje, aby její majitel prodával sladkosti. Kolem chaloupky poletuje *čarodějnice* na koštěti s řidítky, zabalená v rozedraných hadrech ověšených plyšovými zvířátky, víčky od marmelády, použitými čajovými pytlíky. Obličej jí zakrývá maska s polorozevřenými ústy odhalujícími jeden zub. Ježibaba prohání lidi a na posilněnou si přihýbá z cyklistické lahve upevněné na řidítkách. Čarodějnice je obecně v masopustních průvodech z hlediska dlouhodobého poměrně nová maska.

Kromě zmíněných maškar se v hostovlickém průvodu v roce 2003 objevila zubní pasta Signal, tuba Lentilek, letec (s nápisem na zádech „Přispějte na Grippy! Nebo aspoň na papírový draky!“) s letadlem, dvě nevěsty (s nápisy na zádech „Já se vdávat nechci! To radši uteču! Nas nedogoniat!“ – hit ruské dívčí technokapely Tatu), příslušníci Veřejné bezpečnosti a další. Nechyběly ani maskované děti – duch, krojovaná holčička, myšky, skupina babiček a další.

Některé masky mají hluboké symbolické pozadí (chvojáci, měchatý apod.), jiné se v průvodu vyskytují jen pro pobavení své a ostatních.

Když jsem se ptal pořadatelů, proč se v průvodu vyskytuje ten nebo ten prvek, mnohdy nevěděli – „chodí v průvodu odjakživa“. Myslím, že na tom lze dobře vidět skutečnost, že náš vnitřní vztah je mnohem důležitější než chápání proč děláme to, co děláme. Symboly k nám mohou promlouvat jinak než skrze vědomí. Důležité je to, že nás oslovují a že jsme s nimi neztratili kontakt.

Maškarování trvá celé odpoledne. Na závěr se průvod zase vrací na místo, odkud vyšel, tedy na náves. Nestačíte to postřehnout a medvěd se vytrhne a dává na útěk. Hajný – který se na scéně objevuje až teď – na něj zpoza keře míří puškou, střílí a medvěd se kácí mrtvý k zemi. Všichni k němu utíkají, sklánějí se nad ním a mladí stejně jako staří jej pomyslně oplakávají a volají „*Mišo!*“ Nejsilnější muži jej hned nato nakládají na krátký žebřík, průvod se naposledy řadí a za neustálého volání a smutečního pochodu kapely míří na dvorek hospody. Tam medvědovi sundávají masku z hlavy a oživují jej velkým panákem kořalky. (Podobné zakončení

známe z Nebovid, koresponduje také s naléváním piva do bakuse před jeho pochováním z Milevska.)¹ Je to velká sláva. Na závěr hraje kapela k tanci.

Doklady o střílení medvěda máme i odjinud. Například v Blatnu u Hlinska se ještě na počátku 20. století konal před zastřelením nad medvědem soud. Medvěd pak odhazoval části těla pro různé použití: uši těm, co neslyší, kožich mlynářům na kartáče apod. Ve Zhoři dokonce medvěd začal krváčet z měchýře naplněného krví, ukrytého na těle.² Jinou obdobu známe z jižních Čech (z roku 1893). Medvěda zastřelili při tanci židé, pak jej pochovali, ale on vyskočil a zahnal je všechny do hospody. Střílení medvěda je obdobou jiných způsobů ukončení masopustního průvodu a tím i celého období. Jinde se pochovává basa nebo postava masopusta (někdy až o půlnoci), střílí se kobyly, větší bakus apod. Vždy však představuje závěr průvodu, ukončení období chaosu a přípravu na nastolení řádu s Kristovým vzkříšením.

Lidé tak symbolicky vítězí nad přírodními silami (potažmo vykazují patřičné místo i svým negativním stránkám). Zastřelení medvěda je zároveň metaforou obnovování přírody (medvěd obživne) i duchovního života jednotlivce (předzvěst očekávaného vzkříšení Krista). Probouzející se přírodu zobrazuje i v další rovině: medvěd rozhazuje části svého těla a symbolicky tak rozdává dary.

V Hostovlicích se lidé po závěrečném tanci rozcházejí do svých domovů, aby si odpočinuli a připravili se na večerní bál. Na ten se scházejí lidé ze širokého okolí. Večerní bál je také maskární; masky se tu však vyskytují jiné. Nejsou tradiční, nikdo je neorganizuje, jsou lehčí na nošení, často půjčené z půjčovny nebo z kolínského divadla. Večer probíhá kromě soutěže o nejlepší masku i bohatá tombola. Nejnápaditější maska je vyhodnocena pořadatelem nebo všemi přítomnými o půlnoci a odměněna dortem.

Masky se tu během let objevily rozmanité, například polární lyžař, Sněhurka a sedm trpaslíků, Říman se zkrvaveným kopím v prsou, čtyři mušketýři, miss Hostovice, nohejbalové družstvo, Švejk na vozíčku, Číňani, pytel pšeničné mouky. U vchodu se vyskytla kontrola se závořou a píchacími hodinami.

---

¹ Zíbrt 1950:111 a 168

² Zíbrt 1950:110

Večer je věnovaný především zábavě. V tombole každý lístek vyhrává; hlavní cenou je vždy televizor. Tradičně hudba o masopustním období s půlnocí přestávala hrát a až do Velikonoc hrát nesměla; tady a dnes zábava pokračuje do brzkých ranních hodin.

O počátcích průvodu si lidé pamatují jen velmi málo. Pořadatelé potvrzují, že průběh průvodu a tradiční masky zůstávají od padesátých let obdobné.¹ Některé postavy sice zmizely, ale většina jich přetrvává. Ke zmizelým postavám patří slamák, bába s nůši (do 1995), některá zvířata (čáp, vůl).² Maškara mizí většinou proto, že se nenajde nikdo, kdo by za ní v průvodu šel. Naopak slamáci se v průvodu přestali objevovat vzhledem k obtížnosti sehnat dlouhou slámu (kombajn stébla drtí) a vzhledem k příhodě, která se kdesi stala, že se oblečení náhodou slamáka vzňalo. Kromě toho mají lidé tendenci spíše vytvářet nové masky, kde se dá rozvinout fantazie.

Podrobnosti oblečení a jednání tradičních postav nejsou striktně dány (například chvoják má jeden rok čepici pošitou větvičkami, jiný zase papírovými třásněmi; měchatý mají jeden rok masky na obličej, druhý ne). V jednotlivých maškarách se mísí nejen propriety, kroje a doplňky z různých dob a krajů jak tomu u zvykosloví bývá (zejména z Vysočiny), ale i jména postav (např. žid a strakapoud). V roce 1998 také šel naposledy s medvědem cikán.

V hostovlickém průvodu se spontánně proměňují zejména masky, které bychom za tradiční neoznačili. V průběhu let se v průvodu objevila například kráva Milka vedená bábou (dojila a prodávala mléko), dr. Voštěp, prase, robot, vodník, cikán nabízející svou ženu, holič s obří břitvou, kravský povoz, postavy s velkými hlavami a obřími kleštěmi, kterými odváděli lidi do létajícího talíře nebo v pozdějších letech do baru anebo jim měří pas, pračka spodního prádla, ninjové, obří kočka (ze dvou lidí), smrtka táhnoucí rakev s nápisy „CZ tunel“, „IPB banka“ a „AB Banka“, jeptišky, pojízdná prodejna literatury (i podpultové – spisy Lenina, Fučíka a dalších), švýcarský zemědělec s Milkou, který přijel poučit české kolegy o správném telení krav (vytahuje z jejich útroh láhev Fernetu anebo na jednom dvoře vyhánějí živá telata jako její vlastní) a další.

---

¹ Pro srovnání uvádím počty masek v průvodu v jednotlivých letech: 1990 (60), 1991 (56), 1992 (56), 1993 (65), 1994 (30), 1995 (80), 1996 (80), 1997 (76), 1998 (76), 1999 (65), 2000 (50), 2001 (64), 2002 (63), 2003 (65).

² Postavu slamáka chtějí hostovliští zase oživit.

Jedinou řízenou snahou o proměnu jsou alegorické vozy. Ty se mění od havajského baru Malibu a uzenin Buřt s.r.o. přes létající talíř po cikánský vůz s čmoudící rourou od kamen a houfem cikánů okolo zařezávajícím slepice na dvorcích, hádajících z ruky a prodávajících vejce.

Inspiraci ke změnám čerpají lidé kromě nutných okolností a vlastní fantazie i odjinud, například v nedalekém skanzenu na Veselém kopci u Hlinska.

Posun nastal i v otevření průvodu dospívajícím a dětem. Děti se v průvodu učí tradicím, byť novodobým, a je pro ně svátkem. Průvod však stále záleží na nadšení dospělých mužů a doufejme, že – až bude třeba – najdou v mladších své pokračovatele.

Co je vlastně dnes smyslem masopustních průvodů? Proč průvod přetrval i socialistické období? Hrála tu roli jen tolerance státu k lidovým obřadům?

Podle účastníků průvodu v Hostovlicích jde především o zábavu, přinášející smích a uvolnění. „Svět by byl bez smíchu smutnej. Musíme se smát, abychom si připomněli, že kromě těch špatnejch věcí existujou taky ty dobrý.“¹

Masopust (a některé další svátky) přináší odpočinek a kompenzuje tlaky každodenního života. Proto nás prožitek něčeho nevšedního (zde starý obřad) naplňuje pocitem ne nepodobným zážitku posvátnému. Proto nás přitahují slavnosti, vyhledáváme to „tradiční“, to „typické“; domnívám se, že jde o zážitky, které se v životě společnosti za socialismu i dnes nevyskytují (a pokud ano, tak pouze formálně).²

Podle mého názoru však nejde jen o tento rozměr. Domnívám se, že (výhradně) pro členy malé komunity, jakou Hostovlice jsou, je masopustní průvod příležitostí k vyrovnání tlaků a o sociální kontrolu. Masopustní průvod je příležitostí k poukázání na letošní i starší křivdy a ne-

---

¹ Maškara Ježibaby.

² Možná i proto dnes zažívají staré svátky takový rozmach. Domnívám se, že dnes jsme svědky probuzení zájmu o tradiční postupy, o tradiční přístupy ke světu, o dotek s přírodními materiály, o duchovnost. Je už více než jisté, že nejde o krátkodobou módu, ale o naladění a směřování malých společenství v celé (západní, křesťanské) společnosti. Je to přirozené: natolik se těmto věcem (důležitým pro zdravý osobní vývoj člověka) vzdalujeme, že se nevědomky snažíme najít k nim cestu zpátky. Podvědomě hledáme zážitky přesahu, něčeho mimořádného, nevšedního, barevného. A to mimo jiné i proto, že naše životy vnímáme často jako obyčejné, šedé. A také protože v našich životech mnohdy chybí duchovní rozměr. Navíc dnes, kdy osobní nejistota v životě roste a je jednou z příčin mnoha skutečných duševních poruch, mohou být návraty k tradičním obřadům východiskem. Samozřejmě, že mnohdy jsou aktivity na tomto poli vedeny také záměrem „dělat kulturu“, tendenci lidí ke shromažďování a touze po bezprostředním kontaktu. Tento trend má jistě také svá úskalí (např. riziko, že se zploští a stane se jen další formou konzumu). Přesto jde o směřování, které je podle mého názoru svou podstatou dobré. Je totiž možné, že jako obyvatelé přetechizovaného světa tajně prahneme (a zároveň se obáváme) po chaosu, který by přinesl více svobody do našeho přísně uspořádaného života.

duhy obce a jejich případné smazání. Lidé – skryti za maskou – nejsou (tak jak tomu je od archaických dob) sami sebou, ale bytostí, kterou představují. Mohou si tak dovolit poukazovat otevřeně na to, co se jim nelíbí i líbí. Může to vést i k hádce, ale často se problémy vyřeší. „Tehle druh demokracie tady fungoval vždycky.“¹ Navíc se mezi jednotlivci smývá existující profesní a společenské zařazení – v masce je schován jak zedník tak podnikatel. Z podstaty průvodu se obrací zavedený řád (celebrity se stávají řádnými občany).

Podle sdělení pamětníků plnil průvod v Hostovicích tuto úlohu i za období socialismu. Masopustní průvod patrně někdy reagoval i na stávající politickou situaci. Narážky se většinou zaměřovaly na momentální, impulzivní kritiku stávajících **místních** poměrů, kterou většinou všichni přešli, i když mířila k politickým tématům nebo na místní stranické funkcionáře.

Masopustní průvod svou bezprostředností a hravostí přispívá k uvolňování napětí v komunitě i v jednotlivci. Pokud jde však o vědomou složku, domnívám se, že tradice tu působí jako hnací motor jen částečně (roli hraje společenské vyžití a prestiž).

Dalším podstatným rozměrem je podle mého názoru působivost obřadu. Masopustní průvod se dotýká osobního života členů komunity nejen tím, že je sladuje s ostatními, ale také tím, že do něj vtrhává, a to mnohdy dosti podstatným způsobem. Hranice domácnosti, intimity, jsou porušeny maškarami, které bez zábran vtrhávají do soukromých prostor. Vše je vidět, všichni jsou zatahováni, ať už chtějí nebo ne.

Průvod masek na ukončení masopustního období patří odedávna v českém prostředí k největším z průvodů. A dnes zažívá – i když v pozměněné podobě – svou renesanci. Masopustní průvody se dnes konají nejen tradičně na vesnicích, ale i ve školách ve městech (např. ZŠ Mendelova na Jižním městě v Praze), v ekologických centrech (EC Toulcův dvůr, Praha 4), v městských částích (Praha 6, Praha 3-Žižkov) a obnovují je také města a obce, kde jejich tradice už zanikla. Masopustní oslavy přitom varíjí od jednoduchého programu uspořádaného dětmi pod vedením svých vyučujících po několikadenní akci s bohatým doprovodným programem. Ve společenských časopisech se začínají objevovat návody na masopustní masky (samozřejmě notně zjednodušené a často mající jen málo společného s maskami tradičními), články o významu masopustu apod.

---

¹ Maškara chasníka.

V této souvislosti je třeba poukázat na to, že nejen masopust, ale zejména svátky sv. Valentýna, Velikonoce a Vánoce získávají v těchto časopisech – stejně jako v dalších hromadných sdělovacích prostředcích (televize, rádio, internet) – velký prostor (viz například monotematické číslo Elle o svátku sv. Valentýna, monotematické číslo Katky a Vlasty o Velikonocích, speciální stránky velkých webových portálů apod.). Pro studium proměn svátků jsou dnes hromadné sdělovací prostředky nepostradatelné.

Ačkoli masopustní průvody a další lidové svátky netvořily součást oficiálního obřadního ročního cyklu, zařadily se v mnohých městech a vesnicích mezi tradiční události. Každoroční opakování rituálu je významným psychologickým faktorem pro vyvážený stav duše. Ačkoli masopustní průvody existovaly souběžně se socialistickou obřadností, byly velmi rezistentní – na příkladě jsme viděli, jak málo nesou prvků oficiální obřadnosti, ačkoli na společenskou situaci reagovaly. Myslím, že přetrvaly nejen díky oficiální podpoře, tak alespoň toleranci, ale také kvůli tomu, jak důležitou roli plnily v životě lokálního společenství.

Vlož obr průvod

NEOFICIÁLNÍ OBŘADNICTVÍ – MIDEWIWIN

Jak jsme viděli, za období socialismu v Československu vedle sebe existovalo několik tradic obřadnosti. Oficiální, nově vytvářená podoba obřadnosti, křesťanská a lidová. Při výzkumech na toto téma mě zajímalo, zda se někde vyvinula nějaká neoficiální forma obřadnictví a pokud ano, proč se vyvinula a na co reagovala. Domníval jsem se, že určité množství takových forem muselo existovat – v široké škále od těch spontánních, přetrvávajících jen krátkou chvíli, až po ty institucionalizované, které vznikly za doby existence režimu a někdy jej i přežily. Předpokládal jsem, že se většinou jednalo o společenství a obřady pololegální nebo přímo nelegální.¹

Ve Žďáru nad Sázavou se mi nepodařilo nic takového zaznamenat, v Praze však v šedesátých letech 20. století vzniklo společenství, které mělo svou vlastní obřadnost – Midewiwin. Midewiwin existuje dodnes; nikdy se nejednalo o oficiální organizaci, ale pouze o uvědomované společenství skupin oddílů mladých lidí. Výzkum jsem založil na několika málo písemných (většinou metodických) materiálech a rozhovorech s členy Midewiwinu.

Midewiwin vychází z mnoha zdrojů – z trampingu, skautingu, woodcraftu,² je tu zřejmá i inspirace severoamerickými Indiány. Midewiwin překračuje hranice organizací – některé oddíly jsou členy Ligy lesní moudrosti, některé Junáka, jiné České tábornické unie.

Midewiwin byl založen v roce 1982 několika kmeny na základě tradic vytvořených v oddíle (později kmeni) Neskenon Ivanem Makáskem už v šedesátých letech (tradice datuje vznik ohnivectví do roku 1965, ale možná existovalo již před tímto datem). Při založení společenství byly také formulovány jeho základní myšlenky, ve své době ve výchově dětí a mládeže – podle mého názoru – převratné. Relativně staré tradice, které se k nim vážou, přetrvaly dodnes.

Pro Midewiwin je typický program zaměřený na výchovu dětí a mladých lidí zejména skrze pobyt v přírodě. Jeho součástí jsou i táboření v týpí, ohnivectví, plnění orlích per.

Orlí pera slouží k rozvíjení člověka po čtyřech stezkách – těla, ducha, mysli a služby. Jedná se o soubor rozmanitých úkolů z nejrůznějších oborů lidské činnosti a vědění (např. vodáctví, filosofie, pletení, ekologie) pojatých pro zájemce od dětského do dospělého věku. Orlí pera nejsou považována za prvek soutěže „kdo víc“, ale za pomyslné pomocné kamínky moudrosti a

---

¹ Viz např. Břicháček 1994

² Oficiální nositelkou woodcraftu v České republice je Liga lesní moudrosti. Ta sdružuje v současnosti přes tisíc lidí ve více než třiceti kmenech. Více viz www.woodcraft.cz a publikace Seton, E.T. 1970. *Kniha lesní moudrosti*. Praha a Pecha, L. 1999. *Woodcraft. Lesní moudrost a lesní bratrstvo*. Praha.

dovednosti posbírané na cestě celoživotního vzdělávání. Za splněná orlí pera se na sněmeh obřadně udělují symbolická orlí pera (u přírodních národů symbolizuje orlí pero orla, tedy sílu, odvahu, vynikající činy).¹

Midewiwin má pevnou strukturu, je nadoddílovou (nadkmenovou) institucí, jejíž myšlenky jsou promítány do činnosti jednotlivých oddílů (kmenů). Do současnosti existovalo v Midewiwinu celkem třináct oddílů (kmenů) roztroušených po celé České republice. Ačkoli se lišily i svými tradicemi, spojovala je myšlenka ohnivectví.

Ohnivectví je velmi specifický soubor činností charakteristických pro výchovný systém Midewiwinu a woodcraftu. „Naše ohnivectví je přece jen hra, byť hra veliká, malebná, složitá, opravdická,“ říká jeden z tvůrců Midewiwinu.²

Ohnivec se podílí na vedení oddílu (kmene). Stará se o utváření a udržování tradic, provádění obřadů a výchovu ostatních, zejména dětských členů kmene. Stará se o růst celého oddílu. „Ohnivci ve kmene již něco znamenají a mají velké znalosti a zkušenosti.“³ Členové kmene nemají některá jejich práva (nošení medicínového váčku, účast na občasných ohniveckých akcích, příprava sněmu a dalších obřadů apod.), ale ohnivci mají naproti tomu mnohem víc povinností a zejména zodpovědnost vůči ostatním členům kmene. Ohnivcem se člověk stává na celý život.

Ohnivectví v Midewiwinu je třístupňové, vyšší posty vysvěcují vždy ty nižší (v pořadí ohnivec, wagamed, šaman – těch je v současné době devatenáct), přičemž do ohniveckého kurzu je jednotlivce vybírán podle svého založení, směřování a chování. V kmene tak zpravidla bývá více ohnivců.⁴

Obřadnost, která v oddílech (kmenech) Midewiwinu funguje, byla vytvářena v průběhu minulých desetiletí. Původně a mnohdy dodnes sloužila k vytvoření malebné atmosféry jako prostředku k výchově. Někteří členové Midewiwinu podle jejich sdělení vnímají obřady jako něco víc – jako učení nacházet vztah k přesahu.

---

¹ Více viz Macek, J. (ed.) 2003. Svitek březové kůry – 1. díl. Kniha orlích per. Praha; Macek, J. (ed.) 2003. Svitek březové kůry – 2. díl. Kniha mistrovství. Praha.

² Macek, J. 1990. *Šamanská praxe*. (strojopis) Praha

³ Macek 1990.

⁴ Budu nadále toto slovo používat pro jednoduchost pro označení všech tří ohniveckých stupňů.

Podle antropologických a psychologických výzkumů je spiritualita lidskou konstantou a potřebou, nejen záležitostí náboženství. Rudolf Otto¹ a Èmile Durkheim² hovoří v této souvislosti o prožitku posvátného, nadpřirozeného, prožitku přesahu, který může prožít jakýkoli člověk, i nevěřící. Zážitek přesahu lze zažít mimo jiné:

- dva lidé se do sebe zamilují a zahoří vášní a touhou
- člověk v existenciální krizi potká člověka, který mu ukáže světlo
- ocitneme se v blízkosti člověka, který je pln charismatu (díky svému prorockému slovu, odvážnému chování, své něžné, zároveň silné osobnosti)³
- nadpřirozeným prožitkem (nadpřirozené ve smyslu všech jevů přesahujících naše chápání,⁴ tj. ty vědomé).

Podle Otta je však podstatný subjektivní (emocionální) rozdíl mezi prožitkem přesahu a morálním nadšením. Prožitek posvátného se pojí s uchvácením mysli, zapomenutím na sebe sama, ustrnutím, hluboce niterným rozechvěním. Posvátno pohne lidskou myslí a uvede ji do určitého naladění. Posvátné je sdělitelné pouze citovou reflexí ve vědomí. Prožitek přesahu vyvolává pocit pokory (pohroužení se do nicoty vůči něčemu nesmírně velkému, fascinace, pocit posvátné bázně), propojenosti se světem a naplnění energií.⁵

Prožitek přesahu je ozvěna událostí v lidech, které se – právě proto, že se jich emociálně dotýkají, stávají něčím drahocenným. Stávají se hodnotami a symboly, které hluboce zasahují do psychiky člověka. Otto uvádí, že „člověk posvátno hledá, přeje si je, prahne po něm.“⁶

Možná právě proto se i v ateistických společnostech objevují různé obřadní formy. Za socialistického období v Československu bylo znovu a znovu zdůrazňováno, že náboženství nemá v životě společnosti žádnou roli. Možná právě nedostatek přesahových zážitků byl jedním z důvodů, proč vzniklo obřadnictví takového společenství, jako je Midewiwin. V ohnivecké instituci vlastně oddíl (kmen) určený primárně výchově dětí mohl přesahovat do duchovního rozměru.

Midewiwin rozvinul poměrně velkou škálu obřadů k nejrůznějším příležitostem. Mnoho jich má relativně přesně danou formu. Často se jedná o přizpůsobené obřady původních obyvatel

---

¹ Otto 1998

² Durkheim, E. 2002. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Praha; Durkheim, E. 2004. *Společenská dělba práce*. Praha

³ Boff 2000:35

⁴ Durkheim 2002:33

⁵ Otto 1998:98

⁶ Otto 1998:46

východu a středu USA. Tradice sahá k blízkému vztahu Čechů k původním Američanům a inspirace jejich kulturou v trampingu, euroindianismu a skautingu. K velmi slavnostním obřadům patří hlavně sněm a vigilie apod. Menšími obřady jsou např. očišťování ohně na výpravách, zpívání večerní a ranní písně, zahajování vánočních oslav apod.

Obřady bývají spojeny s ohněm. Odtud i název „ohnivec“. Oheň je v této tradici vnímán jako prostředník k prazákladům lidské bytosti, oheň uvolňuje atmosféru, kolem ohně sedí všichni rovni v kruhu, oheň zahřívá. Zvláštní důraz se klade na schopnost rozdělat oheň sám – čistým způsobem (třením dřev, křesáním, jednou sirkou) – a na dovednost postarat se o jeho přípravu a pečlivé zahlazení. Oheň je do jisté míry a ideálně vnímán jako posvátný.

Některé midewiwinské obřady připomínají přechodové obřady, tak jak je známe z předchozích historických období.¹ Přechodový obřad slouží k uvedení člověka do jiné věkové (a tedy sociální) skupiny. Pomáhá mu vstřebat a překonat důležité životní přechody (zejména přechod z dětství do dospělosti), pomáhají ho dotvořit, zařazují jej nově nejen do celku společnosti, ale i světa. V současné společnosti většina přechodových obřadů vymizela nebo ztratila svůj obsah.²

Jedním z přechodových obřadů v Midewiwinu je vstup nově příchozího člověka do oddílu (kmene). Členem se nestává automaticky. Po delší době působení ve společenství může zažádat o přijetí. Před vlastním obřadním vstupem je však třeba podstoupit přesně dané zkoušky. Ty obsahují i znalost základní filosofie woodcraftu, Midewiwinu nebo kmene, rukodělné dovednosti, zkoušku překonání sebe sama a další.³ Během slavnostního obřadu, který zahrnuje i pronesení slibu, se pak stává plnohodnotným členem společenství.

Stejně tak se vstup do ohnivectví pojí s přechodovým obřadem. Ohnivci v Midewiwinu jsou do své funkce vybíráni a zasvěcováni ostatními ohnivci. Ohnivectví je zcela záměrně obklopeno tajemstvím. Adept absolvuje kurz, kde se nejen seznámí s historií woodcraftu, Midewiwinu a kmenovými tradicemi, ale současně plní různé zkoušky a je veden k vlastnímu přemýšlení a prožívání. Informace a zážitky dalších dvou stupňů nejsou ohnivci přístupné. Velká část znalostí a dovedností si ohnivci předávají ústně a vlastním příkladem. Je tu relativně přesně daný vztah učitel – žák.

---

¹ Gennep 1997:36

² Viz např. Rohr 2005; Dahlke 1992

³ Ve srovnání s tradičními iniciacemi Campbell 2000:333

Adept na post wagameda – druhý stupeň v ohnivecké struktuře – podstupuje vigilie a získává lesní jméno, tj. jméno vlastní, posvátné, jeho vystihující, často v některém indiánském jazyce. Kurz waga-meda je více zaměřen na individuální přípravu, společné debaty s učitelem, samostudium; očekává se u něj hluboký cit pro věc. Šaman je vrcholem této struktury a jeho funkce je spojena s nejvyšší službou kmeni nejen svému, ale i ostatním.¹

Slovo vigilie pochází z latiny a znamená noční stráž; ve starověkém Římě šlo o čtvrtou čtvrtinu dne. V katolickém křesťanství byly a jsou vigilie velmi časté. Jedná se o den a večer před velkými svátky, spojený s bohoslužbou, večer vyhrazený duchovní přípravě na posvátnou událost, meditaci.

V systému Midewiwinu se zkouška vigilie přibližuje tradičním přechodovým obřadům nejbližší. Po jejím absolvování vnímá člověka jinak nejen společenství, ale i on sám může a měl by dojít vnitřního posunu. Místo, čas i okolnosti bývají velmi působivé. Důvodem je také i to, že vigilií se nejčastěji účastní člověk staršího školního, pubertálního nebo adolescentního věku. Tento věk je charakteristický tím, že mladý člověk hledá, hledá smysl a pochopení (často mimo naučené formy). Je tedy otevřenější novým zážitkům, kterým mu mohou otevřít nové obzory.² Zde je třeba připomenout, že smyslem obřadu vigilií v Midewiwinu není obrácení na víru, tím méně určitou víru, ale pomoci najít mladému člověku osobní vztah k přesahu (a tím podpořit jeho vnitřní růst) bez nároku dalšího vedení, jasných odpovědí nebo svazování.

Při midewiwinských vigiliích jde o zkoušku, ale také o meditaci, přemýšlení. Pro vigilií je člověk vybírán. Odehrává se v přírodě, na táboře nebo při putování. Před vlastním odchodem do ústraní probíhají přípravy – adept odpočívá, neúčastní se společného dění. Vyrobit si vlastní nádobu na vodu; sám si najde místo, kde bude pobývat po dobu dne a noci a připraví si dřevo. Celému oddílu (kmeni) je pak oznámeno, že adept odchází. Jedná se o poměrně tvrdou zkoušku i vzhledem k okolnosti, že když adeptovi vyhasne oheň, musí se vrátit. Odchází jen s minimem přesně daných věcí na odlehlé místo; kromě starosti o oheň a svou bdělost nemá na starosti „nic jiného než“ starost o sebe sama.

Ráno se navrácí do tábora, kam přináší žhavý uhlík ze svého ohně. V symbolologii představuje uhlík předávání skrytého potenciálu ohně, pocitů, myšlenek, kontinuitu.³ Adept je očeká-

---

¹ Viz Makásek 1967. Zajímavé je, že šamanem se člověk může stát pouze se souhlasem všech ostatních šamanů.

² Viz Břicháček 1991; Břicháček 2001; Macek 2003

³ Viz Cooperová 1999

ván ohniveckým společenstvím a slavnostně přijat. Získává jméno, které si sám vybral; to pak oznamuje ostatním při slavnostním shromáždění.

Obřad vigilií je jedním z vrcholů midewiwinského obřadnictví. Je pozoruhodný zejména tím, že vykazuje jisté podobnosti s tradičními přechodovými obřady. Za socialistického období v Československu byly vytvořeny obřady, které postihovaly jednotlivé důležité úseky lidského života a oslavovaly je. Jednalo se například o obřad vítání občánků, obřad převzetí občanského průkazu u příležitosti dosažení patnácti let věku¹, svatební a úmrtní obřad a další. Je zajímavé, že přechod do dospělosti byl oficiálně uveden buď předáváním občanského průkazu anebo výuční zkouškou či maturitou. Ačkoli z průběhu těchto obřadů vyplývá, že působící prvky měly, nemohly ze své podstaty poskytovat mladým lidem individuální zasvěcení. Domnívám se, že obřad vigilií suploval nefungující obřad přechodu do dospělosti, ačkoli tak nositeli nemusel být pojímán. Mladý člověk, který se vyskytl (mnohdy poprvé) zcela sám za zvláštních okolností na vzdáleném místě, kde se o sebe musel postarat a do tábora něco přinést, byl vystaven velké zkoušce a často i hlubokým zážitkům.

Obřad mohl vést k přesahovým zážitkům, které mohly proměnit pohled člověka na svět. Ten byl vyjádřen (ať už se tak stalo nebo ne) novým jménem, se kterým přichází nová identita. Společenství takového člověka vnímalo jako někoho, kdo se mohl změnit (a často i změnil).

Druhým důležitým vrcholem midewiwinského obřadnictví je sněm. V různých podobách nalezneme sněm u nejrůznějších trampských osad, skautů i kmenů Ligy lesní moudrosti. Základní forma sněmu vychází z myšlenek Ernesta Thompsona Setona a severoamerické indiánské tradice.

Smysl sněmu je následující:

- projednat důležité kmenové otázky
- schválit důležité zákony a ustanovení kmene, volit funkcionáře
- zažít slavnostní až obřadní atmosféru v přírodě
- zažít pocit pospolitosti a upevnit společenství
- udělit orlí pera

---

¹ Oficiality předávání občanských průkazů stanovoval zákon č. 75/1957 Sb. Popis obřadu viz Bartošek, Bujárková Nedat.: 4, 10-14; Moravec 1973:36-38

Jak tedy sněm vypadá? Na přípravě sněmu spolupracuje celý kmen. Pokud je ve kmeni dostatek ohnivců, je příprava ústředního bodu obřadu – sněmoviště – vyhrazena právě jim. Tak je zdůrazněna posvátnost místa sněmování.

Sněmoviště se přizpůsobuje vždy místu; za nejmávanější stranu se považuje strana jižní. Tam většinou visí kmenové posvátnosti (vlajka kmene, vlajka LLM, kmenový wampum¹) a sedí tam obyčejně náčelnictvo kmene. Stejně tak je předem dané, na které straně sedí který klan; za sebou má své klanové štíty. Velmi pečlivě se připravují pochodně, a to čtyři. Ohnivci také předem osloví ty, kteří mají na sněmu vystoupit – zajišťuje se tak hladký průběh sněmu a to, aby při něm mluvilo co nejvíce lidí. Sněm je důležitá událost a proto všechno musí být připraveno pečlivě. Budování hranice je téměř duchovní akt – odráží čistotu sněmovního ohně. Je tedy snahou, aby z ní nekoukaly žádné větvičky a aby celý prostor byl pečlivě vyčištěný, polena dokonce někdy bývala zbavena kůry.

K midewiwinskému sněmování se také váže obřadní roucho; to si může vyrobit kdokoli, ale málokdy jej nosí člověk, který není ohnivcem. Obřadní roucho tvoří dva pásy látky (jeden vpředu a druhý vzadu, spojené na ramenech a svázané na bocích), zdobené stylizovanými piktoqramy zobrazujícími osobní myšlenky člověka a to, co na své cestě dosud dokázal. Jeho vý-

Kmenový wampum kmene LLM Sacagawea. Foto: Klára Chvátalová.

Sněm kmene LLM Sacagawea v místnosti. Foto: Jiří Macek.

hodou je, že oblečením obřadního roucha člověk ve chvíli změny jakýkoliv oděv ve slavnostní.

Zahájení sněmu je okázalým rituálem. Jeden z ohnivců přivádí ostatní z tábora. Považuje se za důležité, aby se oheň zapaloval na vzdálenějším

¹ Slovo „wampum“ označuje v návaznosti na (zejména irokézské) tradice jak krédo kmene (kmenový wampum), tak klanové zpěvy a symboly (klanový wampum), ale také příručku, podle které ohnivec koná ohnivecký kurz. 125

místě (proto se vyrábějí pochodně obalované z vrstev Jehličí prokládaných smůlou); pohled na přibližující se světla vyvolává v duši čekajících nezapomenutelné pocity. Na místě přípravného ohně se scházejí ohnivci, kteří budou zapalovat oheň čtyřmi nebo jednou pochodní. Jde o

chvilu meditace určenou jen jim, při níž zazní i ohnivecká modlitba. Pochodně si vyrábějí sami. Oheň se rozdělává čistým způsobem a na vyzvání se přináší do sněmovního kruhu.

Při sněmu kmene midewiwinské tradice hraje velmi důležitou roli zvuk. Všichni v kruhu sněmoviště očekávají příchod ohně; bubeník za kruhem bubnuje rytmus kroku – pomalý, vážný. Ten doprovází příchod pochodní nesených ohnivci. Za nimi kráčí ostatní ohnivci, v pořadí podle dosažených hodností. Nosiči pochodní se ve vchodu zastaví a vytvoří světelnou bránu pro ty, kteří jdou za nimi. Šamani a wagamedi, kteří se účastní obřadu, vejdou do kruhu. Bubeníkův virbl předchází vrcholnou událost zahajovacího obřadu.

Ten, kdo vede sněm, začne odříkávat tradiční legendu čtyř směrů vyprávějící o prvotním sněmu a o tom, jak se mocnosti ze všech stran scházejí na sněm:

Má Manitou čtvero synů,
první zve se Kiteche-Nodin
pochází ze západních rovin
druhý je Keeway-Din
toť bílý severu syn
třetí Wabani-Nodin sobě říká
přichází, když den se noci zřiká
a čtvrtý Shawani-Nodin z jihu jest
tam dělá Otcí slunci velkou čest!

Sněm vede nejlépe šaman, pokud v kmene je. Velmi záleží na tom, jaký je vedoucí sněmu řečník; při obřadech Midewiwinu záleží na dikci a způsobu přednesu. Doprovází jej bubeník

rytmem srdce, tedy dvěma krátkými údery za sebou. Výše uvedená legenda je tradiční; někdy je zaměněna jinou (například legenda o květince anebo zahájení se čtyřmi živly u kmene Tussilago anebo legenda o prvním sněmu, kam se sešly národy ze všech stran u kmene Sacagawea).

Ti, kdo nesou pochodně – vnímané jako symboly světla zahánějící temnotu – pak přistoupí postupně ze čtyř stran k hranici a osvětlí místo na zemi. Tam určený ohnivec – většinou wagamed – vysype na plochý kámen znamení toho kterého směru takzvaného dakotského kříže větrů: modrou Jitřenku za západ, bílý šíp za sever, červené planoucí srdce za východ a žluté slunce za jih. Vysypávání těchto symbolů může být přirovnáno k

vysypávání mandal v Tibetu. Provádí se velmi pečlivě barevnými písky nebo třeba plodinami (mák, kukuřice, rýže, fazole), které tak připomínají dary Země. Rozměr těchto symbolů je vnitřní. Všechny odkazují k zapálení, probuzení, světlu vnitřnímu i vnějšímu. Ohnivci se v této chvíli neobracejí ke čtyřem větrům jako k projevům Boha, ale

Sněm kmene LLM Sacagawea. Foto: Jiří Macek.

spíše sami do jisté míry ztělesňují posly, větry samotné, kteří přicházejí zapálit oheň Velkého Ducha. Symboly, které se objevují při zahajování sněmu odkazují k úctě Indiánů ke čtyřem směrům. Na vyzvání toho, kdo vede sněm, zvednou ohnivci pochodně nahoru, spojí je nad hranicí, pokleknou a zapálí sněmovní hranici. Spojení pochodní v jednu velkou hořící kouli je vrcholem zahajovacího obřadu.

Teď nastává chvíle pro odříkávané zpěvy šamanů. Ty odkazují na symboliku jejich kmene anebo na vnitřní prožitek vigilie, následují zpěvy klanů (ty na sebe navazují a vyprávějí o tom, že klan přišel, aby se zúčastnil sněmu). Do sněmovní hranice pak jeden z ohnivců může obřadně vhodit uhlíky z minulého sněmu. Představují pokračování, trvání společenství, vnitřní oheň, který nese s sebou.

Tím končí oficiální zahájení sněmu. Nastává uvolnění a důležitá část sněmu – oznámení, co se přihodilo v kmeni a klanech a zprávy náčelnictva a náčelníků rodů. Hned poté se koná přijímání členů do kmene, aby tito lidé mohli už na tomto sněmu hlasovat. Přijímaný je představen a po hlasování (hlasuje se pomocí hlasovacích hůlek – světlá, tmavá) vyzván, aby předstoupil před kmenový wampum, který vyjadřuje krédo kmene. Jeden z ohnivců jej přečte a přijatý dostane dekret, hlasovací hůlky a šerpu. Demokratické rozhodování – kdy je vyslechnut názor kohokoli – umocňuje ještě sezení v kruhu.

Volby, diskuze a Nodintopa (sněmovní hra) se odehrávají před udílením orlích per a titulů, což je nejslavnostnější část sněmu; pak už se atmosféra nijak neodbourává a následuje jen „chvíle pravdivých slov“ (většinou poděkování a různá jiná poselství).

Sněmovní hra je důležitá součást sněmu. Její čtyři části se odehrávají mezi ostatním programem, slouží k uvolnění a oživení. Jde o různé drobné hrátky, které se většinou konají uvnitř kruhu, často zaměřené podle jednotlivých světél woodcrafterského zákona a Svitku březové kůry. (První světlo – např. kdo vydrží nohama nejdéle ve vzduchu, kdo nejdéle udrží kámen v předpažení; druhé světlo – jakékoli znalosti; třetí světlo – např. pantomima, atd.) Nodintopa se samozřejmě vyhodnocuje, a to podle klanů po každé části – za vítězství získává klan „skalp“ s omotávkou v barvě světla, který si připevní na štít.

Udílení per a titulů má v Midewiwinu tradičně daný postup. Orlí pera se na sněmu nediskutují a většinou ani nezmiňují. Tak už se stalo na předchozím sezení Rady orlích per. Orlí pera se

udílejí údery udílecími hůlkami (každý ohnivec má svoje) – u dívek přes ruce, u kluků přes záda. Původní rozměr rituálu z klučičího oddílu – důkaz mužnosti a odvahy – se postupně proměnil na udržování síly tradice a přenesl se i na jemnější rovinu. Ohnivci si během obřadu udílecí právo předávají, a tak lze do jisté míry rozhodnout, od koho si své činy nechám udělit. V této chvíli nejsou ani tak podstatná splněná orlí pera, ale to, co a jak říká udílející o člověku, kterému orlí pera uděluje. Ten totiž mluví o člověku a k němu. Také síla úderů závisí na něm. Zdůrazňuje jimi, jak moc si toho kterého člověka považuje. Na závěr si oba podávají ruce a odbourávají tak jakékoli známky nenávisti, která by možná mohla vzniknout.

Sněm ukončuje modlitba kmene Omaha nebo Večerní píseň. Všichni se mohou držet za ruce; stisk, který běží kolem, dosvědčuje, že jsou všichni pospolu. Znaky dakotského kříže se smažou (paralela ničení mandaly) a oheň se nechává dohořet. Ohnivci mají právo zůstat na sněmovišti přes noc a střežit oheň.

Ohnivecká struktura Midewiwinu pomáhala mladým lidem naučit se prožívat zážitky přesahu mimo jiné skrze obřady. Ti, kteří jsou vybráni, se mohou stát ohnivci a rozvíjet toto své směřování v rámci struktury Midewiwinu. Tradice midewiwinských obřadů je učila nejen výchově, ale i vztahu k duchovním věcem. Vedla je nenásilnou formou k nenáboženské úctě k přírodě, lidem, sobě samým. V období socialismu tvořil Midewiwin nezáměrně¹ alternativu oficiálním obřadům, zejména těm přechodovým, které ztratily obsah. Domnívám se, že jakákoli zdravá forma přechodové obřadnosti je dobrým počinem.

---

¹ Viz Makásek 2003

ZÁKONY LESNÍ MOUDROSTI

Toto je světlo krásy. Vyzařují z něho tyto tři paprsky:

1. Buď čistý, ty sám i místo, kde žiješ. Není dokonalé krásy bez čistoty těla, duše a jednání. Tělo je posvátným chrámem ducha, uctívej proto své tělo. Čistota prospívá především tobě, pak lidem kolem tebe a ti, kdož zachovávají tento zákon, skutečně slouží své zemi.
2. Buď silný. Rozuměj svému tělu a měj k němu úctu. Je to chrám ducha, a není-li zdravé, nemůže být silné ani krásné.
3. Ochraňuj všechny neškodné tvory pro radost, kterou dává jejich krása. Chraň stromy, květiny a obzvláště dávej pozor na oheň v lese i ve městě.

Toto je světlo pravdy. Vyzařují z něho tyto tři paprsky:

4. Považuj své Čestné slovo za svaté. To je zákon pravdy a pravda je moudrost.
5. Hraj poctivě, neboť poctivá hra je pravda a falešná hra znamená zradu.
6. Buď pokorný. Uctívej Velkého Ducha a respektuj víru jiných, neboť nikdo nezná celou pravdu a každý, kdo pokorně věří, má právo na naši úctu.

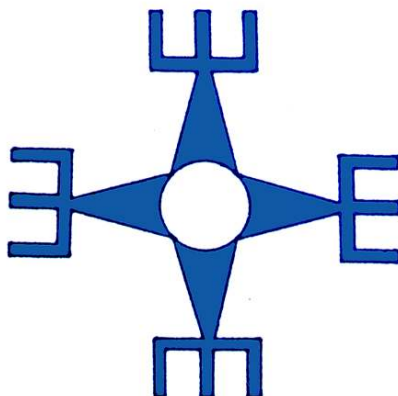
Toto je světlo síly. Vyzařují z něho tyto tři paprsky:

7. Buď statečný. Odvaha patří k nejvznešenějším vlastnostem. Strach je u kořene každého zla. Neohroženost znamená sílu.
8. Mlč, dokud hovoří starší, a prokazuj jim úctu i jinak. V době zkoušky je mlčení těžší než mluvení, ale nakonec bývá silnější.
9. Buď poslušný. Poslušnost je základní povinnost na cestě lesní moudrosti. Poslušnost znamená sebeovládání a to je jádrem zákona.

Toto je planoucí světlo lásky. Vyzařují z něho tyto tři paprsky:

10. Buď laskavý. Vykonej aspoň jednu nezištnou službu denně — i kdybys měl třeba jen rozšířit štěrbinu v místech, kde vyráží na povrch pramínek.
11. Ochotně pomáhej. Konej své povinnosti pro povznášející pocit, který dává služba, neboť člověk čerpá ze služby sílu.
12. Buď veselý. Raduj se z toho, že žiješ neboť každá rozumná radost, kterou můžeš získat nebo dát, je nezničitelný poklad, který se zdvojnásobí pokaždé, když se o něj rozdělíš s jiným člověkem.

**Krása těla.
Pravda myslí.
Síla ducha.
Služba lásky.**

Vlož Rodové štíty kmene používané na sněmu Midewiwinu QXD

OBŘADNOST SOCIALISMU

Tato kapitola bude věnována shrnutí a zobecnění poznatků z jednotlivých dílčích studií týkajících se podob obřadnosti za socialismu.

Socialismus v Československu byl oficiálně ateistický, jeho ideologové bojovali proti jakýmkoli formám náboženství. Příkladů máme velké množství. Jedním z nich je zejména politika státu na konci čtyřicátých let.

Na jaře 1949 došlo v koncepci církevní politiky ke zlomu. Komunistické vedení rozhodlo o nové linii. Podřízení církve mělo být dosaženo nikoli dohodou s církevními hodnostáři, ale bojem proti nim. Měla být vytvořena tzv. „národní církev“ – oddělená od Vatikánu a plně podléhající státu. Pro naplnění první etapy koncepce likvidace církve byla přijata série politických a administrativních opatření, které měla vytvořit předpoklady k rozkolu uvnitř církve – postavit věřící a nižší klérus proti vysokým hodnostářům.¹ Stát také vytvořil tzv. Katolickou akci. Bezprostředně po jejím ustanovení se konaly krajské a okresní konference „věřících“ na nichž byly tvořeny krajské a okresní výbory. Hlavním úkolem akce měl být tlak věřících na hierarchii v rámci církve – vyvolat rozkol uvnitř církve, a zároveň měla fungovat jako státem uznávaný mluvčí církve, s nímž budou úřady jednat. Její členové začali navštěvovat kostely, kde sledovali obsah kázání a referovali o jeho obsahu. Vyvolávali incidenty při bohoslužbách, které poskytovaly záminku k pronásledování kněží. Vatikánské úřady téhož roku státem založenou Katolickou akci exkomunikovaly. Dne 21. června československá vláda oficiálně oznámila, že přebírá vyřešení církevní a náboženské otázky do svých rukou.²

Omezování církevního vlivu se stalo základním posláním Sborů pro občanské záležitosti; jejich prostřednictvím stát bojoval za „za vyhlazení zhoubného vlivu náboženství na životní styl našich lidí.“³ Občanské obřady vítání občánků, svatba a pohřeb vznikly jako protiváha obřadů církevních.⁴ Dobové metodické pokyny uvádějí, že „nové občanské obřady a slavnosti nechtějí

---

¹ Např. byl likvidován písemný styk biskupů s kněžími, aktivita církve byla omezena na obřady v kostele (ke všem shromážděním mimo kostel a pořádání církevních sbírek musel kněz žádat o povolení okresní úřad), byl úplně zastaven periodický tisk církve.

² Available at: www.totalita.cz [10.4.2002]

³ Petrov 2000:138. „Naši“ lidé zde znamená ti, kdo bezvýhradně přijímají socialismus – jen ti z něj mohou mít prospěch.

⁴ Moravec 1973:6; Tomčíková (ed.) 1980:9

nahrazovat a napodobovat náboženské tradice a zvyky. Vznikly a jsou založeny na diametrálně odlišných principech. Spoluvytvářejí nového člověka, jehož životní postoje se opírají o materialistický základ.“¹

Přístup socialistických ideologů k náboženství byl patrně součástí širšího evropského proudu sekularizace, který trvá dodnes, protože neustále „výrazně klesá normativní vliv náboženských a církevních institucí, přesto se ve společenském životě se i nadále uplatňují náboženské symboly a znaky...“ Přesto nemusí jít o úplné náboženské vyprázdnění každodenního života: „jde spíše o proměnu toho, co doposud naplňovalo smyslem.“²

Nedávné etnografické a jiné výzkumy ukázaly, že socialismus můžeme považovat za určitou formu náboženského systému, politické náboženství.³ Na základě politického systému se objevily formy, které nemůžeme nazvat jinak než náboženskými, třebaže pro mnoho účastníků byly například formy obřadů bezobsažné.

Život člověka můžeme rozdělit na běžné a na sváteční chvíle. Svátky vydělují člověka z běžného života; uvolňují ony stránky života, které jsou v běžném životě většinou vyplněným prací skryté. Ze svátků, obřadů a slavností se člověk vrací do reality každodenního života jako by z výletu; při pohledu zpět se skutečnost jeví jakoby mlhavá. Sváteční doba, která lidi *vytrhuje*, má svou vlastní realitu, která pro každodenní vědomí představuje hrozbu, a to zejména tím, že odkrývá myšlenku, že realita každodenního života může být do jisté míry pouhou iluzí. Realitě každodenního života proto společnost musí zajišťovat nadřazenější a rozhodující („reálnější“) postavení.⁴ Přesto ani socialistická společnost bez svátků a obřadů neexistovala dlouhou dobu (viz např. brzký vznik SOZ). Sváteční dny totiž život nerozdělují, spíše jej zintenzivňují.

Svátek bývá většinou vyplněn činností, kterou lidé konají právě jenom v čas svátku. Slova „svátek“ a „sváteční“ souvisejí se slovem svatý; původně souvisely s náboženskými obřady. Jak jsme viděli na případu oslavy 1. máje, od 19. století se ve větším měřítku v Evropě začaly slavít události, které s náboženstvím nesouvisely a odkazovaly spíše na morální a společenské hodnoty a jednalo se (dnes stále více) zejména o zábavu.

---

¹ Tomčíková (ed.) 1980:10

² Van Dúlmen 2002:61

³ Petrov 2000:132

⁴ Luckmann, Berger 1999:31, 99

V tradičních náboženských společnostech obřadnost prolínala celý život jednotlivce.¹ Člověk se k obřadnímu jednání obracel v případě osobních problémů (nemoc v rodině, neúroda), při zajišťování zdatu při určité činnosti, díkůvzdání, ve snaze navázat spojení s duchovními silami apod. Kromě toho existovaly i události, které byly oslavovány tradičně, pravidelně.

Takovými událostmi byly jednak životní předchody členů společnosti a jednak aktivity konané během roku. V této souvislosti se jedná o přechodové (rodinné) obřady a o výroční (společenské) obřady.

Přechodové obřady organizuje společnost pro své členy, kdo procházejí některým ze životních zlomů (narození, dospívání, vstup do manželství) a tím se stávají členy nové sociální skupiny (skupina dětí, skupina svobodných žen a mužů, skupina vdaných žen apod.).²

Výroční obřady se odehrávají každoročně ve stejném období; smysluplně tak člení rok. Vedou k posílení pocitu sounáležitosti společnosti a připomenutí místa společnosti ve světě, čase a prostoru.

Toto rozdělení lze vysledovat v mnoha kulturách a historických obdobích a je do jisté míry lidsky univerzální.³ Existovalo i v socialismu? Na základě výsledků mých výzkumů se jeví pravděpodobné, že ano. Poměrně brzy poté, co se náboženství stalo terčem pronásledování, se ukázalo, že je třeba vytvořit společenské a občanské obřady, které by nahradily obřady náboženské: „Úspěch nebo neúspěch občanského sňatku, vítání dětí nebo pohřbu se proto svým způsobem rovná vítězství nebo porážce v bitvě vědeckého světového názoru s náboženstvím.“⁴ Tyto obřady měly pokrývat celý život jedince i společnosti.

Vznikla tedy celá škála obřadů společenských, které často korespondovaly s tradičními výročními obřady (1. máj) nebo byly součástí nových svátků výročního rázu. Stejně tak socialistický režim vypracoval obřady občanské, které odpovídají obřadům rodinným. Nelze tomu ani jinak, protože základ rodinných obřadů leží v biologii člověka (narození, smrt).

Socialistický stát vytvářel a organizoval společenské události, které byly – jak jsme viděli – obřadního rázu a v mnoha případech navazovaly na obřady předchozích období. Jednalo se o společenské obřady, které byly každoroční součástí života občanů Československa a měly podobný smysl jako tradiční výroční obřady.

---

¹ Viz např. Erdoes 2004.

² Gennep 1997:100

³ Murphy 1998:15

⁴ Bartošek, Bujárková Nedat.:1

Jak jsme viděli na příkladu prvomájového průvodu ve Žďáru nad Sázavou, formy společenských obřadů byly dány metodickými pokyny a dotvářely se podle lokálních podmínek a tradic. Během let i lokálně se množství obřadů i jejich obsah proměňovaly; některé se však staly stabilními prvky státní obřadnosti. Například zvláště po roce 1968 byl kladen důraz na to, aby nebyly pořádány napříště jen obřady vítání občánků, svatby a pohřbu, považované za „klasické formy práce“ ale i velká škála dalších, aby i ostatní důležité události v životě člověka byly „provázeny soudružským zájmem ostatních spoluobčanů.“¹ Proto se objevilo (zejména na základě usnesení vlády z roku 1974) mnoho různých dalších obřadů.

Společenské obřady byly spjaté zejména s historií socialistického státu. Oslavovaly vznik a důležité události ve vývoji socialistické společnosti, podobně jako tomu bylo ve společnostech archaických.² Tyto obřady měly ideově působit na členy společnosti. Kalendář byl využit tak, aby ovlivňoval život každého člověka a posiloval pocit příslušnosti ke společnosti. Oslava svátků však byla často povinná.³ Z těchto důvodů měly mít masový charakter, nešetřilo se časem ani finančními prostředky.⁴

Na základě výzkumů ve Žďáru nad Sázavou se jeví, že v sedmdesátých a osmdesátých letech lidé, tyto oslavy vnímaly až na výjimky jako nutnou oběť společenským poměrům. „Aby se oslavy zaplnily, stávaly tam stánky s (v té době) nedostatkovým zbožím, a už jen pár lidí tam chodilo z přesvědčení,“ říká jeden z pamětníků. „Dostali sem lidi přes děti.“ (R3)

Přesto se mnohé svátky a obřady staly součástí socialistického výročního (společenského) cyklu.

Společenské obřady

Kalendárium ČSSR z roku 1985 – přehled svátků a významných dnů

(Available at: www.totalita.cz [10.4.2002])

Tučně jsou vyznačeny tzv. dny pracovního klidu, pokud jich bylo v aktuálním roce více než připouštěl plán socialistického hospodářství, nadělávaly se tyto dny volna „pracovními sobotami“. *Kurzívou* jsou vyznačeny svátky církevního původu či jiné významné dny, které uvádějí jen některé kalendária té doby.

Vlož – Kalendárium 1985 do diz

¹ Moravec 1973:7,25

² Eliade 1994:71

³ Např. účast na prvomájových průvodech, kontrola výzdoby oken ze strany uličních výborů i jiných komisí, nutná výroba ideových nástěnek, vývěsek atd.

⁴ Např. týdny příprav a nemalé finanční náklady na prvomájový průvod.

Vlož Výroční rituály za socialismu QXD

Socialistické období bylo charakteristické i velkou škálou oficiálních obřadů, které pokrývaly jednotlivé vývojové etapy života jednotlivce. Velké procento obřadů pořádaly úřady pro děti a mládež.

Kromě oficiálních obřadů samozřejmě existovaly specificky rodinné svátky a významné dny, které lidé slavili doma. V občanských obřadech – jak jsme viděli na příkladu obřadu vítání občánků – neměli účastníci obřadu příliš aktivní roli jako tomu u srovnatelných obřadů křesťanských. Rodiny věřících doma většinou upevňovaly rituály církevní; rodiny ateistů slavily narozeniny, rodinná výročí apod. Takové obřady se předávaly a dodnes předávají z generace na generaci.¹

Fotografie z prvního občanského svatebního obřadu v Čáslavi (1950). Zdroj: archiv Městského muzea, Čáslav

V samostatné studii jsme na příkladu obřadu vítání občánků mohli vidět, že socialistický režim vytvářel obřady, které odrážely všelidskou potřebu slavit jednotlivé etapy lidského života. Pro srovnání je třeba krátce zmínit ještě dvě z nich, svatbu a pohřeb, a vztah socialismu k nim.

Svatba. Jediným právoplatným manželským svazkem bylo od 1. ledna 1950 manželství uzavřené před místním národním výborem.² Zpočátku byla svatba proměněna na pouhý administrativní úkon, později byla snaha provádět jej jako obřad. Zákon o rodině, který stanovoval průběh svatebního obřadu (jako jediného),

¹ Matoušek 1997:76

² Tento zákon také stanovoval, že každé narození a úmrtí nastalé po tomto datu musí být hlášeno MNV. Za nesplnění této povinnosti byla stanovena pokuta 10 000 Kč nebo trest vězení do jednoho měsíce. Ve Žďáru nad Sázavou byl první občanský sňatek uzavřen 16. ledna 1950.

vešel v platnost 1. dubna 1964.¹

Před svatbou měly být vedeny pohovory se snoubenci, které nahradily duchovní přípravu církevní – vedl je obyčejně lékař a právník. Občanské obřady se většinou konaly v interiéru. Vzhledem k tomu, že velká část společnosti nebyla praktikujícími křesťany, nepovažovala obřad v kostele za důležitý. Z bulharských výzkumů známe příklad, kdy lesní dělník, který se nemusel obávat o svůj status, měl veřejnou svatbu v kostele následně po občanském obřadu; člověk s vyšším společenským postavením měl v tomto případě tajnou svatbu s knězem doma.²

Pohřeb. Smrt začlenil socialismus do svého světónázoru zejména v podobě hrdinské smrti. Socialistická ideologie zdůrazňovala, že svět tu bude i poté, co jednotlivec zemře. Společenství je přeneseno do kosmického plánu a je nezávislé na nestálé existenci jednotlivce.³ Smrt běžného občana a smrt člověka z vládnoucí elity nebo bojovníka za socialismu byla prožívána odlišně.⁴

Z nejdůležitějších rodinných obřadů se setkal socialistický občanský pohřeb s největším odporem. Ještě v sedmdesátých letech se v oficiálních dokumentech objevovaly opakované postesky nad tím, že církevní pohřby převládají nad pohřby občanskými: „Právě na tomto úseku se práce ukázala nejobtížnější, protože zde měla církev kořeny zapuštěny nehlouběji.“⁵ Proto obřad křesťanský přečkal víceméně celé období socialismu – v tomto ohledu patrně neměla socialistická ideologie pro jednotlivce uspokojivé odpovědi.

---

¹ Jedná se o Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. Viz též vyhláška ministerstva vnitra ze dne 10.9. 1959 č. 182 (vešla v platnost 1.10.1959, zveřejněna v Úředním listě československé republiky v částce 73 ze dne 24.9. 1959).

² Petrov 2000:135. Popis obřadu viz Bartošek, Bujárková Nedat.: 10-14; Moravec 1973:28-31; Tomčíková (ed.) 1980:2-26. Pro srovnání viz Zíbrt, Č. 1932-1936. *Staročeská svatba*. Praha; Fojtik, K. 1965. Svatba na střední a západní Moravě v 16. a 17. století. *Český lid* 6:332-343; Skalníková, O., Šťastná, J. 1966. Současná forma svatby v nových městech na Ostravsku. *Český lid* 1:23-32

³ Luckmann, Berger 1999:101-102

⁴ Vašíček, K. 2002. *Pietní vysílání TV o smrti státníka*. Praha. Available at: www.totalita.cz [8.4.2002]

⁵ Moravec 1973:4, 35. Popis obřadu viz Moravec 1973:31-34; Bartošek, Bujárková Nedat.: 10-14; Tomčíková (ed.) 1980:39-46

Na základě dostupných materiálů jsem se pokusil sestavit ideální průběh lidského života z hlediska přechodových obřadů. Nevnímám proto tento přehled jako uzavřený, jde jen o základní nastínění. Tento obřadní cyklus by podle použitých pramenů bylo možno datovat do doby osmdesátých let.¹

Ideální průběh obřadů během lidského života.

Událost	Obřad – slavnost
Narození	vítání do života
Ukončení docházky do mateřské školy	rozloučení s mateřskou školou
Zahájení povinné školní docházky	zápis do školy, vítání do 1. třídy ²
Vstup do Pionýra	slib pionýrů, jisker
Dosažení 15 let	převzetí občanského průkazu ³
Vstup do SSM	svazácký slib
Ukončení povinné školní docházky	rozloučení se školou
Zahájení a ukončení učební doby	uvítání učňů v učilišti, předání výučních listů ⁴
Nástup učňů do prvního zaměstnání	vítání do dělnických řad, vítání do zemědělských řad
Maturita	předávání maturitních vysvědčení
Dosažení 18 let (plnoletosti)	-
Vojenská služba	předání povolávacích rozkazů brancům, vojenská přísaha, blahopřání u příležitosti významných úspěchů, návrat z vojenské základní služby ⁵
Předmanželská výchova	besedy se snoubenci ⁶
Uzavření manželství	svatba
Příchod do nového bydliště	vítání nových občanů v obci, předávání klíčů k novým bytům

¹ Zdroj: Tomčíková (ed.) 1980:10-11, upraveno na základě vlastních výzkumů.

² Beseda s dětmi a rodiči při nástupu k povinné školní docházce viz Moravec 1973:36

³ Oficiality předávání občanských průkazů stanovoval zákon č. 75/1957 Sb. Popis obřadu viz Bartošek, Bujárková Nedat.: 4, 10-14; Moravec 1973:36-38

⁴ Popis obřadu viz Bartošek, Bujárková Nedat., Jubilea a blahopřání s. 7.

⁵ Popisy obřadu viz Bartošek, Bujárková Nedat.: 10-14; Moravec 1973:39

⁶ Nepatří mezi slavnosti.

Dosažení významných pracovních úspěchů	udělení čestného uznání, státních cen a vyznamenání a jiných forem pracovního ocenění ¹
Dosažení kvalifikace	předávání osvědčení, vysvědčení, diplomu, promoce
Udělení československého občanství	státní slib
Udělení státního vyznamenání	předávání státního vyznamenání
Pracovní výročí	předávání pamětního diplomu, dárku
Odchod do důchodu	předávání pamětního diplomu, dárku ²
Životní jubilea	předávání pamětního diplomu, dárku ³
Výročí sňatku	předávání pamětního diplomu, dárku
Úmrtí	rozloučení se zesnulým, pietní vzpomínka na zemřelé

Socialistická obřadnost se tedy vyznačovala existencí dvou obřadních cyklů – společenského (výročního) cyklu a občanského (rodinného) cyklu. Tyto cykly se vyskytují předchozích historických obdobích hluboko do minulosti.⁴ Mnohé z obřadů nahradily obřady křesťanské nebo jiné.

Kromě výročních a rodinných obřadů se během roku konaly ještě dva typy slavností: příležitostné události a příležitostné výroční události (nekonaly se každý rok). K příležitostným událostem můžeme přiřadit například (ve městě Žďáru nad Sázavou) odhalení památníku Rudé armády v roce 1956, trýznu za prezidenta Antonína Zápotockého 13. listopadu 1957, manifestaci solidarity s Kubou (19. dubna 1961), návštěvu osvoboditele města majora Lukaščenka (říjen 1960), slavnostní předání sovětského letadla MIG (listopad 1966), dále také besedy s kosmonauty, letci a desítky dalších akcí, které většinou měly formální mnohdy až rituální ráz. K příležitostným výročním událostem můžeme přiřadit například odhalení pamětní desky starým komunistům na dělnickém domě (květen 1961), slavnostní večer k 26. výročí uzavření smlouvy o přátelství a spolupráci mezi ČSSR a SSSR (květen 1969) a další.

Socialistická obřadnost vykazuje několik obecných rysů, které nalzáme ve všech druzích obřadů prvním májem počínaje a vítáním občánků konče.

¹ Popis obřadu viz Bartošek, Bujárková Nedat.: 10-14; Bartošek, Bujárková Nedat., Jubilea a blahopřání s. 7.

² Jak obřadně probíhaly akce pro důchodce, popisují např. Bartošek, Bujárková Nedat.: 10-14; Moravec 1973:39-40; Bartošek, Bujárková Nedat., Jubilea a blahopřání s. 7.

³ Popis obřadu viz Moravec 1973:40-43; Bartošek, Bujárková Nedat., Jubilea a blahopřání s. 2-5.

⁴ Viz např. Kolektiv autorů 1971

Obřady probíhaly podle oficiálně stanoveného schématu. Na základě studia metodických materiálů z různých časových období lze vidět, že dlouhá období se forma ani obsah neproměňovaly. Ze studia historie je zřejmé, že jak se proměňuje společnost, mohou některé obřady ztrácet svůj smysl a nejsou-li naplněny novým obsahem, brzy zanikají nebo se stávají formou bez obsahu: „Každý rituál se může také projevit jako vývojová brzda. V tom případě krize přetrvává a rituál získává nutkavý charakter. Slouží pak k tomu, aby zabránil strachu před čímsi novým, tudíž dalším vývojovým krokem.“¹ Výpovědi pamětníků ve Žďáru nad Sázavou ukazují, že do takového stadia se v lokálním prostředí (a patrně nejen zde) obřadnost dostala.

Obřad se nemusí s vírou v nadpřirozené bytosti nebo Boha, abychom jej mohli klasifikovat jako obřad. Socialistické obřadnictví bylo ateistické. Mnoho účastníků prvomájových průvodů se neztotožňovalo s myšlenkami socialismu, i mnoho obřadníků bralo obřad jen jako formalitu. (R7). Ačkoli socialističtí ideologové např. pomocí neustále viděných hesel² oficiální filosofii zjednodušovali k pochopení všem, zůstávalo patrně mnoho lidí jen „u povrchu“, ať už z nezájmu nebo nedostatku vhladu. Nejedná se však o novodobou záležitost.³ Přesto a na rozdíl od minulých epoch v socialistickém obřadnictví – jak jsme viděli na příkladech ze Žďáru nad Sázavou – většinou chyběla možnost zakoušet osobní i kolektivní přesah.

Oficiální obřady socialismu – které konstruovaly a prováděly státní úřady – byly spíše „*kolektivním jednáním prováděným podle pravidel, jehož cílem není faktická změna dané životní situace jako u náboženství, ale pouze změna symbolická.*“⁴ Smyslem bylo spíše udržování stávajícího stavu, sloužily k upevnění společnosti a posílení jejího vlivu v individuálních životech občanů.

Ačkoli mnoho pamětníků uvádí, že se jich účastnili jen z donucení nebo bez zájmu a vlažně, z dobových záznamů je patrné, že společenské i občanské obřady byly masovou záležitostí. V první rovině byly příležitostí k prožití slavnostní chvíle, k zábavě, k setkání se známými v lokálním prostředí, k sehnání nedostatkového zboží apod. V druhé rovině sloužily tyto obřady patrně také k zažívání pocitu bezpečí a kontinuity stávajícího stavu i lokální komunity. Tak stejně jako v předchozích historických obdobích odvracely strach člověka z příchodu něčeho nečekaného a neovladatelného, obavu ze zlomů, obtíží, nebezpečí apod.

---

¹ Kaufmannová-Huberová 1998:60

² Havel 1991:20

³ Ani účastník obřadu ve starém Egyptě rozuměl všemu, co se při obřadu děje; chápal jej spíše v rámci svého rozhledu a úplné pochopení bylo vyhrazeno kněžím. (Assman 2002:117)

⁴ *Ottova všeobecná encyklopedie* 2003. Praha, s. 314

Důležitou součástí obřadů byly a jsou symboly a znaky.¹ Psychologické výzkumy potvrdily, že cokoli ve vnějším světě pro nás existuje pouze tehdy, když jsme schopni vnímat to prostřednictvím našich smyslů a zaznamenat naší myslí.² Západní myšlení funguje na systému definic, o kterých věříme, že jsou zároveň vysvětlením; když jsme něco definovali, zdá se, že jsme popsali daný jev. Přesto jde jen o útržky informací, použitelné pro konkrétní účely, ale nepoužitelné když chceme vědět, jaké věci skutečně jsou.

Symboly naproti tomu nelze definovat a mohou přesněji ukazovat věci a jevy jako celek (např. státní vlajka zprostředkuje lidem představu jejich domova mnohem výstižněji než geografický popis). Nejdůležitější rozdíl mezi definicí a symbolem je ten, že *symboly jsou žité a vyvolávají vnitřní reakci*.

Nejobecnější pokus o definici symbolu nalezneme v Piagetově psychologii: „*Skutečný symbol se objevuje tehdy, když například předmět nebo gesto představují pro subjekt nějaký jiný objekt nebo činnost. Například kamínek se pro dítě ve hře stává bonbónem apod.*“³ Jung definuje hlubší význam symbolu takto: „*...slovo nebo obraz jsou symbolem, pokud vypovídají víc než jen o svém zřejmém bezprostředním významu. Symbol má svůj širší ‚nevědomý‘ význam, který nelze uspokojivě definovat nebo vysvětlit. Když mysl zkoumá symbol, dostane se až k tématům, která leží mimo naše chápání... A protože za hranicemi lidského chápání se nachází bezpočet věcí, používáme neustále symbolů, které nedokážeme definovat nebo jim plně porozumět. Proto také všechna náboženství používají řeč symbolů nebo obrazů. Avšak toto vědomé použití je pouze jedním hlediskem velmi významné psychické skutečnosti, neboť člověk vytváří symboly také spontánně a nevědomě – např. v podobě snů.*“⁴

Socialistické obřady – jak jsme byli svědky – byly naplněné symboly. Ačkoli se nejednalo o symboly posvátné, vytvářely symbolický svět, bez kterého by obřady (a možná ani společnost sama) nemohly existovat. Postupem času – jak jsme viděli – se symboly vyprázdnily a lidé je vnímali již jen jako bezobsažné znaky.⁵ Domnívám se, že jak se symbolický svět stával bezobsažným, jak mizely žité symboly, začal se hroutit i socialistický režim.

---

¹ Luckmann, Berger 1999:40

² Jung 2001:123

³ Piaget, Inhelderová, 1997:88

⁴ Jung 1995:32

⁵ Luckmann, Berger 1999:41

I socialistické období mělo své symboly – jedním z nich byl nepochybně dělník při práci.

V podmínkách socialistické ideologie bylo symbolickým aktem například umístění rudé hvězdy do okna, v dnešní době zastává úlohu takového symbolu například vyvěšení vlajky Evropské unie. Zde ve zvláště pozoruhodné kombinaci s tradičním zvykem – postavenou májí. Lipno nad Vltavou, květen 2004. Foto autor.

¹ Jung 1995:32

² Jung 1995:36

³ Jung 2001:31

Následkem toho je v tomto směru určité hledání, které pocítuji v dnešní době, a také konstelace symbolů v nevědomí současných lidí.

Nevědomí představuje odvrácenou stranu vědomí: „*Naše vědomí však nevytváří samo sebe, nýbrž vyvěrá z neznámé hlubiny. Probouzí se postupně v dítěti a z hlubiny spánku procitá každého rána z nevědomého stavu.*“¹ Nevědomí je z velké části nepoznatelné a zpravidla také nedostupné. Jung rozděluje nevědomí na osobní nevědomí, které se skládá z toho, co souvisí s naším vlastním životem, a na kolektivní nevědomí, způsob vnímání a myšlení společný všem lidem. To představuje obsahy, které nejen zmizely z vědomí, nýbrž a zejména ty obsahy, které předtím nikdy vědomé nebyly, ale které přesto mohou do vědomí vystupovat. Zejména v případě kolektivního nevědomí jsou tyto obsahy nepsanou historií lidstva od nepamětných dob, které se mohou spontánně vynořovat v nejrůznějších podobách.² Základními strukturami nevědomí jsou archetypy, tj. „*formy nebo obrazy kolektivní povahy, které se objevují prakticky v celém světě jako základní složky mýtů a současně jako autochtonní, individuální produkty nevědomého původu.*“³

Tradiční společnosti s nevědomými obsahy pracovaly zejména skrze obřady. Pokud tedy nejsou určité obsahy společností prožívány, stahují

se do nevědomí. Nevědomí se vůči vědomí chová rovnovážně. (Např. do jaké míry je přečeňováno ego, do takové míry stoupá aktivita nevědomí.) Pokud některé takto stažené obsahy dosáhnou určité hladiny, začnou se spontánně vynořovat z nevědomí v podobě snů, individuálního a posléze i společenského jednání. Nevědomé obsahy, které se stávaly obsahem vědomí při obřadech naplněných obsahem (tj. smysl a kontinuita jednotlivce i společnosti apod.) jsou důležité pro zdravý vývoj společnosti.¹

To je patrně i příčinou jisté podobnosti ve formě a obsahu obřadů v různých historických obdobích, tedy i za socialismu. Proto se lze domnívat – a výsledky případových studií tomu napovídají –, že kořeny socialistické obřadnosti netkví jen ve vědomé inspiraci z předchozích historických období, ale

Ukázky využití nových symbolů na tradičních předmětech. Kraslice a vystřihovánka ze Slovácka se socialistickými symboly. Zdroj: *Český lid* 1952, č.3-4

také v kolektivním směřování lidské psychiky, tj. nevědomí.

Symbols, které se za socialismu objevovaly, byly součástí širšího ideologického systému, který byl podobný mytologickému pohledu na svět. Připomeňme např. líčení Žďáru jako mladého, nového socialistického města.

Mýtus je projevem nevědomí a jeho ener-

¹ Jung 2001:302

gie.¹ Mýty se odehrávají v neurčitěm čase a často i neurčitěm prostoru. Jejich pomocí lidé popisovali a vysvětlovali svět, vznik a smysl světa, jehož byl člověk nedílnou součástí. Na rozdíl od filosofie má mytologie předem daný předpoklad – člověk nestojí v úžasu před světem, vše je vysvětlitelné. Vysvětlení podávaná v mýtu mají univerzální platnost; ačkoli se odehrávají v dávných dobách, přinášejí poselství dané současnosti.

Všechny tyto charakteristiky nalezneme i v socialistické ideologii (viz např. rozbor prvomájových proslovů). V socialistické ideologii se objevuje dokonce i duální kolektivní model myšlení a chování stejně jako u mýtů archaických společností. Tento model operuje nejen s opozicemi život – smrt, muž – žena a dalšími, ale zejména s opozicí my – oni. Toto základní rozdělování, které pokrývalo všechny sféry života za socialismu, dělilo lidi, myšlenky, kultury na naše (a tedy dobré) a na cizí (a tedy špatné, zlé).² Lze tedy opět vidět, že „*mytologie, stejně jako život sám, se snadno přizpůsobuje všem obsesím a požadavkům jednotlivce, pokolení i doby.*“³

Socialistická ideologie byla mytickým vyprávěním o lidu, který si s pomocí svého jádra (tedy strany vzešlé z lidu) uvědomil svou úlohu v dějinách a probudil se k činnosti. Touto svou nezastravitelnou činností směřoval k naplnění Zákona dějin. Světové dělnictvo bylo v něm předurčeno ke sjednocení a vytvoření ideální společnosti s vyloučením buržoazie, ne-marxistů a odpůrců. Tento nový Řád se rodil z Chaosu předchozích období a byl jako takový neustále znovu připomínán, zejména v obřadech.⁴

Tento vyšší Zákon vykládala jediná instituce (Komunistická strana). Zákon zvěstovaly proroci (např. Marx a Lenin, nazývaní „otcové“ a „učitelé“), kteří byli zbožštěni (kult osobností mrtvých i živých). Základem zákona byly svaté knihy (např. Manifest komunismu, Reportáž psaná na oprátce ad.), které byly citovány a zařazovány do osobního života lidí (připomíná to středověká fablieaux). Socialismus vypracoval systém specifických posvátných míst (bojiště druhé světové války, obřadní síně apod.), posvátných symbolů (rudá hvězda, hesla apod.) svátečních a posvátných dnů.

Veškerý smysl společnosti spočíval ve skupině, nikoli jednotlivci. Proklamovaným cílem bylo osvobození člověka, vytvoření jakési obdoby Království Božího na zemi.⁵ Štěstí a blahobyt

---

¹ Jung 2001:193; Graves 1993:115

² Shore Nedat.

³ Campbell 2000:332

⁴ Fidelius 1983:27

⁵ Kundera 1967:144

ale neleželo teď a tady, v tomto světě, ale v budoucnosti. Socialistická společnost byla vnímána jako vyvolená, tedy ta, která má tento mýtus naplnit.

Mýtus byl udržován také přizpůsobováním historie a odstraňováním odpůrců. Potrestat toho, kdo se prohřešil proti ideologii, znamenalo obnovit Řád, vítězství nad Chaosem. A následně: pokud obětování odpůrce přinášelo Řád, pak existence odpůrce byla příčinou Chaosu. Kdyby byly zákazy přestoupeny, historie by se obrátila, předchozí oběti by se znovu objevily a usilovaly o pomstu a celý cyklus Chaosu, oběti a znovunastolení nového řádu by se opakoval.¹

Obřady tedy symbolicky znovu připomínaly mýtus, který je zase naopak ospravedlňoval. Upevňovaly legitimitu a posvátnost (a tedy nedotknutelnost) mocenské struktury a strukturu samotnou. Vstupovaly promyšleně do nejintimnějších oblastí lidské existence nejen v podobě masových společenských rituálů, ale zejména jako občanské obřady. Přesto ideologie v nich předávaná nebyla žitá v mysli všech účastníků.

Provádění rituálů by bylo bez mýtu nesmyslné. Zmínili jsme, že obřady byly povinné a tedy masové. Potlačovaly a nahrazovaly tedy vyjádření individuálního projevu, kterému se socialistická ideologie snažila vyhnout. Stát skrze rituály ovlivňoval mysl člověka.

Obřady institucionalizovaly určitou oblast činnosti lidí, čímž se jejich chování stalo předvídatelnější a tedy i kontrolovatelnější. Z pohledu jednotlivce se chování odvíjelo spontánně, přesto však v rámci institucionálně vymezených hranic:² „Nevhodná, těžko manipulovatelná fakta byla v tichosti přehlížena a nahrazována jinými, která vyhovovala pohledu na svět předem nastaveného sociálního ideálu. Je obecně známo, že tento princip byl široce používán např. v rodinných rituálech. V tomto případě to očividně nebyla záležitost kontinuity mezi folklórem a totalitní ideologií, ale spontánní reprodukce starobylých vzorů myšlení.“³

Instituce (zde komunistická strana) byly tolerovány jako „trvalé“ řešení „trvalého“ problému daného společenství. V procesu předávání mezi lidmi se však významy přirozeně zjednodušo-

---

¹ Fidelius 1983:98

² Luckmann, Berger 1999:65

³ Benovska-Subakova 1995:174

valy,¹ a proto bylo třeba neustále je znovu a znovu vtiskovat každoročně se opakujícími obřady. Potud tedy k inspiraci nevědomé.

Jak jsme viděli, socialistická obřadnost se vědomě inspirovala obřadností minulých historických období nebo jinými ideologickými systémy (zejména křesťanstvím). Jak lze vidět v jednotlivých případových studiích – zejména pokud jde o občanské obřady. Ačkoli tedy socialistická ideologie s bojovala s křesťanstvím a jeho obřady, nepodařilo se je zcela vytlačit. Navíc se promítly i do forem obřadů občanských.

Socialistická obřadnost pracovala i s lidovou obřadností. Na počátku své existence se režim „kochal ve všem, co je obyčejné, lidové, všední. Pohrdal překultivaností a zhýčkaností.“² Reprodukovala se původní lidová tvorba, ale vznikaly též nové (např. písně o družstevních dožínkách, o Stalinovi apod.)³; některé tradiční svátky byly přetvářeny. Příkladem mohou být masopustní průvody, kde se začaly objevovat maškary dojiček a dalších postav každodennosti.

Dosah, který měly občanské obřady na jednotlivce, byl podle výpovědí pamětníků mnohem menší než u obřadů křesťanských. (R10) Důvodem může být nejspíše intenzita vtažení účastníka do obřadu, četnost obřadů a jejich hloubka (např. zpověď) a přesah. I proto bylo patrně opakovaně upozorňováno na to, že obřady jsou příliš formální a nezahrnují většinu občanů.⁴

Podle mého názoru šlo zejména o odlišnosti ve vnímání kněze a obřadníka národního výboru. Jak jsme viděli v kapitole o SOZ, neměli obřadníci národních výborů lehké postavené. Měli oficiálně „dokumentovat péči socialistického státu o konkrétní občany a konkrétní rodiny.“ Touto prací dokazovali, že „že národní výbor občany dobře zná a že ví o jejich radostech a smutcích, že je s nimi sdílí.“⁵ Velkým problémem naplnění tohoto ideálu ve srovnání s knězem byla kvalifikace. Obřadníci většinou absolvovali pouze metodická školení. Dobové materiály často upozorňují, že „prozatím ještě bývá nerovným bojem ten zápas pan farář versus předseda národního výboru. Pan farář je rutinovaný,

---

¹ Petrov 2000:135 hovoří o tzv. lidovém socialismu – tedy proměněném výkladu socialismu při jeho předávání „shora dolů“ na lokální úroveň. Některé oficiální normy se ztrácely, jiné byly interpretovány jinak nebo byly přidávány nové.

² Kundera 1967:178

³ „Naše píseň nebyla už jen vzpomínkou na staré časy,“ říká dobový pramen. „Žila. Patřila k nejsoučasnější historii. Provázela ji.“³ (Kundera 1967:169)

⁴ Moravec 1973:2

⁵ Moravec 1973:6

vysokoškolsky vzdělaný, zkušený řečník. Na straně občanské správy je zatím ještě často mnoho dobré vůle a méně zkušeností.“¹

Proto byl na osobnost obřadníka socialistických obřadů kladen velký důraz. Především měl být známou autoritou, a to nejen veřejně, ale známou i pro účastníky obřadu osobně stejně jako farář.² Podobně měl mít obřadník osobní zájem o účastníky obřadu, hovořit s nimi, zajímat se o ně. Obřadník se měl umět na obřad připravit¹, měl umět kolem sebe vytvořit určitou aureolu, kterou mu úřad

Socialistický obřadník při obřadu. Zdroj: Bartošek, Bujárková Nedat.:19

¹ Bartošek, Bujárková Nedat.:1-2

² „Málo známý, příliš mladý a nezkušený poslanec naopak hodnotu obřadu snižuje už svou osobností.“ (Bartošek, Bujárková Nedat.:18)

propůjčuje, měl umět improvizovat a také se vhodně obléknout.² Aby měl obřad požadovaný „pokrokový obsah“ a „ideový, důstojný průběh,“³ kladl se důraz na to, aby byl dobrý řečník.⁴ V projevu – např. při vítání občánků – spočívalo těžiště obřadu. Projev sestavoval obřadník sám nebo s pomocí metodických materiálů.⁵ Ačkoli socialistická obřadnost v Československu pod silným tlakem státních úřadů nad křesťanstvím převážila, bylo podáno dostatek důkazů pro to, že zasahovala lidi do hloubky tak, jak bylo cílem.

Občanské a společenské obřady byly nástrojem státu a sloužily k upevnování moci nad občany. Staly se nástrojem nadmíru důležitým, protože zejména při rodinných obřadech se úředníci dostávali do bezprostředního kontaktu s občany, a to při citově velmi vypjatých situacích. Proto byl často kladen důraz na ideově-výchovný rozměr obřadu, o který šlo především: „Malá pozornost národních výborů, nedokonale organizované a málo působivé obřady nemohou způsobovat citová pouta občanů k národnímu výboru, a naopak, v očích veřejnosti do velké míry mohou znehodnocovat celkovou všestrannou činnost nejen národního výboru, ale socialistického zřízení jako celku.“⁶ Obřad měl občany vést k tomu, aby se cítili „společensky, kolektivně, a toto se pak projevuje v tom, že právě v těchto okamžicích osobního života jsou občané přesvědčováni a usvědčováni ze skutečného humanismu, socialismu a komunismu.“⁷

Socialistická obřadnost si nekladla za cíl vyplnit duchovní vakuum, které vzniklo, když byla účast na křesťanských obřadech postihován – cílem byla socialistická převýchova občanů.⁸

Socialistická obřadnost byla jedním z projevů socialistického režimu. Snažil jsem se popsat její podobu a nastítnit odpovědi na některé otázky, které se k ní vázaly. Na základě jejího studia lze konstatovat, že socialistický režim vykazoval některé prvky náboženství.

Socialismus nabízel odpovědi na některé lidské otázky o světě – v podobě mytického vyprávění, které bylo prezentováno právě obřady. Tento obraz světa byl neslučitelný s ostatními světonázorovými koncepcemi. Tento obraz světa nebylo možné nepřijmout úplně; součástí víry musely být

---

¹ Např. poslechem hudby, hlubokým dýcháním apod. (Bartošek, Bujárková Nemat.:19)

² Součástí oděvu byla stuha se symbolem, kterou si přes sebe obřadník převlékal. Podobu tohoto odznaku, nejdůležitější součástí oděvu, kterou se obřadník stával obřadní autoritou, upravoval přesně příslušný předpis (Metodický návod Ministerstva vnitra č.j. VS/1-12 953/77).

³ Bartošek, Bujárková Nemat.: 8, 4, 5

⁴ Viz např. Bartošek, Bujárková Nemat.:19-20

⁵ O obsahu projevů obecně viz Bartošek, Bujárková Nemat.:20-23. Existovaly i předepsané projevy pro velmi konkrétní příležitosti.

⁶ Moravec 1973:6

⁷ Moravec 1973:6

⁸ Moravec 1973:20. Pro ilustraci názvy dvou přenašek v Okresním kulturním středisku v Břeclavi: „Proč u nás ještě někteří lidé věří v Boha?“ a „Náboženství ve službách antikomunismu“.

všechny absolutní pravdy. Přestože doba socialismu „měla náboženská gesta a city, uvnitř zůstávala prázdná a bez Boha.“¹

Jeden z příkladů postupujícího ateismu – rudá hvězda (symbol Strany) nahrazuje na hrobě sovětského vojáka v Jestřebí na Kokořínsku kříž. Petrov (2000:140) uvádí, že v Bulharsku nalezneme na hrobech kříže i hvězdy zároveň. V podobě hvězdy zůstává na hrobech náboženský podtext. Na druhé fotografii ukázka běžného hrobu – zde ve východní Francii, s dary od příbuzných. Forma je jiná, obsah – uctění člověka na jeho poslední cestě – zůstává tentýž. Březen 2004.
Foto: Josef Porsch

¹ Kundera 1967:217

vlož - Přechodové rituály za socialismu. QXD

ZÁVĚRY A JAK DÁLE S OBŘADNOSTÍ

Socialistická obřadnost byla projevem socialistické ideologie. Přestože vykazovala jisté náboženské rysy, zůstala většinou prázdná, pokud jde o vnitřní proměnu člověka – a tedy na půli cesty ke svému cíli.

Socialistická ideologie vytvořila systém společenských a občanských obřadů, které korespondují s tradičními výročními a rodinnými obřady s cílem ideologicky působit na občany státu.

Obřady měly předem stanovené schéma a spadaly pod kompetenci určených úřadů. Ačkoli většinou nedosahovaly požadovaného cíle (proměny člověka), byly masovou záležitostí – a tedy do určité hloubky působily. Pracovaly s podobnými „stavebními kameny“ jako tradiční obřadnost – zvláště se symboly – a sloužily k prezentaci státního mýtu.

Socialistická obřadnost čerpala nevědomě i vědomě z obřadnosti předchozích historických období, zejména z křesťanství. Přesto v socialistických obřadech často chybělo osobní zaujetí účastníků i pořadatelů, živoucí symboly a další prvky potřebné pro proměnu. Domnívám se, že také proto jsme dnes svědky tápání ve formách a obsazích obřadů.

Na základě výzkumů socialistické obřadnosti si dovoluji několik úvah týkajících se východisek a poučení z ní vyplývajících. Poté, co byla účast v náboženských obřadech postihována a účast v socialistických obřadech nařizována, lidé, kteří většinou vnitřně nenásledovali ani jeden systém, ztratili oba. A tak se česká společnost ocitla před otázkou smyslu tváří v tvář sama; odpovědi na základní lidské otázky musí každý člověk najít sám. A to je velmi náročné, mnohem náročnější než v dřívějších dobách. Proto mnoho lidí na hledání odpovědi rezignuje – možná jedna z příčin dnešní konzumní společnosti.

Mnozí lidé ale vědomě odpovědi hledají, často mimo náboženské směry nebo inspirací z nich. V historii se takoví „hledáči“ objevili, lidé, kteří přesáhli hranice doposud fungujících struktur a poznání. Domnívám se, že tento úkol dnes stojí před mladými lidmi naší společnosti.

Velmi mnoho lidí cítí, že odpovědi je možno nalézt, přesto žije z toho, co se naučili a přejali, aniž si to uvědomuje. Skutečná nezávislost chybí. Nezávislost, kdy je člověk schopen vnímat svým vlastním způsobem a ne tak, jak je k tomu veden – takový druh nezávislosti přináší

osvobození.¹ Nejde však o nezávislost ve smyslu egoistického zaměření, ale nezávislost ve smyslu individuality vztažené ke kolektivitě i sobě samé.

Jedná se o způsob každodenního života, Jung jej nazval individuací, stáváním se tím, kým doopravdy člověk je. Podle něj je individuace naplnění své osobitosti, psychologický vývojový proces naplňující daná individuální určení, osvobození se z falešných obalů masky (persony) a sugestivní moci nevědomých obsahů.²

Do jisté míry minula doba sjednocujících obřadních příležitostí, při nichž se současný vědomý člověk může cítit nepatřičně a nemusí být schopen je vstřebat. V naší společnosti minula rozhodně doba masové, státem diktované obřadnosti. Dříve spočíval „spočíval veškerý smysl a význam ve skupině a velkých anonymních formách, kdežto jedinec vyjadřující sebe sama nebyl podstatný; dnes není smysl ve skupině – v žádné na světě: všechen smysl tkví v jednotlivci.“³

Člověk je však tvor společenský, proto zvláště v rámci malých skupin „pozitivních odchylek od společenské normy“⁴ s nejrůznějším zaměřením (např. duchovní, pobyt v přírodě, sebevzdělávání apod.) Do budoucna by podle mého názoru měly takovéto skupiny být podstatnou složkou společnosti. Ideální podstata budoucího tedy leží hlavně ve spontánním a podporovaném vnitřním růstu jednotlivce.

Člověk je i tvor, který potřebuje vyjadřovat a posilovat některé své niterné pocity obřady: „V kolektivním rituálu je osobní já nahrazeno kolektivním my. Jednotlivec mu nedokáže uniknout, nebo jen ve vzácných případech. Když lidé v určitém rituálu společně nacházejí cestu k nevědomým silám, má to nesmírně silný účinek. Ten může být pozitivní, ale také velice negativní. Je nápadné, že lidé, kteří spolu takové rituály slaví, se cítí vzájemně spojeni a posilováni.“⁵ V podobě nejrůznějších pseudo-obřadů (např. vítání hokejistů po návratu z vítězného důležitého západu) zůstává tento druh prožitku ve většinové společnosti zachován.

Postupem času – jak se zdá – vymizely v životě jednotlivce hluboce prožívané osobní obřady, a pokud nějaké přetrvaly, pak to byly spíše ty silnější, kolektivní. Možná je smyslem hledání vztahu k obřadům i obava o mladé lidi, kterým by společnost měla včas zprostředkovat

---

¹ Berne 1992:188-193. Viz též Fromm 1993

² Jung 1999:69-72. Viz též Millman 2003

³ Campbell 2000:336. Současný stav duše západního člověka také velmi dobře charakterizuje Še' z 2003.

⁴ Břicháček 2000:32

⁵ Kaufmannová-Huberová 1998: 61

pozitivní energii obřadů a poskytnout mladým lidem více možností realizovat například vlastní iniciační rituály, což by mohlo mít velmi pozitivní individuální i společenské dopady.¹ Mladí lidé mají často k tradičním rituálům odpor. Podle mého názoru je důležité uvědomit si jejich potřebnost a také potřebu rozvíjet duchovní rozměr života² a vědomě s nimi pracovat. Proto si osobní obřady můžeme a měli bychom vymýšlet nebo čerpat více z těch tradičních.³ Podle mé osobní zkušenosti jsou mladí lidé konfrontováni s nutností zaujmout nový postoj zvláště k rodinné obřadnosti.

Domnívám se, že se v naší společnosti konsteluje nová podoba duchovnosti, která vychází z hluboce zakořeněného křesťanství a inspiruje se ostatními duchovními směry. Navíc překračuje dosavadní zprostředkování duchovního růstu institucemi.

Pro současného západního člověka je jednou možnou vývojovou cestou, jak nalézt svou celistvost zaujmout skutečně vědomý postoj k realitě. Doposud tomu tak nebylo. Viz například socialistickou filosofii: „Na vedoucí úloze strany, na její činnosti, závisí **stupeň uvědomělosti** lidu, rozvoj jeho aktivity a iniciativy. Činnost lidových mas **se nestává uvědomělou automaticky**, mechanicky, sama od sebe.“⁴ Strana byla tím, kdo udával směr a právo jí k tomu dala skutečnost, že ona dosáhla nejvyššího poznání: **vědecky**, tj. jediné správně, nahlédla směr, kam se společnost ubírá. Vykladači Vědy, tedy socialističtí filosofové se stali kněžími, strážci a obřadníky tohoto nového náboženství, kterým „formovali socialistické vědomí člověka.“⁵ Samostatný vědomý postoj jednotlivce tu neměl prostor, ba stál proti „správnému směru dějin.“ Proto si Strana si kladla za cíl **chránit vědomí** občanů před jinými idejemi. Činila tak hlavně soustavným výchovným působením na vědomí člověka a také represemi.

Přesto však mají podoby duchovnosti tak mnoho prvků společných, že se musíme ptát, zda to způsobuje omezený počet variací vytvořených naším mozkiem nebo existence sil, které na různých místech zjevují to samé poznání.

---

¹ Kaufmannová-Huberová 1998:62

² Dalajlama poukazuje na tzv. základní duchovnost, která tyto hodnoty zahrnuje, společnou všem lidem v knize (Gjamccho, Cutler 1999:120)

³ Viz např. Fulghum 2004

⁴ Fidelius 1983:37

⁵ Fidelius 1983:41. Velmi dobrý rozbor podává i *Obrazy moci, moc obrazů*. 2005. Katalog k výstavě. Praha

LITERATURA

- 25 let Jednotného klubu pracujících ve Žďáru nad Sázavou 1952-1977. Žďár nad Sázavou: Propagační oddělení Žďas.
- Adams, R. Daleká cesta za domovem. Praha
- Alan, J. 1996. Děti doby Stalinovy. In: Alan, J. - Petrušek: Sociologie, literatura a politika. Literatura jako sociologické sdělení, pp. 62-80. Praha: Karolinum.
- Alan, J. 1999. Několik socialismů, několik kapitalismů: Pár poznámek k článku V. Anderleho o nepotopitelné třídě. Biograf 18-19:61-5.
- Andrews, M. 1999. Politika zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In: Konopásek, Z.(ed.) 1999. Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu, pp. 87-106. Praha: Karolinum.
- Andrle, V. 1999. Nepotopitelná třída: Rodinné zázemí v sebe prezentaci českých postkomunistických podnikatelů. Biograf 18-19:41-60.
- Andrš, J. 1978: Historie n.p. Žďárské strojírny a slévárny a jeho socialistická výstavba. Závěrečná písemná práce VUML ve Žďáru nad Sázavou.
- Anonym, Nedat. Poezie k obřadům a slavnostem. Žďár nad Sázavou: Okresní kulturní středisko
- Bach, R. 1998. Most přes navždy. Praha
- Bartošek, J. – Bujárková, E. 1973:16 a Šrubař, P. 1973 Obřadní síně. Sborům pro občanské záležitosti. Brno
- Bartošek, J., Bujárková, E. 1973. Občanské obřady. Materiály na pomoc Sborům pro občanské záležitosti. Gottwaldov
- Becker, Howard S. 1988. Visual Sociology, Documentary Photography, and Photojournalism: It's (Almost) All a Matter of Context. Visual Sociology 10, 1-2:5-14.
- Benovska-Subakova, M. 1995: Archaic Cultural Models and Totalitism. In: idem (ed.), Ethnologia Balcanica, pp. 162-178. Sofia.
- Berne, E. 1992. Jak si lidé hrají. Praha
- Bezirk Žďár nad Sázavou. Propagační leták. Nakladatel ani rok neuvedeny.
- Bly, R. 1999. Železný Jan. Praha
- Boff, L. 2000. Orel a kuře. Praha: Portál
- Břicháček, V. (ed.) 2000. Rovering. Liberec
- Břicháček, V. 1991. Poselství skautské výchovy. Liberec
- Břicháček, V. 1994. Poselství o Kruhu. Praha

- Břicháček, V. 2001. Psychologie. Praha
- Bubák, A. 1996. Žďas je kus mého života. In: Cesta k pramenům, pp. 22-25. Žďár nad Sázavou: Žďas.
- Campbell, J. 2000. Tisíc tváří hrdiny: archetyp hrdiny v proměnách věků. Praha
- Cooperová, J.C. 1999. Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů. Praha
- Dahlke, R. 1992. Nemoc jako řeč duše. Praha
- Daniel, D. 2001. Stavíme si mrtvá města? Reflex 22.11., p. 12.
- Dethlefsen, T. 2004. Osud jako šance. Praha
- Drdlová, A. (ed.) 1985. Budování a rozvoj socialistického průmyslu v okrse Žďár nad Sázavou v letech 1945-84. Výběrová bibliografie. Okresní knihovna Žďár nad Sázavou a Státní vědecká knihovna Brno.
- Dufek J.1893. Naše Horácko jindy a nyní. Velké Meziříčí.
- Eliade, M. 1994. Posvátné a profánní. Praha
- Ende, M. 2001. Nekonečný příběh. Praha
- Erdoes, R., Chromý jelen, J. (F.) 2004. Chromý jelen: vyprávění siouxského medicinmana. Praha
- Fidelius, P. 1983. Jazyk a moc. Můnchen
- Filka I., Švoma J. 1998. Přehledné dějiny Žďáru nad Sázavou od nejstarších dob do roku 1980. Žďár nad Sázavou.
- Filka, I. 2000. Kalendář 2000. Havlíčkův Brod: Video Kunc.
- Fischer-Rosenthal, W., Rosenthal, G. 2001. Analýza narativně-biografických rozhovorů. Biograf 24:9-20.
- Fojtík K., Skalníková O. 1965. Výzkum průmyslových oblastí v československé etnografii. Český lid 52:131-143.
- Fontana, D. 2000. Tajemný jazyk symbolů. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Fromm, E. 1993. Strach ze svobody. Praha
- Fuksová, J. – Jičínská, A. 1990. Žďár v proměnách času. Žďár nad Sázavou: Okresní knihovna a Okresní archív.
- Fulghum, R. 1998. Od začátku do konce: naše životní rituály. Praha
- Geertz, C 1999. Interpretace kultur. Praha
- Gennep, A. van 1997. Přejímové rituály : systematické studium rituálů. Praha
- Giorgano, Ch., Kostova, D., Lohmann-Minka,E. (eds.) 2000. Bulgaria. Social and Cultural Landscapes. Studia Ethnographica Friburgensia, vol. 24. Universitätsverlag Freiburg.
- Gjamecho, Tändzin, dalajlama, Cutler, H.C. 1999. Cesta ke štěstí: průvodce dobrým životem. Praha

- Gošová, R. 1999. Svatební obřady. Brno
- Grašofová, L. (ed.) 1988. Žďár nad Sázavou od února 1948. MNV Žďár nad Sázavou.
- Grošof, M. 1985. 1945-1985. 40 let výstavby a ekonomiky okresu Žďár nad Sázavou. Žďár nad Sázavou.
- Hamakerová-Zondagová, K. 1999. Psychologická astrologie. Astrologická symbolika a lidská psyche. Liberec
- Hamarová, N. 2000. O narativitě a biografickém vyprávění. Biograf 22:47-52.
- Havel, V. 1990. Moc bezmocných. Praha
- Hojda, Z. a Pokorný, J. 1996. Pomníky a zapomínky. Praha – Litomyšl
- Holý, L. 2001: Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha: SLON.
- Hora J. 1995. Písničky a popěvky ze severu Žďárska. Žďár nad Sázavou
- Jičínská, A. – Dvořáková, J. 1987. Rozvoj kultury v okrese Žďár nad Sázavou. Výběrová bibliografie 1971-86. Okresní knihovna Žďár nad Sázavou a Státní vědecká knihovna Brno.
- Jirout, J. 1996. Tak to bylo. In: Cesta k pramenům, pp. 28-32. Žďár nad Sázavou: Žďas.
- Jung, C. G. 1993. Analytická psychologie – její teorie a praxe: tavistocké přednášky. Praha
- Jung, C. G. 1998-2001. Výbor z díla. Brno
- Jung, C.G. 1992. Archetypy a kolektivne nevedomie, Košice
- Jung, C.G. 1995. Člověk a duše. Praha
- Jung, C.G. 2001. Psychologie a náboženství. Praha
- Jurman, H. 1999. Žďársko. Turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím. Tišnov: Sursum.
- Kabátek, A. 2000. Vesnice nemusí být komunita anebo o tom, že venkované někdy nejsou tak odlišní od vesničanů. Biograf 21:73-5.
- Kaufmannová-Huberová, G. 1998. Děti potřebují rituály. Praha
- Kibic, K 1987. Rekonstrukce a přestavba centra Žďáru nad Sázavou. Architektura ČSR 2:160-63.
- Kočí, F. 1957. Výstavba Žďáru nad Sázavou. Architektura ČSR 16:393-409.
- Kolektiv autorů 1971. Československá vlastivěda. Praha
- Kolektiv autorů 1972. Okresní město Žďár nad Sázavou zdraví 35. výročí osvobození ČSSR Sovětskou armádou. Žďár nad Sázavou: ONV.
- Kolektiv autorů 1985. Žďár nad Sázavou. U příležitosti 40. Výročí osvobození ČSSR sovětskou armádou. Žďár nad Sázavou.
- Kolektiv autorů 1998. Jižní Morava v letech 1991-5. Bibliografie Moravské zemské knihovny. Brno.
- Konopásek, Z. 1999. Od Černé knihy k černé skříňce: Komunismus relativizujícíma očima.

- Biograf 18-19:3-24.
- Konopásek, Z.(ed.) 1999. Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu. Praha: Karolinum.
- Konzbul, J. (ed.) 1975. Budování socialismu na Žďársku. Brno: Blok.
- Konzbul, J., Kreps, M. 1976. Přehled dějin dělnického hnutí a KSČ na Žďársku v datech. Žďár nad Sázavou: OVM.
- Koubek, T., 2000. Ohnivecký wampum. (strojopis) Neratovice
- Kovářů, V. – Marková, Z. 1982. Památky lidového stavitelství na okrese Žďár nad Sázavou. Brno: Okresní památková správa Žďár nad Sázavou a Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody.
- Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody a Krajská komise cestovního ruchu 1983. Žďárské vrchy – putování krajinou. Brno.
- Kratochvíl, A. 1907. Vlastivěda moravská. Velkomeziříčský okres. Brno.
- Krčál, P. 2001. Historie polničských železáren. Novinky, březen, Žďár nad Sázavou.
- Kreps M. 1963. Žďár nad Sázavou. Průvodce po vlastivědném muzeu, Brno.
- Kreps M. 1970. Železářství na Žďársku. Brno.
- Kreps, M. 1963. Žďár nad Sázavou. Průvodce po vlastivědném muzeu. Brno
- Křesťan, J. 1987. Czechoslovakia - a Country of Real Socialism. Prague
- Kubíček, J., Štarha, I. 1993. Bibliografie okresu Žďár nad Sázavou. Brno: Muzejní a vlastivědný spolek.
- Kuča, K. 1996. Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 1. sv. Praha: Libri.
- Kuča, K. 1997. Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 2. sv. Praha: Libri.
- Kuča, K. 2000. Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 4. sv. Praha: Libri.
- Kundera, M. 1967. Žert. Praha
- La Šé'z, Pjér 2003. Indián. Zpráva o archetypu. Praha
- Laudová, H. 1985. Národně významné festivity 19. století a jejich folkloristická dramaturgie. In: Divadlo v české kultuře 19. století (Studie a materiály 3 – Národní galerie), Praha
- Liedermann, M. – Picka, J. (eds.) 1989. Žďársko ve fotografiích. Žďár nad Sázavou: ONV Žďár nad Sázavou a Blok.
- Lowenstein, T. 1996 Buddhova vize. Praha
- Lozoviuk, P. 1998. Text a jeho interpretace z etnologické perspektivy. Český lid 85, 2:115-127.
- Luckmann, T., Berger, P.L. 1999. Sociální konstrukce reality. Brno
- Macek, J. 1980. Ohnivecký wampum. (strojopis) Praha

- Macek, J. 1990. Šamanská praxe. (strojopis) Praha
- Macek, P. 2003. Adolescence. Praha
- Macura, V. 1992. Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989. Praha.
- Macura, V. 1993. Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony. Praha
- Makásek, I. 1967. Kult ohně. Praha
- Makásek, I. 1991. Služba : Příručka pro roverskou činnost. Praha
- Makásek, I. 2001. Poselství Svatojánských proudů : příspěvek k rané historii skautingu, vodáctví a trampingu středních Čech. Praha
- Makásek, I. 2003. Kluci z Dakoty : příběhy z období ilegálního skautingu 1957-1968. Praha
- Makásek, I. 2004. Kluci z Neskenonu. Praha
- Marková Z. 1973. Lidové stavitelství v oblasti Žďárských vrchů. Brno.
- Matoušek, O. 1997. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha
- Millman, D. 2003. Cesta pokojného bojovníka. Praha
- Millman, D. 2003. Návrat pokojného bojovníka. Praha
- Minkov, I.S. 1978. Etnografický výzkum socialistické společnosti v Bulharsku. Praha: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 3:159-186
- Mišurec Z. 1952. Zpráva o výzkumu národopisného semináře na Žďársku. Český lid 39:169-171.
- MNV Žďár nad Sázavou 1985. 40 let Žďáru nad Sázavou. Žďár nad Sázavou.
- Molyneaux, B. L. 1995. Tajemné kultury a rituály. Praha: Práh – Knižní klub.
- Moravec, K. 1973. Organizace práce Sborů pro občanské záležitosti. Brno: Krajské kulturní středisko
- Morris, D. 1997. Lidský živočich. Praha.
- MÚ Žďár nad Sázavou 1997. 390. výročí povýšení Žďáru na město – 1607-1997. Žďár nad Sázavou.
- Murphy, R. F. 1998. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha
- Murphy, R. F. 2001. Umlčené tělo. Praha: SLON.
- Nebojsa, B. 2001. Normalizace, to je ono! Tišnov: Sursum.
- Nekvapil, J. 1998. Mnohostranný úvod do konverzační analýzy. Biograf 15-16:93-100.
- Nekvapil, J. 2000. Úvod do biografického výzkumu a ještě něco navíc (recenze). Biograf 22:71-4.
- Nevrlý, M. 1992. Karpatské hry. Liberec
- Nora, P. 1998. Mezi pamětí a historií. In: Politika paměti. Francouzský institut, Praha. Cahiers du CeFReS 13-24
- Obecní kronika 1947-1973. Uložena v Regionálním muzeu města Žďár nad Sázavou.
- Ohler, N. 2002. Náboženské poutě ve středověku a novověku. Praha
- Okresní vlastivědné muzeum ve Žďáru nad Sázavou a Hanušovicích nad Toplou 1979. Deset

- let družebních styků Žďáru nad Sázavou a Vranova nad Toplou.
- Otto, R. 1998. Posvátno: iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě. Praha
- Palečková, D. 2000. Takoví normální buddhisti... Biograf 22:25-45.
- Pancová, J. (ed.) 1996. Města České Republiky v retrospektivě. Praha: Český statistický úřad.
- Petrov, P. 2000. Between Christianity and Socialism. *Ethnologica Balcanica*, 4:131-146.
- Piaget, J., Inhelderová, B. 1997. Psychologie dítěte. Praha
- Pimpireva, Ž.G. 2001. The Village Fair (sábor) as a Socialist Holiday. *Ethnologica Balkanica*. 5:101-107.
- Pohyb obyvatelstva 1950-1999. Praha: Český statistický úřad.
- Polášková E. 1967. Horácko. Lidové stavby. Brno.
- Pospíšil, J. 1996. Žďár a stezka liblická. Žďár nad Sázavou: Kolpingovo dílo.
- Pospíšil, J.: Hospodářské a politické podmínky Žďárska. In: Cesta k pramenům, pp. 14-15. Žďár nad Sázavou: Žďas.
- Propagační tvorba 1987. Žďas. Podniková rekreační střediska. Propagační leták. Praha.
- Příkrylová, Z. 1980. 30 let vedení matrik Národními výbory Jihomoravského kraje. Brno: Odbor vnitřních věcí Jihomoravského KNV
- Připomínky rady KNV v Jihlavě k zajištění komplexní výstavby investičního celku Žďárské strojírny a slévárny, sídliště Stalingrad ve Žďáru nad Sázavou a města Žďár nad Sázavou. KNV Jihlava 11.9.1952.
- Ptáčková, B. (ed.) 1983. Cestou k únoru. Bibliografie období 1945-8 v okrese Žďár nad Sázavou. Okresní knihovna Žďár nad Sázavou a Státní vědecká knihovna Brno.
- Redfield, C. 1995. Celestinské proroctví. Praha
- Redfield, R. 1967. The Little Community. University of Chicago Press, Chicago.
- REFO a Středisko reklamní fotografie ČTK 1976. 25 let národního podniku Žďárské strojírny a slévárny, nositele řádu práce. Praha.
- Rohr, R. 2005. Adamův návrat. Praha
- Rolenc, I. (ed.) 2000. Vývoj obyvatelstva v okresech Jihomoravského kraje 1990-1999. Brno: Český statistický úřad. Available at: www.uniserver.cz/upp/obyvatelstvo [19.3.2002]
- Roth, K. 2000. From the Study of „Folk Culture“ to the Study of (Socialist) „Everyday Culture“: An Undesired Transition? Plenary paper presented at the conference of the International Association for Southeast European Anthropology (Sofia, September 14-17, 2000).
- Ruiz, M. 2001. Čtyři dohody: kniha moudrosti starých Toltéků. Praha
- Růžička, S. (ed.) 1996. Cesta k pramenům. Žďár nad Sázavou: Žďas.
- Říčan, P. 1999. Z vesnice na venkov – o cestách tam a zase zpátky. Biograf 20:5-32.

- Salner, P. 2000. Židia na Slovensku medzi tradíciou asimiláciou. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Židovská náboženská obec Bratislava, Inštitút judaistiky UK.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti. Město Žďár nad Sázavou. Praha: Federální statistický úřad.
- Sedláček, A. 1998. Místopisný slovník historický království českého. Praha
- Shore, M. Nedat. Posvátno a mýtus: Havlův zelinář a proměna ideologie v komunistickém Československu. <<http://www.getsemany.cz/index.asp>>
- Schütze, F. 1999. Narativní interview ve studiích interakčního pole. Biograf 20:35-51.
- Skalníková O. 1954. Ethnografický průzkum žďárského okresu v r. 1954. Český lid 41:287.
- Skalníková O. 1954. Příspěvek k poznání některých technik dřevařské práce na Žďársku. Český lid 41:79-84.
- Skalníková O. 1955. Horácký řezbář František Míča. Český lid 42:262-264.
- Skalníková O. 1956. Příspěvek k studiu současného způsobu života na Žďársku. Československá etnografie 4:5-24.
- Skalníková O. 1967. Předpoklady pro vytvoření kulturního typu nové průmyslové oblasti, In: Kolokvium k otázkám vymedzenia východoslovenskej priemyselnej oblasti (1900-1950), pp. 68-74, Košice.
- Skalníková O. 1977. Etnografické výzkumy průmyslových oblastí, In: Stav a perspektivy výzkumu průmyslových oblastí, pp. 133-141, Opava.
- Skalníková O. 1978. Etnografie a průmyslové oblasti. Texlen Trutnov 2:9-15.
- Skalníková O. 1981. Formování nové průmyslové oblasti – Žďársko, In: K některým otázkám vývoje průmyslových oblastí v podmínkách výstavby socialismu, Opava
- Staňková J. 1952. Provaznictví na Žďársku. Český lid 39:176-181.
- Staňková J. 1959a. Bělidla na Žďársku koncem 19. století. Český lid 46:24-35.
- Staňková J. 1959b. Lidové tkaniny na Žďársku koncem 19. a počátkem 20. století. Český lid 46:206-218.
- Staňková J. 1960. Lidové tkaniny v tradičním oděvu a interiéru. Žďársko koncem 19. a začátkem 20. století. Československá etnografie 8:384-413.
- Staňková, J. Baran, L. 1998. Masky, démoni a šaškové. Praha
- Stehlíková, E. 1985. Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí. In: Divadlo v české kultuře 19. století (Studie a materiály 3 – Národní galerie), Praha: Národní galerie, s. 161-166
- Stejskal, Z. 1996. Chtěli jsme pohnout dějinami. In: Cesta k pramenům, pp. 34-38. Žďár nad Sázavou: Žďas.

- Svoboda J.F. 1928. Českomoravské Horácko slovem i obrazem I., Horácká osada. Nové Město na Moravě
- Svoboda, J. F. 1937. Moravská vlastivěda. Brno.
- Svobodová, H. – Matoušek, M. 1975. Žďár nad Sázavou. Město s minulostí – město budoucnosti. Žďár nad Sázavou: REFO – ČTK.
- Svobodová, H. (ed.) 1996. Krajina jako domov. Žďár nad Sázavou: IMPRESO.
- Špůrek, M. 1990. Jehla v kupce sena. Praha: Albatros.
- Šrubař, P. 1973. Obřadní síně. Sborům pro občanské záležitosti. Brno
- Štěpánová, I. 1983. Oděv při slavnostech položení základních kamenů k Národnímu divadlu. Český lid 4: 194-204
- Tomčíková, A. (ed.) 1980. Metodické pokyny pro organizování občanských obřadů a slavností. Praha: Ústav pro kulturně výchovnou činnost
- Toncrová M. (ed.) 1999. Lidové písně z moravského Horácka. Brno.
- Tuček, J. (ed.) 2000. Malý lexikon obcí České Republiky 2000. Praha: Český statistický úřad.
- Van Dülmen, R. 2002. Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly. Praha
- Vyskočil, I. 1988. Malý Alenáš. Praha
- Wilhelm, R. 2003. I-ťing: Kniha proměn – text a rozšiřující materiály. Praha
- Zemek, M. – Vašíček, J. 1952. Vývoj železářství na Českomoravské vysočině 1352-1952. Katalog výstavy. Žďár nad Sázavou: Závodní klub ROH n.p. Žďas a Oblastní archiv zemědělský.
- Zemek, M. (ed.) 1974. Dějiny Žďáru nad Sázavou. 3.díl: 1784-1974. Brno: Muzejní spolek v Brně, MNV ze Žďáru nad Sázavou.
- Zíbrt, Č. 1950. – Veselé chvíle v životě lidu českého. Praha
- Zidek, P. 2001. Promarněná šance roku '56. Lidové noviny 3.11., p. 13-14.
- Zpráva o umístění SBŠ závodu 11 ve Městě Žďáru. Výroční zpráva o výstavbě. Spojené strojírný a slévárny Bohumíra Šmerala n.p. Brno 1.1.1950
- Žďárské strojírný a slévárny 1971. Pozvání k nám. Žďár nad Sázavou.
- Žďas 1981. 30 let Žďárských strojíren a sléváren. Brno.
- Živný, F. 1953. První Žďasáci. In: Cesta k pramenům, pp. 18-19. Žďár nad Sázavou: Žďas.

Periodika

Směr Vysočiny; Vesnické noviny; Vysočina; Zpravodaj města Žďáru nad Sázavou; Žár; Rudé právo